

Габріель МАРКЕ

СМЕРТЬ ДИРЕКТОРА

Роман

Тільки-но Оділь зайшла до порожнього купе, її ноги оторнула хвиля тепла.

Вона поклала валізу на сітчасту поличку й опинилася перед прямокутником дзеркала (найвищої якості, завтовшки з великий палець); з одного боку дзеркала висів під склом у рамці малюнок собору Альбі, а з другого — замку Шенонсо. Обидва світилися синьо-зеленим відблиском надвечір'я.

У високому дзеркалі вона побачила молочного кольору обличчя чорнявки, аркодужний ротик і голубі, відтінку лісових дзвіночків очі, трохи скаламучені тъмяним світлом, що сочилося крізь скляний дах перону.

«Яке неприємне світло! Одразу старіть на десять років», — спокійно подумала вона.

Зачинивши двері й усівшись біля вікна, обличчям по ходу поїзда, Оділь розслабилася.

Рада, що опинилася на самоті, вона провела спершу скронею, а потім щокою по тугій підголівній подушечці, обшитій густим мереживом.

Поїзд рушив, з гуркотом вибрався на потрібну йому колію і, залишивши позаду вокзал, помчав повз почорнілі мури й будинки.

Жінка довго сиділа нерухомо, вслухаючись у стукіт коліс, розмірений, майже невловний; їй здавалось, ніби вона опинилася всередині якоїсь величезної мушлі.

Оділь подобалося все, що зачинялося щільно. Вона не раз уявляла себе шовкопрядом, який раптом прокидається, коли два великі пальці, мов щипцями, беруть кокон, щоб ошпарити його окропом і розмотати.

Будинки чимраз рідшали, відстані між ними зростали. Усе більшими ставали густі й темні садки довкола вілл. Ще далі підуть багаті заміські маєтки, а подекуди й невеличкі замки.

Оділь дісталася з сумочки телеграму:

«Дядько Оділон хворий просить вас приїхати».

Спершу вона вагалася. В себе на роботі Оділь завжди приймала ухвали швидко й рішуче, але телеграма прийшла надто несподівано. Оділь працювала генеральним директором фірми «Мулімаксі» — підприємства, що виробляло господарчі новинки: петрушкорубки, соковижималки для цитрусових, цибулерізки, різноманітні вафельниці та подріблувальні машинки. Зрештою їй спало на думку (такі рішення часто правлять за алібі для інженерно-технічних працівників високого рангу, які хочуть виправдати свої туристичні мандрівки або поїздки в гості до родичів), що їй конче треба навідатись до одного субпідрядника: вже кілька місяців у нього кульгало виробництво дерев'яних муфточок для руків'їв овочерізок.

Той завод стояв у чистому полі за двадцять кілометрів од приморського міста, гамірного та метушливого влітку й мовби вимерлого взимку, де жив її дядько й хрещений батько Оділон Фромаже — колишній нотар, нині вже пенсіонер.

Габріель Марке — сучасна французька письменниця, лауреат літературної премії Імені Франсуа Війона та спеціальної премії за «чорний гумор». Її перу належать романы «Порцелянова вишня» (1966), «Зимородки» (1968), «Крісло-гойдалка» (1970), «Глухонімий» (1972), «Шкатулка для гудзиків» (1973), «Родимка близнюків» (1975), «Лялька-патефон» (1979), а також збірки поезій «Подушечка для шпильок» (1967), «Птахи борознять небо» (1971), «Щастя бути» (1974). Більшість творів Марке присвячено злободенній тематиці, гострим проблемам французької дійсності. До таких належить і пропонований читачеві роман «Смерть директора» (1976), в якому важлива соціальна тема безробіття порушена в дещо несподіваному психологічному аспекті.

Вранці в день свого від'їзду Оділь побуvalа на щотижневих зборах' уповноважених — декого з них похвалила, іншим дорікнула (таких було куди більше), — залагодила справу з установленням двадцяти тисяч електричних кавоварок у великих крамницях, дала наказ негайно сплатити мито за п'ятдесят дюжин перцемолок, що два тижні тому застригли на югославському кордоні, провела близько тридцяти телефонних розмов, з тривогою довідалася про те, що один оптовик повернув сто двадцять несправних вафельниць, з'їла на сніданок сандвіч і випила дві чашки кави, що іх принесла до кабінету секретарка — п'ятдесятирічна жінка, яка після розлучення з чоловіком помітно розповініла й стала вкрай віддана фірмі та своїй директрисі, — уважно вислухала скарги профспілкових комітетів, що протестували проти тісних роздягань, вимагали частіше замінювати рушники біля рукомийників і домагалися «вікна» в останній день карнавалу перед постом, за який робітники були згодні зідпрацьовувати вранці протягом двох субот.

На вокзал Оділь прийшла за десять хвилин до відходу поїзда. А що в ньому не було вагона-ресторану, вона з'їла вдома двоє м'яко зварених яєць та кілька намощених маслом скибочок трошки зачерствілого хліба, що іх тонесенько, як вона любила, нарізав її чоловік Філіпп; поки Оділь іла жовток («Яйця ідять для того, щоб мати жовто-гарячий колір шкіри, як ото на картинах Ван Гога!»), чоловік гукнув до неї з кімнати, де він складав її валізу:

— Скажи, люба, ти береш із собою бежеву крепову сукню?

«Він швидко завчив назви тканин, зокрема тих, з яких пошито мій одяг. Дивна річ!» — подумала вона, обчищаючи друге яйце.

— Переварене! — невдоволено буркнула вона. І одразу похопилася: «Але він не винен. Коли двоє яєць варяться разом, то як одне звариться добре, друге неодмінно буде недоварене. Щоб обое зварились однаково, іх треба варити кожне окремо. Та не слід від нього вимагати багато, він і так, бідолаха, старається!»

Вона вже хотіла сказати чоловікові: «Ні, не треба класти бежеву, навряд чи вона мені знадобиться, поклади краще голубу фланелеву!» — коли він закричав (Оділь вловила в його голосі роздратування):

— Вирішуй же! Скоро треба йти забирати Жана-Крістофа із заняття карата. А щодо взуття, то кладу коричневі чобітки й мокасини, — може, тобі доведеться ходити пішкі. Гаразд?

— Еге ж, дякую, дуже добре! — відповіла Оділь, збираючись сама поскладати свої речі жіночого туалету.

Поїзд в'їхав у тунель і, важко зітхнувші, затремтів, аж шиби вагонів задзеленчали.

Коли виїхали з тунелю, Оділь здалося, ніби надворі раптом прояснилося: вона краще бачила пожовклі після зимових морозів луки, посмуговані світлими дорогами, що поборознили їх, наче рубці шкіру.

«Дядько Оділон хворий просить вас приїхати». Телеграму підписала Гарденія.

Гарденія вже десять років була в дядька покоївкою. Вона найнялася до нього після смерті його дружини Аліни, жінки скромної і дуже жвавої. Образ дядькової дружини стерся з пам'яті Оділь уже через день після її смерті.

Більшість небіжчиків затримуються в пам'яті живих набагато довше: Їхні голоси, рухи, сміх, буває, закарбовуються в мозок тих, хто ще лишається жити на світі, і на п'ятдесят, і на шістдесят, і на сімдесят років. Аж поки її самі вони помруть.

Дядькове прохання приїхати до нього виявилось дуже доречним. Оділь давно відчувала потребу покинути на якийсь час свій дім, чоловіка, щоб здалеку поглянути на їхні почуття, які поступово змінювалися; можливо, навіть згасали, — поглянути так, як ото дивляться на

картину, відступаючи від неї на кілька кроків, щоб водночас охопити її зором у цілому й у деталях.

Невже дядько Оділон помре? Оділь намагалася згадати ті часи, коли дівчинкою вона проводила в дядька й тітки Аліни нудні, але корисні для здоров'я канікули.

В її уяві без будь-якої послідовності зринали розпливчасті образи. Вона не змогла б пояснити, за якою примхливою логікою напливали ті спогади.

Різдво десятирічної дівчинки, якою була тоді Оділь, з великою миготливою ялинкою, напливало на великдень її раннього дитинства, оздоблений цукровими яйцями, шоколадними курми та курчатами, схованими в садку під примулами. Літо, в яке вона хворіла на свинку, зливалося з 14 липня, коли під час повітряного свята в море падали парашутисти. Здається, саме того року видався страшенно спекотний серпень, і єдине в садку абрикосове дерево, яке звичайно майже нічого не родило, тільки завдяки дерев'яним підпіркам утримувало кетяги таких м'ясистих плодів, що вони аж порепались і принаджували до себе ос.

І в кожному з таких спогадів зринав образ дядька Оділона.

Оділь бачила, як у кухні він повертає на підвіконні помідори, щоб весь час лежали зеленими боками до сонця. Потім вона згадала, як дядько вмочив волохатий палець (волоски на ньому були коротенькі, наче на щойно зірваному корнішоні) у чашку із сметаною. Йй учувся голос дядька, який, підводячи й опускаючи густі брови, притрушені порошинками лупи, казав Оділь: «Тсс, моя маленька краle! Не здумай розповісти про це своїй тітці! Ти нічого не бачила!»

Як такий плечистий, з таким громовим голосом дядько Оділон міг боятися такого хирлявого створіння, яким була тітка Аліна?

«Це таємниця подружнього життя!» — якось пояснила їй одна подруга, коли вони ковзались у дюнах.

«Таємниця подружнього життя!» — часто повторювала собі Оділь, не розуміючи тих слів.

Вона подивилась на годинник. Жан-Крістоф уже повернувся зі свого уроку карата. Може, зараз він тренується в своїй кімнаті — розбиває долонею цеглини, що їх приніс із будови на околиці міста.

«Чи Філіпп здогадається скупати його під душем? Чи примусить його почитати? Вчителька рекомендувала йому щовечора читати по три сторінки. Останнього разу, коли я займалася з ним, він затинався. Чи не забуде Філіпп дати йому перед вечерею тонізуючого напою?»

Оділь зітхнула. «Я не здатна позбутися своїх вад. Коли вже я навчуся цілком віддаватися синові?.. Мабуть, ніколи», — міркувала вона, дивлячись у темряву, де жееріли псодинокі цяточки світла. Селяни куди ощадливіші за городян: вони світять зовсім мало.

Сто, тисячу разів Оділь думала про одне й те саме, повторювала собі одну й ту саму фразу.

Відтоді, як її чоловік лишився без роботи.

Хоч це було досить почесне безробіття адміністратора високого рангу, який ще цілий рік отримуватиме у вигляді державної допомоги та виплат фірми дев'яносто відсотків своєї солідної платні комерційного директора.

Вони тоді саме повернулися з подорожі на Цейлон.

Оділь знову побачила себе у вітальні їхнього помешкання на сорок третьому поверсі одного з висотних будинків на околиці Парижа. Вона пізно прийшла з роботи, згаявши цілу годину в заторі на забитій машинами окружній автостраді. Вечір видався похмурий, у небі пропливали схожі на брудне пом'яте ганчір'я хмари. Здавалося, зараз вони наваляться на шибки вікон.

Поцілувавши Жана-Крістофа, що вечеряв у кухні з Анною, жінкою,

, яка доглядала за ним, Оділь пішла у вітальню до чоловіка. Він сидів зі склянкою віскі в руці, вгрузши в канапу, що ділила навпіл величезну кімнату, до якої вливалося небо. («Тут ви зможете приймати хоч сотню гостей», — свого часу запевняв їх агент житлової фірми.)

Коли Оділь нахилилася, щоб поцілувати чоловіка, той дістав з-під диванної подушки листа й подав їй з болісною усмішкою — один кутик його губів ледь піднявся вгору.

— Поглянь, що я вийняв з поштової скриньки, коли повертаєсь додому.

— «Шановний пане Ланглуа,— прочитала Оділь.— Внаслідок економічних ускладнень ми змушені з прикрістю повідомити вас...»

Не чекаючи, поки вона дочитає до кінця, Філіпп вигукнув:

— Ну от, люба, перед тобою безробітний! Хоч і забезпечений, та все ж таки безробітний! Думаєш про все це, наче про рак, на який хворіють тільки інші, аж ось одного чудового дня воно звалюється й на тебе. Звісно, як і всяка недуга, воно дає знати про себе симптомами, але ти волієш не помічати їх. Візьмімо хоча б такий факт: до Іраку для укладення угоди на продаж великої партії кабелю послали Мірандо, хоча мав би туди їхати я. Коли цьому йолопові де Жаконе долучили справу з туніськими телефонами, що явно стосувалася мене, я мав би занепокоїтися, щось запідозрити. Та ні, мене мовби приспали. Людина працює сумлінно, мов кінь, і думає, що вона незамінна. Або, точніше, нічого не думає. В неї на це нема часу.

Оділь не перебивала чоловіка, вона дала йому змогу виговоритись.

— Найдужче мене турбує те,— вів далі він,— що на мене назавжди наліплять ярлик. Я безробітний. Мене називатимуть безробітним. Хоча нині, побоюючись правди й намагаючись приховати її суть, вигадали слово чи, точніше, цілий вислів, яким називають безробітного, так само, як ото повигадували всякі прізвиська для старих дідів, покоївок, лістоношів або бідняків. Отож безробітний офіційно став іменуватися «трудящим без посади» або «претендентом на робоче місце». Сміх та й годі! Уяви собі, як хтось із приятелів запитує мене: «Як тобі ведеться?» — а я відповідаю йому: «Непогано, тільки з недавнього часу я став трудящим без посади», — або: «Слід бажати кращого, перед тобою претендент на робоче місце». Вони засміють мене й матимуть рацію. Безробітний, а до того ж дивак. Чи не здається тобі, що це вже занадто?

Оділь сіла поруч із ним і поклала руку йому на коліно. Він і оком не змігнув, відпив ковток віскі й збуджене провадив із гіркотою в голосі:

— І я певен, що цей негідник неодмінно скаже мені: «Ну ж бо, друже, з відступними, які тобі виплатили, звільнюючи тебе з роботи (а я гадаю, люба, ця сума не буде жалюгідна!), з майже повною платнею протягом цілого року і становищем твоєї дружини ти житимеш пречудово. Я ще не раз позаздрю тобі!» Вони нічого не розуміють! Той, хто не спізняв цього на власній шкурі, просто не може уявити собі, що це таке. Бо, зрештою, гроші, які вони так щедро заплатять мені, тільки збільшать ганьбу, що звалилася на мене сьогодні вранці.

«Він не відчуває сорому,— подумала Оділь, розчулившись,— а просто розігрує переді мною мелодраму скривдженого безробітного, щоб я розрадила його, поспівчувала йому. Це своєрідна приправа, якою присмачують рибу».

— Атож, у мене таке враження, ніби я стаю нахлібником,— вів далі Філіпп.— Адже відтепер я житиму за рахунок суспільства. Ще три місяці я маю право бути на службі, а потім стану утриманцем суспільства. Утриманцем! — повторив він.

Філіпп скривився. Як видно, це слово мало для нього неприємний присmak. Мабуть, він думав про кокоток і світських шльондр із підмошеними задами, таких, як красуня Отеро, Ліана де Пужі або Емільєна д'Алансон, через яких вельможні аристократи розорялися, а інколи

й пускали кулю собі в серце, закривавлюючи свої глянсувато-білі манишки.

Філіпп, знову сховавши під диванну подушку листа, якого повернула йому Оділь, підвівся й попрямував до вікна, де починалося небо, під яким виднілися дахи й проспекти, зовсім пласкими здавалися пам'ятники.

Оділь підійшла до чоловіка й уже вкотре їй здалось, ніби вона стойть над якимсь макетом.

Вона погамувала бажання взяти чоловіка за плечі, пригорнувшись до його високої сухорявої постаті — вона розуміла, що зараз йому не до цього.

— А що скаже моя мати, моя люба матуся? Я вже чую її голос: «Безробітний! Отаке вони втнули з тобою. Та я ж більше не наважуся вийти з дому!»

Оділь теж уже чула голос свекрухи, яка з дня їхнього одруження звинувачувала невістку в усьому поганому, що траплялося з її сином. У нього нежить? «Якби того ранку, коли було так холодно, він надягнув вовняну білизну, цього не сталося б!» Він блідий? «Що з тобою, мій велетню? Ти так змарнів! Чи не оті прогулянки (до яких тебе, звісно, змушує дружина) даються взнаки?» Розшарівся він після доброго обіду? «Чи в тебе часом не підскочив тиск? Оділь, моя люба дитино, ви повинні стежити за своїм харчуванням. Скажіть своїй новій служниці,— гадаю, вона у вас знову змінилася,— щоб не надуживала жирами!»

Небесний океан, прибій хмар, усипані вогнями вулиці, здається, заспокоїли Філіппа, і він знову сів на канапу. Оділь залишилася стояти біля нього.

Тепер настала її черга вступити в розмову.

— Хіба можна так хвилюватися, любий, через оце звільнення? — почала вона.— Поки нас двоє, точніше троє, нам ніщо, чуєш, ніщо не загрожує, бо ми любимо одне одного.

Філіпп усміхнувся до неї, наморщивши носа. То був вияв ніжності.

— Ти тут ні до чого,— вела далі Оділь.— З тобою сталося те, що вже багато місяців відбувається із сотнями тисяч чоловіків і жінок у всьому світі. Може, завтра настане моя черга.

Філіпп недовірливо махнув рукою.

— Так, так, досить моєму підприємству злитися з якимсь могутнішим, і мене виженуть геть. Хто сьогодні почуває себе в безпеці? І потім, гадаю, в тебе застаріле уявлення про безробіття, тепер уже ніхто так не боїться його. Це тільки твоя мати згадує тридцять шостий рік, тому він і тобі вбився втямки. Для неї безробіття — це колони демонстрантів. Роботи або хліба! Безкоштовний суп для злидарів. Збирання пожертв на вулицях. Криза двадцять дев'ятого року в Сполучених Штатах. Я теж чимало научилася про ті події від свого батька. Однаке для мене це тільки легенда!

Оділь підійшла до канапи, сіла поряд з чоловіком і ніжно стала грatisя з кучериком, що спадав йому на вухо й досі зберігся білявим, хоч решта його чуприни давно потемніла.

— Послухай мене,— пропішепотіла Оділь, нахилившись до нього.— Сьогодні, бодай сьогодні ти все це забудеш. Не розмовляти ж нам про цю історію аж до завтра. Домовились? А щоб тобі легше було викинути це з голови, ходімо повечеряєм у ресторані.

Філіпп подивився на Оділь захоплено й схвилювано, як дивився на неї в перші дні їхнього кохання.

— І пстім, знаєш,— додала вона,— в твоїй історії далеко не все похмуре. Принаймні для мене, страшної егоїстки, й для Жана-Крістофа. Протягом кількох тижнів, поки ти шукатимеш роботу,— а зі своїми рекомендаціями ти, звісно, не шукатимеш її довго,— в нього буде батько, який матиме час піклуватися про нього, а в мене буде нічим не зайнятий чоловік. Тільки мною. Про це можна лише мріяти!

Знову повеселішавши після її пестощів та заспокійливих слів, Філіпп вигукнув:

— Гаразд, ходімо до ресторану, поки я ще не почав готувати вам розкішні страви. Нарешті ми позбудемось овернських овочевих супів, усілякої смаженини та запіканок нашої недолугої Анни. І ми житимемо самі. Самі — тут, у себе вдома!

— Ну що ти, ми ж не відішлемо від себе Анну під тим приводом...

— Ні, відішлемо! Ти ж не гадаєш, що я лишатимуся тут із нею цілими годинами, а вона так чи так шпигуватиме за мною! Гаразд, я шукатиму роботи, щоранку й щовечора читатиму газетні оголошення, писатиму по двадцять листів на день, стовбичитиму стільки, скільки буде треба, в Національному агентстві по працевлаштуванню, пунктуально з'являтимуся в усі установи, куди мене викликатимуть. Пристойно вдягнений, ввічливий і так далі. От побачиш, я стану зразковим безробітним. Але решту часу я цілком присвячу домові й Жанові-Крістофу. І не потрібна мені нічия допомога. Не хочу, щоб ти комусь платила, тоді як я сидітиму тут майже неробою.

Оділь не заперечувала чоловікові. Ще три місяці він ходитиме до своєї контори. Можливо, за цей час і змінить свою думку.

Перш ніж одягатися до вечірі, на яку їй анітрохи не хотілося йти, але яку вона сама запропонувала новоз'явленому безробітному, Оділь заглянула на кухню до сина.

Він уже попоїв і, відсунувши від себе тарілку, розмовляв з Анною — кремезною овернкою з плескатим обличчям і широкими вилицями, низьким задом і товстими літками. Анна наповнювала посудомийку, а син розповідав їй свої нашаровані одна на одну дитячі історії, за якими треба стежити день у день і якими діти діляться тільки з тими, хто присвячує їм багато часу.

Жан-Крістоф усміхнувся, коли зайшла мати. Це була миттєва, майже близкавична усмішка.

Оділь поставила їй кілька звичних запитань:

— Добре повечеряв?.. У школі все гаразд?.. Що ти їв удень?

Син відповідав їй коротко. Щедро обсипавши хлопця поцілунками, мати покинула його.

Тільки-но Оділь вийшла з кухні, вона почула, як син знову зашебетав. Вона постояла якусь хвилину біля дверей, зі щемом у серці дослухаючись до його розповіді.

— Отож пригадуєш, учора я вже розповідав тобі, Анно. Я сказав тому Дюрізо: «Думаєш, як твоя мати дружить з учителькою, то ти можеш кривдити мене? Гляди, бо я скажу про це своєму батькові». І от на перерві о третій годині він підходить до мене — а я грався собі з Лупі в класі — і каже: «В мене є нові перебивачки, хочеш дам і тобі?» А я їйому: «Ага, таки дійшло до тебе?»

Поїзд зупинився. Людей на пероні було мало, і до її купе ніхто не зайшов. На наступній зупинці Оділь вийшла на хвилинку з вагона, а потім поїхала далі, до кінцевої станції, що була на самому морському узбережжі.

Того вечора, коли Філіпп дізнався, що його звільняють, вони пішли до ресторану алжірських рапатріантів на лівому березі Сени, обвішаного ностальгічними фотографіями більших міст із пласкими будиночками, де повечеряли чудовим кускусом, що відгонив сирістю.

— Завтра ми попередимо Анну. Гадаю, вона буде рада дізнатися, що через три місяці зможе повернутись у Фіжеак до галантерейної крамнички своєї сестри. Минулого тижня Анна сказала мені, що дуже сумує за рідним краєм. А ми від сьогодні щовечора кудись ходитимемо! — запевнив дружину Філіпп, повеселівши від вина «Мостаганем-13», яке пив повними келихами. — Я буду задоволений, коли більше її не бачитиму. Думаю, вона занадто впливає на Жана-Крістофа: «Анна це!..

Анна тел.. Анна сказала мені, що коли зустрінеш чорного кота або сову, то тебе спіткає якесь нещастья... Анна каже, що коли не хочеш мати ревматизму, то треба покласти собі в кишеньо каштан... Анна запевняє, що коли я припушуся великого гріха, то вічно горітиму в пеклі!» Кінець кінцем вона зовсім затуркає йому голову всякими нісенітніцями й зробить з хлопця ідіота. В такому віці вплив батька має неабияке значення, отож час узятися мені за нього.

Філіпп пив і не вмовкав ні на хвилину. На них позирали з-за сідніх столів. Та вони цього не помічали..

— Відтепер я стану домашньою феєю! Перш ніж піти від нас, Анна навчить мене, як користуватися пральною машиною та посудомийкою. Вона навчить мене прасувати й куховарити. От побачиш, я сам даватиму лад твоїм нічним сорочкам і повишиваю на них твої ініціали, я пилососитиму стіни й стелю, я повимітаю все до останньої порошинки з найглуших закутків стінних шаф. Ти принесеш мені всі машинки й знаряддя, що їх виготовляє твоя фірма. І я вихвалюватиму їх служницям та домогосподаркам із нашого кварталу: «Чи бачили ви, пані, нову м'ясорубку, випущену фірмою «Муліаксі»? Вона просто чудова!» І вони заздритимуть мені, коли зустрічатимуться зі мною у крамницях, де я, як дбайлива господиня, робитиму щоденні покупки.

Філіпп засміявся, мало не вдавився мигдалевим тістечком і повів далі:

— До того ж я матиму змогу стежити за навчанням Жана-Крістофа. Давно пора! Але куховарство буде моїм козиром. Мені завжди хотілося спробувати свої сили біля плити. На нас чекають тушкована яловичина, пироги з листкового тіста, присмачені кремом, молюски по-провансальському й запечені дари моря! Якщо з чимось я не зможу впоратися сам, то піду на курси або накуплю книжок. Будь спокійна, я дам собі раду. Це не така уже й важка справа!

— Звичайно, ні,— мовила Оділь. І їй чомусь було ніяково і, можливо, щоб він замовк, вона поцілуvala його в солодкі липкі губи.

— Відчуваю, що попереду в мене багато тижнів, сповнених ідилії. Адже я не згоджуся на будь-яку роботу, а тільки на рівноцінну тій, з якої оце іду. О, в мене стільки планів! Я знову почну малювати. А знаєш, я мало був не вступив до школи образотворчого мистецтва. Це моя мати мені завадила. Вона знай торочила: «Роби як хочеш. Ти сам собі господар і, коли бажаєш, можеш усе своє життя голодувати, але не розраховуй на нас, ми не станемо утримувати тебе». Нарешті я зможу ходити на виставки. Уяви собі, скільки можна побачити в Парижі цікавого тільки серед тижня, коли немає недільних юрб! Я займуся й тенісом.. Ходитиму також у басейн, двічі на тиждень. Твій чоловік буде у формі. З животом тореадора. З диханням бігуна на великі відстані.

Оділь не стрималась і лагідно мовила:

— Гадаєш, у тебе стане часу, щоб малювати, бігати по Парижу, займатися спортом та ще й доглядати сина і дім? Не хочу тебе засмучувати, але...

— Я певен, усе залежить від правильного розподілу часу. Як і в усякій справі, потрібне невеличке планування. Багато жінок нехтують це й тому завжди почивають себе перевантаженими.

Оділь мало не заперечила йому, але змовчала. Вона розуміла, що Філіпп так вихваляється тільки тому, що йому дуже боляче.

Задуха в купе посилювалась. Оділь підвелася, підкрутила вентиль парового опалення й вийняла із сумки папку з недавно отриманими рекламиаціями.

В ній було зо два десятки листів, що їх надіслали домашні господині. Всі вони нарікали на погану якість куплених ними машинок. Вони писали про них так, ніби йшлося про важких дітей або невірних чоловіків.

«Моя петрушкорізка примхлива. Сьогодні вона слухається, а зав-

тра — ні... Мій міксер раптом зрадив мене, чого я від нього не сподівалася. А раніше він цілком мене задовольняв. Хіба, по-ващому, нормальну, що таке сталося вже через півроку?.. Моя соковижималка, якою я не так часто користуюся, бо живу сама, вийшла з ладу... Моя помідорорубка іржавіє просто на очах, дарма що я поводжуся з нею дуже дбайливо, щоразу старанно обтираю її... Муфточка на руків'ї моого млинка тріснула навпіл...»

Оділь насупила брови. Її цікавив саме цей лист і кілька інших, у яких ішлося про дерев'яні муфточки. За два тижні надійшло аж шість листів, у яких покупці скаржилися, що ці муфточки тріскаються, наче бутони квітів.

«Завтра ж уранці я скажу цьому добродію (бо до дядька Оділона я однаково зможу навідатись тільки пополудні): «Ваше дерево нікудишнє. Надто сучкувате або недосушене. Якщо ми й далі отримуватимемо рекламації, то будемо змущені розірвати з вами угоду. А що ви, гадаю, постачаєте переважну більшість своїх виробів саме нам, то невдовзі ви й ваші робітники залишитесь без роботи».

Ні, Оділь не скаже цього йому. Ось уже кілька місяців як слова «bezробіття», «bezробітні» ятрять її душу.

Оділь згорнула папку, сперлася чолом на скроплену дрібними краплями дощу шибку й довго дивилася на станції, повз які мчав поїзд, хоч через велику швидкість і не могла прочитати їх назв. Іноді Оділь чула, як на безлюдних перонах пронизливо дзеленчали дзвінки.

Коли Оділь поїхала, Філіпп знову заспокоївся. Оте збудження, яке щоразу опановувало його перед від'їздом дружини, дедалі більше набридало йому.

«Ну, нарешті я зітхну вільніше!» — сказав він собі після її від'льоту. Жвава, з меткими рухами, в розмаяному плащі, вона й справді наче летіла, а не йшла з дому.

«Вона завдає мені стільки дурної роботи! Вона стає дедалі вимогливіша, хоч, може, й не усвідомлює того. Щодня я марную казніскільки часу лише на її білизну».

Коли Філіпп лишався з Жаном-Крістофом, усе ставало куди простіше. Він не переобтяжував себе домашньою роботою: застеляв ліжка, ото й тільки. Харчувалися вони з сином готовими найдками, купленими в ковбасника: оселедцем в олії, смаженою картоплею, яловичими або свинячими губами з вінегретом, котлетами в тісті, принесеними в картонних човниках. Жан-Крістоф називав ті страви «покидьками».

— Правда, тату, сьогодні ввечері ми юстимемо покидьки? Адже маємо вдома нема.

А для Оділь вечера — це свято, до якого треба добре готуватися. Та Філіпп сам винен у цьому. Він стільки разів запевняв дружину:

— От побачиш, які страви я готуватиму!

Але куховарство швидко набридло йому, воно вже навіть викликало в нього огиду. За ці останні кілька тижнів він дуже стомився, зовсім вибився з сили.

«Не слід було відмовлятися від служниці. Хай би вона тільки працевала білизну! Вчора я знову спалив настільну серветку. І викинув її. Іх у нас ціла дюжина, отож Оділь цього не помітить. А втім, вона довіку не рахуватиме їх. Але яка нудьга, яке безглуздя — всі ці однomanітні рухи, що повторюються по сто разів, коли ти біжиш від крана до столу, від столу до холодильника, від холодильника до стінних шаф, без кінця гасаєш по квартирі, то присідаєш, то вклякаєш на коліна, витягуєшся навшпиньки, то знов кудись біжиш... День у день! Знову й знову! Ця біганина між домом, школою, дантистом, заняттями з фехтування та з карate, що їх відвідує Жан-Крістоф!

Однаке жінки все це витримують. Адже вони непадають з ніг, як

я, через кілька місяців. Бо вони, бідолахи, вишколені. Пригадую, як мати повчала мою сестру Софі: «Накривай на стіл! І не біжи на кухню з порожніми руками!.. Прикрути вогонь під картоплею! І йди допоможи мені скласти білизну!» Зате я брав на себе справи, що вважалися важкою роботою: носив вугілля з льоху, колов дрова. Ця робота, якої тепер практично вже нема, була не така виснажлива й нескінченна, як та, що її й нині доводиться виконувати жінкам».

Вечір був спокійний. Вони з Жаном-Крістофом попоїли в кухні. Цього разу Філіппові не довелось прибирати після вечері у вітальні, як тими днями, коли Оділь писала доповідну або гортала якусь справу.

Він зіграв із сином у «монополію», умовно програвши йому величезну суму, причому й на хвилину не забував про своє становище добре оплачуваного безробітного, який через тридцять шість днів — Філіпп рахував їх — більш не отримуватиме грошової допомоги. Не міг забути він і про те, що дедалі рідше відгукувався на оголошення, в яких пропонувалася та або та робота і що з плинном часу йому ставало все важче видавати себе за батька щасливої родини.

Він усіляко намагався й далі розігрувати ту комедію, але відчував, що скоро йому несила буде дурити людей і він більше не витримає.

Поклавши спати Жана-Крістофа, Філіпп пішов до вітальні й ліг на величезну кутову канапу. Йому не хотілося ні читати, ні дивитися телевізор. Він подумки повторював собі, хоч усе менше й менше був певен цього:

«Те, що я сиджу вдома, йде на користь моєму синові; він не скаже, як ото кажуть багато інших дітей, як казав колись я: «Тато? Та я ніколи його й не бачу!» Гадаю, ці місяці, які ми проведемо разом, залишать у його душі помітний слід. І я краще даю раду в домі, аніж служниці. Це безперечно!»

Щоб якось розважити себе, Філіпп заходився загадувати служниць, які були в них після народження Жана-Крістофа. Він уявляв собі найпримітніших із них.

Розу, яка лупцювала хлоп'я ополоником по сідничках (чи мила вона потім цей ополоник, беручись наливати ним суп?). «Тільки так можна домогтись, щоб дітлахи були чисті!» — казала вона. Жозетту, яка об'їдалася хлопцевою кашею: одну ложку собі, другу йому. Оділь була заскочилася Жозетту, коли та піднесла до рота ложку каші, взяту з тарілки Жана-Крістофа. Захишаючись, служниця сказала: «В мене болить шлунок, пані, і лікар порадив мені істи дуже солодку кашу. До того ж у вашої дитини не такий уже апетит, і мені так чи так доводиться доїдати її страви. Мені не подобається, коли викидають залишки каші. Я щоразу думаю про тих, хто помирає з голоду десь у світі!»

Останньою пригадалася Філіппові Жанна, що незадовго до того, як найнятися до них, овдовіла. Щодня вона сідала з хлопцем у автобус, потім у метро й везла його на кладовище, де поховали її чоловіка. В погожі дні Жанна брала з собою складаний стільчик і сідала на кладовищі, наче в скверику, з плетінням у руках. «Я мушу туди їздити, — пояснювала вона. — Щось сильніше за мене кличе мене на побачення з коханим чоловіком. І потім, де в Парижі є краще місце для прогулок з дітьми, ніж кладовище? Коти, птахи, яшірки й навіть равлики знають туди дорогу. І, повірте мені, в цьому місці ваш син не ризикує підхопити коклюш чи ще якусь дитячу хворобу. Там йому не загрожує, як це часто трапляється в парках, удар лопаткою по голові або м'ячом у обличчя. Зелень, квіти, дерева,тиша й спокій! От куди я воджу вашого сина, а ви ще й незадоволені? Таке далеко не скрізь знайдеш у місті! Та й сам Жан-Крістоф почуває себе там щасливим. Він катає свої автомобільчики по надмогильних плитах. Хіба можна знайти кращі доріжки?!»

Філіпп поглянув на годинник. Оділь уже під'їздить до містечка, в якому живе її дядько. Чи так уже їй треба було їхати до краю свого

дитинства? Чи справді старий занедужав? Чи не викликав він небогу просто з примхи?

Філіпп заздрив дружині: Оділь побуде на морі, де він проводив свої дитячі канікули в найнятих будинках за кілька кілометрів від неї. Тоді вони не знали одне одного. Обоє навчилися плавати в одній плюс-кітливій воді й майже водночас. Ця думка на початку їхнього кохання зачаровувала їх: вони ж могли зустрітись у десять років і разом гратися в піску на березі!

«Даремно я перестав ходити до басейну. Але самому — це так нудно! Не слід було кидати й теніс. Я сходив на корги тільки шість разів. Ці мої заняття урвалися через бронхіт Жана-Крістофа. Коли він одужав, у мене не стало духу поновити їх. Цілих два тижні я майже нікуди не виходив з дому. В Жана-Крістофа температура була під сорок. Я вставав по десять разів на ніч. Удень я навіть боявся вийти в крамницю. Щоразу біг вулицею, наче ошпарений. Моя мати лежала тоді хвора на грип і нічим не могла допомогти мені. А Оділь поїхала на ярмарок до Мілана! Гадаю, саме відтоді в мене почали здавати нерви. А що я був майже замкнутий у дома, то знову взявся до малювання. І забагнув, що в мене немає ані найменшого хисту».

Тільки-но картини підсохли, Філіпп закинув усі троє полотен, «невиразних, погано скомпонованих, убогих», в одну із стінних шаф.

Приблизно тоді в нього прокинулася велика жадоба до читання. Філіпп перечитав усі книжки з їхньої домашньої бібліотеки, а також куплені новинки в кишеневкових виданнях. Особливо жадібно ковтав він книжки з політичної економії, які не встигав вивчати, коли працював, і які були йому тоді конче потрібні, зокрема «Планування ринку» Жана-Ерве Лоранзі та «Коли підприємство проходить» Франсуа Далля й Жана Бунена.

Але дуже скоро його почали мучити докори сумління.

«Я читаю цілими годинами, валяючись на диванних подушках, а у ванній уже два тижні не мито кахляну підлогу. І в кімнаті для служниці не прибрано. Правда, відтоді як Анна пішла від нас, там ніхто не живе. Але якогось дня Оділь зайде туди. Вона змовчить, удасть, ніби нічого не помітила. Хоч Оділь так заклопотана своєю роботою, що, може, її справді нічого не помічає. Бувають вечори, коли вона чавіть не дивиться на нас. Лиш неуважливо поцілує Жана-Крістофа і цмокне мене в скроню. Думки її витають десь-інде. Вона, мабуть, рахує свої машинки. Оділь забуває про них тільки тоді, коли ніжно її лагідно (мені більше до вподоби, як вона свариться на мене) верховодить у домі: «Скажи, любий, ти ходив до слюсаря? Крани й досі течуть... Слюсарям марно телефонувати, вони все одно не прийдуть. Треба йти до них самому. Не забудь завтра вранці зробити це. Хочеш, я залишу тобі на видноті записку? Та не забудь зйти в швацьку майстерню й забрати мою спідницю, яку минулого тижня ти здав подовжити. І нарешті слід би вже тобі навідатися до директриси Жана-Крістофа. В цьому тримесеці ти ні разу не ходив до неї, а в їого щоденнику немає нічого втішного!»

Філіпп нервував, він узяв газету «Пуен», де напередодні (за звичкою і тому, що Оділь переглядала її — це вона щотижня приносила йому цю газету) позначив кілька оголошень під рубрикою «Пропонується робота».

Деякі з цих оголошень були написані досить дивно. Він читав їх усі, хоч майже жодне з них йому не підходило. А одне навіть розважило його:

«Я покинув фірму «Макдональд» і перейшов на службу до фірми «Рук». Запрошую вас наслідувати мій приклад. Мене звати Робер Карон, мені 36 років, я — інженер, дипломант Стамфордського коледжу.

Зважуйтеся! Пишіть мені!»

Філіпп пошкодував, що не знає продовольчого ринку й не може відгукнутися на це запрошення. Той Робер Карон, чия фотографія

увінчувала оголошення, здавався дуже симпатичним хлопцем. Він кокетливо всміхався і був явно щасливий, що покинув фірму «Макдональд» і перейшов на службу до фірми «Рук».

З двох десятків оголошень, опублікованих у цьому номері, Філіпп могло зацікавити тільки одне. Перебігши його очима раз, він перечитав його вдруге уважніше:

«*Прибуткова фірма запрошує уповноваженого по збути для роботи у Франції. Посада дуже відповідальна.* («Чи можу я взяти на себе такий тягар, я, що не здатен забезпечити свій дім звичайними продуктами?») *Ідеється, зокрема, про впровадження на ринок нових спеціальних видів гайково-гвинтової продукції.* («Мене не цікавлять гвинти та тайки! Невже кабелі, за якими я так сумую, більш нікому не потрібні?») *Претендент на посаду повинен мати досвід у торгівлі й керівництві філією збути на місці, бути не молодший за 28 років, енергійний і честолюбний.* («Чи я ще можу вважати себе енергійним і честолюбним? Як можна про це судити, коли вся моя робота полягає тепер тільки в тому, щоб попросити в різника півкілограма баранячої вирізки або взяти те чи те в крамниці самообслуговування? Коли всі мої проблеми зводяться тільки до миття клозета?») *Обов'язкова умова: бе з доганне володіння німецькою мовою.*

Останні слова було підкреслено. Вони виключали, відкидали його. Філіпп відчув навіть полегкість, але саме в ту мить він по-справжньому зацікавився оголошенням, аж уп'явся в нього очима. Даремно він представав ходити на курси вдосконалення німецької мови, покинув їх через три місяці. Та які вже там курси з усією цією домашньою роботою!

Щоб ще дужче роз'ятрити собі душу, він став читати далі: «*Якщо претендент виявить потрібні здібності* («Коли б не ця клята німецька, вони хоч-не-хоч визнали б мої здібності!»), *його автоматично зарахують на посаду директора філії з відповідною платню.* Останні три слова також були підкреслені. Філіпп сердито пожбурив газету собі під ноги: він почував себе так, наче в нього вихопили з-під носа велику купу грошей.

Він підвівся з гіркотою в душі. Раптом йому здалося, ніби він зіщулився, страшенно поменшав у своїй оболонці. Філіпп узяв розбухлу папку з копіями трьохсот двадцяти одного листа, що їх написав за одинадцять місяців. Там зберігалися й оголошення, вирізані з газет. У перші дні Філіпп написав на тій папці: «Пошуки роботи», але зовсім недавно надріяпав великими кривими літерами на червоному велюрі: «Безробіття!»

Філіпп погортав листи. Вони були рукописні, бо найчастіше вимагалися саме такі. Спочатку він докладав чимало старань, пишучи їх. Чітко виводив літеру «t» («Здається, це ознака честолюбності, а честолюбність їм до вподоби!»); ставив високо крапки над «i» («Хоч надто високо ставити їх не слід, бо кажуть, ніби це ознака гордості!»). Філіпп уже послав триста двадцять одного листа, наче вкинув їх у безодню, і стільки ж фотографій. Йому впало в око, що в нього залишилося дуже мало примірників автобіографії. Його знаменитої автобіографії, написаної за порадою Оділь і розмноженої на ротаторі в її конторі.

— Добре відрекомендуй себе,— сказала тоді вона.— Висловлюйся чітко і ясно. Щоб не дуже розвезено, але й не надто коротко. Намагайся вмістити все на одній сторінці. Пиши тільки про дипломи, одержані у вищій школі, не згадуй про шкільні свідоцтва. Не пиши, коли ти народився, а зазнач, скільки тобі років. Подай відомості за такими пунктами: прізвище та ім'я, сімейний стан, освіта, досвід роботи, знання мов. Щодо цього, то не завадило б тобі пройти додаткову підготовку з арабської мови. Вона, мабуть, захопила б тебе дужче, ніж німецька. Нині до арабської особливий інтерес. Якби ти зінав її, то, мабуть, до Тунісу не послали б твого приятеля Жаконе.

— Чи зважиться він відгукнутися бодай ще на одне оголошення? Який сенс?

На більшість його листів не надійшло відповіді. А я тих кількох, які надійшли, пропонували платню, що її Філіпп вважав занадто низькою.

Ті мерзотники користувалися з нагоди, гадали, що хтось, утомившись чекати її не отримуючи більше грошової допомоги, клуне на їхній гачок. Але він не стане дешево продаватися. Ще ні! Хіба через місяць, коли вже не отримуватиме своїх дев'яноста відсотків. Правда, виплачували ці гроші з великим запізненням. Уже цілих три місяці не отримував він переказів! А нагадувати про це не так легко. Зрештою, він ще не втратив гордості!.. «Коли ти безробітний,— сказала б його мати,— то краще забудь про своє самолюбство!» Про цю затримку виплати грошей він міг би завтра поговорити в Національному агентстві по працевлаштуванню. Завтра якраз день, коли там відмічаються.

Філіпп ненавидів ходити відмічатись на тій голгофі безробітних. Він нікак не міг звикнути до черги з чоловіків і жінок, що чекали там, змарнілі її пригнічені, і лише деякі з них байдорилися її посміхались, намагаючись приховати свою ніяковість. Він зі страхом підходив до віконця, де байдужа білява жінка з густо всіяним родимками, що більше скидалися на бородавки, обличчям щось черкне в сірій реєстраційній картці, яку він їй подасть, і водночас стукне печаткою в довжелезному списку, де зазначено і його прізвище.

У вестибулі агентства по працевлаштуванню висів щит з оголошеннями, в яких запрошували на роботу зварників, прокатників, слюсарів, столлярів. Дехто зупинявся перед тим щитом і записував адреси. Та більшість проходила, її не глянувши на нього.

Вийшовши з агентства, багато людей кидалися купувати газети і, підібравши собі оголошення, які їх цікавили, бігли до «бістро», звідки вони могли зателефонувати імовірному наймачеві, перш ніж вихилити скляночку-другу.

Філіппові вже багато разів доводилося стояти в гурті безробітних, які розповідали йому свої історії.

— Моя фірма луснула внаслідок обмеження банківського кредиту. Я працював у торговій меблями. Тепер уже її не сподіваюсь пройти переатестацію за своїм фахом.

— Мені соромно перед родиною, особливо перед дітьми. Вони цього не розуміють. Два місяці (більше я не витримав) я вигадував собі якусь роботу. Щоранку йшов з дому, повертаєсь на обід, навстоячки випивав каву, прикипівши очима до годинника, вдаючи, ніби поспішаю, і знову біг. Сміх та її годі! Додому я приходив о сьомій вечора. Не знав куди подіти себе. Тинявся по іподрому, по кафе. Так можна дійти до чого завгодно. Я знаю таких, хто почав перепродувати наркотики...

Філіпп зустрів в агентстві одного засмаглого веселуна, який розповів йому, говорячи таким тоном, ніби йшлось про щось дуже смішне:

— Я прибіг сюди відмітитись між двома літаками. Зараз же знову вилітаю до Дакара, де проведу цілий тиждень. Моя дружина і я вирішили цілий рік розкошувати: півроку провести в нашому будинку на березі моря, а півроку — в подорожах. І це мені не заважає шукати нової роботи (я завідував кадрами на великій трикотажній фабриці). Навпаки. До того ж, — мовив він з веселим сміхом, — коли я влаштовуюся на нове місце, мій майбутній хазяїн зможе похвалитися, що взяв на роботу хлопця в добрій формі, котрий не втратив духу, як це часто трапляється з безробітними. Я суджу з того, що бачу тут!..

Один червоновидий, років сорока чолов'яга з гордістю розповів Філіппові, що коли його разом з дванадцятьма іншими інженерно-технічними працівниками звільнили з фабрики, робітники застрайкували й пройшли по вулицях з прaporцями, вигукуючи: «Ні — звільненню! Хазяїн може платити!»

Ця історія засмутила Філіппа. Він, Філіпп Ланглау, комерційний директор Аквітанського кабельного заводу, пішов зі свого підприємства,

і ніхто навіть оком не моргнув. Він добре зізнав, що ці демонстрації здебільшого були марні, але як вони, мабуть, зігрівали серця звільнених з роботи!

Філіпп відклав свою папку, не знищивши, як щоразу собі обіцяв, папери в обкладинці, на якій був напис: «ФЕРЕКЗА: загальна механіка».

Відгукнувшись на оголошення цієї компанії, він отримав такого листа:

«Ми зацікавилися вашою кандидатурою й були б раді поговорити з вами. Ідеється не більш, ніж про звичайне знайомство».

Газети повідомляли, що на одне оголошення, в якому запрошували на роботу інженерно-технічних працівників, надходило в середньому від ста п'ятдесяти до двохсот листів, і Філіппові було дуже приємно, що саме йому випала честь зняти вершки.

Ідучи на призначенну зустріч, він був веселий, певний себе. Його провели до просторого кабінету завідувача відділу кадрів. За напів-круглим письмовим столом на нього чекав вичепурений молодик з коротко підстриженим білявим чубом. На його прямому носі сиділи овальні окуляри без оправи.

Він ледь помітно всміхнувся Філіппові, і вузькою видовженою долонею, що на десять сантиметрів визирала з лавандово-блакитного манжета, показав йому на квадратне чорне шкіряне крісло («Сідайте, прошу»).

Перш ніж почати розмову, він відпив ковток кави з обробленої парафіном паперової чашечки, що їх вивергають із себе автомати в коридорах багатьох підприємств.

Кава приємно пахла. Філіппові хотілося, щоб пригостили і його.

«Якщо я вигукну: «Який чудовий запах!» (що означатиме «я за любки випив би цієї кави»), то чи не здадуться йому мої слова виявом зухвалства? Чи навпаки — виявом сміливості, розкутості, невимушенності,— а ці якості дуже цінуються на певних посадах. Тобто — піде це мені на користь чи на шкоду?»

Філіпп стримався. Службовець узяв зі стосу паперів його листа (Філіпп упізнав свій почерк) і почав уважно перечитувати.

Потім підвів очі й засипав його запитаннями.

Відколи він не працює?.. Чи він пішов зі своєї попередньої посади з власної охоти чи став жертвою викликаного економічними або якимись іншими причинами звільнення?.. Інші пропозиції, крім їхньої, йому не підходили чи інші наймачі не відповідали на його листи?.. Які саме обов'язки виконував він на своїй попередній посаді?.. Чи почував себе спокійно на підприємстві, де працював? Якщо ні, то чому?..

Після короткої паузи завідувач відділу кадрів вишкріб пластмасовою ложечкою з dna чашки розмоклий цукор і перевів розмову на загальні теми: про відпустки, дозвілля, родинні справи, спорт, світову й національну економічну кризу.

Він розмовляв дуже приязно, і Філіпп уже з полегкістю подумав: «Я виграв!», коли раптом чоловік у окулярах сухо урвав розмову:

— Гаразд, шановний пане, я й мої колеги знову вивчимо вашу кандидатуру й, цілком імовірно, ще раз викличемо вас.

Він підвівся й провів Філіппа до дверей, запевнивши його:

— Ви отримаєте від нас відповідь днів через десять.

Ті десять днів були для Філіппа справжньою мукою, наче його живцем пекли на вогні. Були хвилини певності й години зневіри. Сто разів Філіпп перебирає у пам'яті свою розмову з тим службовцем.

«Коли він спитав мене: «Волієте ви бігати сам-один по снігу чи прогулюватися з друзями або з дружиною?» — то я йому відповів: «Я надаю перевагу прогулянкам у товаристві», — а мабуть, мав би сказати: «Я люблю бути на самоті, люблю лижні прогулянки». Це була б добра відповідь. Звісно, добра. Керівник повинен бігти сам-один, ні на кого не покладаючись».

Як Філіппові й обіцяли, через десять днів надійшла відповідь. Його викликали вдруге.

Успішно подолавши й другий тур, Філіпп майже не сумнівався в позитивному результаті.

Білявий молодик з лавандово-блакитними манжетами, який прийняв його першого разу, зустрів Філіппа дуже люб'язно. Обабічнього сиділи двоє його помічників: чоловік і жінка. Йому сказали, що залишилося тільки чотири кандидати на цю посаду, і протягом десяти хвилин усі троє навпереди засипали його запитаннями. Потім, як і під час першої зустрічі, зав'язалася дружня розмова, але раптом жінка — хирлява, нічим не примітна білявка — різким тоном запитала його:

— А тепер скажіть нам, на яку платню ви претендуєте.

Філіпп чекав цього запитання. Він назавв «свою» суму, як ото називають свою вагу чи вік. У нього пересохло в горлі. Філіпп ніби засоромився того, що він так дорого коштує.

Через три дні надійшла відповідь:

«Шановний пане!

Ми з приємністю згадуємо наші обидві розмови з Вами.

Поміркувавши, ми обрали іншу кандидатуру, чий фаховий профіль, на нашу думку, більше підходить для цієї посади. Що ж до Вас, то ми дійшли висновку, що Ви, очевидно, володієте вищими фаховими якостями, ніж нам потрібні».

Філіпп пообіцяв собі, що наступного разу, коли він візьме папку з написом «Безробіття», то неодмінно порве цього листа.

Він підійшов до вікна й поглянув на місто: воно стелилося внизу темним, поцяткованим блискітками оксамитом; дивлячись на ті світляні цяточки, можна було відчути запаморочення.

Потім Філіпп пішов до своєї кімнати, але, кинувши погляд на ліжко, зрозумів, що заснути не зможе. Тоді він перевдягся в піжаму й повернувся на канапу.

Він подумав про Оділь. Годину тому вона приїхала в холодне місто, де вітер завіває під поділ її сукні. Може, вона тільки провідає дядька й швиденько повернеться додому? Цілком імовірно, що вона приїде уже завтра ввечері. Вранці зателефонує й скаже, коли її чекати.

Філіпп знизвав плечима. Ще кілька годин тому він відчув полегкість, коли Оділь поїхала, а це вже тужив за нею, наче немовля за матір'ю. Може, вона зустрінеться там з друзями дитинства. З небожем дядькової дружини, отим Тьєррі, про якого вона не раз розповідала... Філіпп не був ревнивий, він завжди довіряв дружині. «Наша вірність, — казали вони, — залежить від нас самих». Якщо тепер Філіппа й брали ревнощі, то тільки до роботи Оділь, до її посади.

Філіпп аж кипів щоранку, коли Оділь бігла з дому, завжди наче на пожежу, а він мусив складати чашки в посудомийку та розстеляти ліжка, щоб вони провітрювалися. Він просто сохнув, коли вона, не бажаючи втасмничувати його в свої справи («Це страшеннна нудьга, не думай, що вони мене розважають!»), їхала, щаслива, на ті конгреси й семінари, якими прикрашають життя інженерно-технічним працівникам високого рангу. Його мучила нестерпна заздрість, яку він намагався погамувати: «Чому туди іде Оділь, а не я?» І Філіпп не раз бажав їй вивиху або чиряків на тілі, що вклали б її в ліжко за два дні до від'їзду.

Уперше він розгнівався напередодні її відльоту до Мехіко, де відвувався світовий конгрес виробників господарчих машинок. Цілком марний, як і всі конгреси.

— Ідьмо разом, — запропонувала йому Оділь. — Твої батьки доглянуть за Жаном-Крістофом. Тут, у нас, щоб він не пропускав уроків.

— Це неможливо! Ні в якому разі! Таке вигадала! — відрубав Філіпп.

— А чому? Деякі чоловіки беруть із собою своїх дружин. Це дозволяється, коли вони самі оплачують квитки.

— Ні-ні, невже ти гадаєш, що я здатен тинятися по місту, бігати від крамниці до крамниці, відвідувати музей («Це, звичайно, добре для жінок, треба ж, щоб дружини адміністраторів високого рангу набиралися культури»), поки ти виступатимеш з трибуни, голосуватимеш за якусь там резолюцію й дискутуватимеш на засіданнях комісій? Я вже зараз уявляю собі, як скромно підходжу ввечері до тебе й кажу: «Пробачте, що перебиваю вашу цікаву розмову, я ваш покірний чоловік». А ти зміряєш мене поглядом і спитаєш: «Любий, ти добре прогулявся? Зробив покупки?»

— Але ж ти вже їздив зі мною, пам'ятаєш? До Хельсінкі. Ти тоді відпросився з роботи й приїхав до мене в п'ятницю пополудні. Це було так чудово!

Філіпп криво посміхнувся, ніби говорячи: «Тоді я працював. Я теж був кимось. Мені також не раз випадало їздити у службові відрядження. Між нами була рівність!»

Ця Філіппова заздрість ще дужче посилилась, коли Оділь перед своєю поїздкою до Гамбурга попросила його:

— Любий, я іду до Німеччини. Можна мені взяти твою валізу? Вона своїм розміром саме зручна для триденної поїздки.

«Чому вона попросила в мене мою валізу? Звісно, захотіла дошкучити мені, зайвий раз нагадати про мое безробіття».

Філіппові подобалася ця валіза, якою він уже не користувався. Її подарувала йому мати, коли він улаштувався на Аквітанський кабельний завод. «Ось тобі, сину, різдвяний подарунок. Ти, напевнě, багато подорожуватимеш, і в твоєму становищі багаж повинен мати пристойний вигляд».

То була валіза, зроблена з легкої м'якенької шкіри кольору білого гриба, із золотистою муаровою підкладкою та внутрішніми кишеньками й пасками.

А тепер Оділь користуватиметься цією валізою, тягатиме її від столиці до столиці, від одного розкішного готелю до іншого. Діставатиме з неї своє найкраще вбрання (вона завжди набирає його аж надміру!), свої парадні костюми, що їх надягатиме на прийоми, які влаштовуватимуть з нагоди приїзду гостей та закриття конгресів!..

З канапи, де він лежав, підклавши під голову подушку, нічна темрява здавалася Філіппові туманом чайногого кольору. Якби не Жан-Крістоф, за яким треба було наглядати, Філіпп вийшов би надвір, щоб пірнути в цей морок, подихати ним. Але він мусив лишатися тут, у своєму висотному закутні, далеко від тротуарів, від вулиць, від міського життя.

Філіпп міг би зателефонувати котрійсь із знайомих жінок. Та їх у нього вже не було. Коли чоловік десять років проживе в повній злагоді з дружиною, то в нього зникають інші жінки. До того ж, яку жінку зацікавив би безробітний? Подзвонити комусь із товаришів? На це Філіпп не зважувався. На нього посипався б звичний град запитань, порад, настанов.

«Ну, як твої успіхи? Що в тебе нового?.. Чи ти шукаєш по-справжньому?.. Чи в ті стукаєш двері, в які слід?.. Не впадай у розпач! Раджу тобі писати до великих фірм, навіть якщо вони офіційно й не оголошують про вакансії. Ти можеш їм підійти... Найгірше те, що через становище своєї дружини ти не можеш переїхати жити в провінцію або за кордон. Світ клином не зійшовся на Париж! — I наприкінці: — В усякому разі, якщо я почую про щось від своїх знайомих — а знайомства тепер чи не найбільше важать, — то дам тобі знати. Покладись на мене. Ми ще іззвонимось!»

Цікаво, що хоч як було багато безробітних (принаймні це день у день твердили політичні та профспілкові лідери, які, здавалося, рахували їх усіх до одного, стежили за появою та зростанням їхньої кількості, ділили їх на категорії — молодь, жінки, кваліфіковані робітники, представники ручної праці, інтелігенція), Філіпп не мав друзів по нещастю, з якими він міг би поговорити про спільну біду. Ті, кого він зустрічав у

Національному агентстві по працевлаштуванню, були безіменною, мінливовою юрбою.

Філіпп заздрив тим, кого звільняли з роботи масово — по двісті-триста чоловік воднораз: вони, солідарні між собою, влаштовували демонстрації, скандували гасла, захоплювали заводи, пам'ятники, церкви. Йому ж, разом з іще трьома керівними працівниками, подякували за службу й оголосили «скорочення штату, викликане економічним становищем».

Двоє знайшли роботу майже одразу, один із них — у провінції. Третього невдовзі після звільнення розбив інфаркт, коли він підіймався з метро, провівши цілий день в універмазі, куди найнявся на роль Діда Мороза на різдвяні свята. («Люблю дітей, з ними легше гаяти час, а в шапці, з бородою та вусами ніхто мене не впізнає, і, крім того, це дає мені змогу тікати з дому, щоб не чути докорів дружини».)

Філіппові впало в око, що на його піжамі теліпається гудзик. Він смикнув, і гудзик легко відірвався. Треба буде його пришити.

Вже на самому початку свого безробіття Філіпп відчув огиду до будь-якого шиття. Пришивши досить успішно кілька гудzikів до одягу Жана-Крістофа («Та це ж зовсім легко. А жінки роблять із цього цілу історію. Було б чого!»), він заходився пришивати застібку-кнопку. Кошмар! Спершу він прикріпив обидві частини застібки випнутим боком до випнутого. Але пересвідчився в цьому тільки тоді, коли спробував їх з'єднати. Він терпляче відпоров їх гострими ножицями, що були замалі для чоловічої руки (їх називають ножицями для вишивання), і почав усе ново: одну половинку застібки пришив випнутим боком угору, а другу — вниз. Скінчивши пришивати, помітив, що тепер вони не збігаються на добрий сантиметр. Тоді Філіпп знову відпоров обидві половинки сріблястої кнопки з манюсінькими дірочками, в які насили проходила голка, й уже втретє почав їх припасовувати. Пальці в нього змокріли. Він уколовся, і на місці уколу виступила цяточка крові. Тоді Філіпп вилася і, знесилений, увесь аж трусячись, відклав сорочку Жана-Крістофа, з гіркотою подумавши: «Я не здатен робити навіть таке просте діло. Хіба жінки біжать до сусідок, коли виникає потреба перешити застібку? А кравці? Хіба вони кидають голку, отак як я? Правда, більшість із них давно обабилися».

Він остаточно відмовився від шиття того дня, коли витяг з водостічного шланга пральної машини голубу бретельку, що відірвалася від ліфчика.

Тільки-но та бретелька висохла, Філіпп знайшов у шкатулці шовкову нитку потрібного відтінку й сів її пришивати. Взяв ліфчик і бретельку, приклав її кінчик до внутрішнього боку ліфчика й почав шити. Швом через край. Нитка була надто довга, з великим бруднуватим вузликом на кінці. А в нього ж руки чисті... Цей вузлик випинатиметься. Оділь відчуватиме його. Вона ж як та принцеса на горошині. Жінки всі такі або вдають із себе таких. Хіба хоч одна з них зізнається: «В мене шкіра груба, наче в бегемота?»

Філіпп відпоров бретельку й заходився пришивати її знову. Цього разу вузлик був нормальний, але стічки виходили надто великі й лягали безладно. Він спробував перешити ще раз, але мереживо й бретелька розшарпалися. Тоді Філіпп скипів, вилася, як і того разу, коли пришивав застібку, й пожбурив ліфчика геть, просичавши: «Голі з мене! Це не моя робота! Більш ніколи не візьмуся до неї!»

Увечері він поклав ліфчик і бретельку на подушку Оділь. Коли дружина прийшла, вона взяла обидві речі, поблажливо всміхнулася й мовчики, зі спокійним обличчям, майже не дивлячись собі на руки, за кілька секунд пришила бретельку.

Філіпп утік до кухні, подумавши: «Слід би й хлопців учити цієї науки, а наші матері випускають нас у життя незgrabами!» — і з люттю заходився мити липку від соусу каструлю.

Пригрумуючи рукою піжамні штани, Філіпп пішов натиснути кнопку телевізора. («Треба б купити телевізор із дистанційним перемикачем».) Передачі вже закінчувалися. Якийсь співак горлав пісню по-англійському, вихлюючи стегнами. Філіпп перемкнув програму: там показували ескімосів з круглими, облямованими хутром обличчями; вони запрягали волохатих собак, що нетерпляче скавуліли. Якусь хвилину він дивився на широкі рівнини, покриті снігом, що голубувато побліскували і проламувався під полозами саней. «Цим людям пощастило! — несамохіть подумав Філіпп. — У них просте життя: полювання, риболовля. Крім її та притулку для ночівлі, вони не знають інших турбот. Я б дорого дав, щоб почувати себе так само, як вони».

Від якогось часу йому не вдавалося зосереджуватись на телевізійних передачах. «Може, дивлячись телевізор, мені щось плести? — подумав Філіпп, повертаючись до канапи. — Ще й якась користь була б родині. Плетіння, здається, розслаблює, заспокоює. Добрий засіб від неврозу, як вважають деякі психіатри». Якусь хвилину Філіпп подумки іронізував зі своєї долі. Він іноді ще дозволяв собі таке. «Я сплів би велике біле покривало з китицями, таке саме, яке свого часу сплела моя бабуся, плів би для Жана-Крістофа пуловери з візерунками, схожими на ті, якими мороз розмальовує шибки, а для Оділь — костюми. Тепер це модно! Я вигадав би дуже складні візерунки: відраховую шість петельок, пропускаю одну, підбираю дві, скидаю шість і так — до кінця. «Йди сюди, моя люба, я приміряю на тобі пройми твоого жакета. Я якраз до них підійшов...» Еге ж, чудово уявляти себе з клубком, що стрибає на колінах, тоді як Оділь читає «Антрепріз» або «Нувель економіст»!..

Ескімоси пробивали в кризі ополонки, ловили перламутрово-сірого кольору рибу, іли руками тюленяче м'ясо. Їхні масні носи й підборіддя блищали. Вони здавалися щасливими біля своїх веселих дітлахів, що, як твердив коментатор сумним голосом, виріши, уже не вмітимуть будувати крижані хатини-іглу, маючи в руках єдине знаряддя — ніж. Та, здавалося, це мало хвилювало їхніх батьків.

Філіпп запалив сигарету. За час, що минув від обіду, він викирив цілу пачку. За кілька місяців він почав курити втрічі більше. «Безробітні — маєна небесна для держави. Те, що їм дають однією рукою, тут-таки забирають від них другою у вигляді плати за тютюн, спиртне та за програші на іподромі». Філіпп згадав чоловіка, якого зустрів у агентстві по працевлаштуванню. — той вдавав, ніби день у день ходить на роботу, і помирає від нудьги в кафе на іподромі.

Філіпп курив надто багато. У нього вже дерло в горлі. Коли він куховарив, то попіл з його сигарет часто падав у картопляне пюре або в підливу, де розчинявся, перш ніж вдавалося його звідти вибрести. Тричі на день він висипав недокурки з попільниць і відчиняв вікна — через Оділь, бо вона не курила. Вона, певне, чула, що його одяг, волосся, подушки пропахли тютюном, але мовчала.

Надійшов час останніх вістей. Політичні й профспілкові лідери знову полічили безробітніх. Їх трохи поменшало. Це розсердило Філіппа. Йому хотілося, щоб у Франції були мільйони безробітних, а в світі — сотні мільйонів.

«Нехай би всі ми стали безробітні! Хай катастрофа буде загальна, апокаліптична! Хай усі чоловіки, всі жінки залишаться без роботи й живуть на допомогу по безробіттю, і хай усі суспільства западуться!..»

Філіпп погрався відірваним від піжами гудзиком, кинув його собі в рот, висмоктав з його чотирьох дірочок повітря, щоб там утворилася порожнечка, і гудзик прилип йому до споду губів і до язика.

Отже, безробітних поменшало. Може, незабаром їх і зовсім не буде. Залишиться тільки він сам, забутий у своїй високості, наче покіньок, що зостається лежати в намулі після повені, коли річка повертається в свої береги.

Перш ніж піти лягти в постіль, Філіпп вихилив один за одним три келишки коньяку («Це краще, аніж приймати сноторнє!»).

У ванній він, сам того не усвідомлюючи, погладив пеньюар дружини, пошитий з губчастої тканини бузкового кольору з фіолетовими візерунками, і враз у його уяві постала Оділь тих літ, коли він закохався в неї. Філіпп побачив її такою, якою запримітив одинадцять років тому в натовпі на квітковому базарі в Ніцци.

Філіпп угадів її, потім утратив з поля зору, але знову розшукав очима. Вона то віддалялася, то наближалась. Він бачив її наче в якомусь калейдоскопі: то її щоку, то волосся, то стан, то округлу руку. Безліч разів йому здавалося, що її назавжди поглинув натовп, але вона знову виринала з нього то близче, то далі. Раптом дівчина вигульнула з юрби майже поряд з ним. Філіпп уперше почув, як вона сміється. Він наздогнав її біля гори гвоздик кольору засмаженого в цукрі мигдалю, за якою здіймався цілий крутосхил криваво-червоних, білих і подекуди жовтогарячих троянд. Він нетерпеливо чекав, сповнений непогамованого бажання притиснути дівчину до квітів, які м'яко осіли б під нею, кусати її вуста й пелюстки гвоздик, дівоче вушко й листя троянд, поколотись об колючки.

Дівчина цілими оберемками купувала квіти в дебелої тітки з оголеними до пліч руками. Вона простягала вперед руки й раз по раз просила:

— Он тих, і ще тих, і отих!

Як тільки останній букет строкатих гвоздик ліг дівчині на руку, Філіпп сказав їй, зненавідівши себе за цю банальність (він мав би підшукати для неї якісь гарні слова, вигадати якийсь новий дотеп):

— Може, вам допомогти?

Вона зміряла його голубими очима, що горіли так, як звичайно горять лише темні очі, і дуже просто відповіла:

— Так, відкрийте, будь ласка, мою сумку. Я не можу зробити це сама. Візьміть гаманця. Він червоний. І заплатіть, будь ласка, за квіти!

У Філіппа виникло бажання купити ці квіти за свої гроші й подавувати їх дівчині. На мить він навіть завагався.

Через кілька тижнів він сказав їй про це.

— Я послала б тебе к бісу! — вигукнула вона.

Філіпп провів тоді Оділь аж до дверей її готелю. Там вона залишила квіти, що призначалися для її батьків та паризьких друзів, яких вона мала побачити того ж таки вечора.

Після прогулянки в старому місті Філіпп провів дівчину до аеропорту. Вони розлучилися, домовившись зустрітися через день у паризькій пивничці на лівому березі Сени.

Через неї він скоротив свою відпустку на цілий тиждень.

Філіпп зайшов до своєї кімнати, трохи захмелілій від коньяку.

Вітер, що бив у шибки й стіни їхнього хмарочоса, навіяв Філіппові перед сном спогади про той проведений на узбережжі Середземного моря день, коли почалось їхнє кохання. Слухаючи завивання вітру, що кружляв довкола будинку, він згадував бриз, який метляв тоді білизною, розвішеною між хатинами на вузьких вуличках старої Ніцци, й здіймав брижі на морі.

Оділь приїхала до огорнутого густим туманом дядькового міста пізно вночі. Разом з нею з поїзда на кінцевій станції зійшов тільки один пасажир.

Якби поїзд поїхав далі, то він закотився б у море.

Оділь відчула майже хворобливе збудження, уявивши собі ошалілій поїзд, що пробиває загорожу в кінці колії, трощить невеличкий вокзал, змітає будиночки на прямих вулицях і вілли з високими дахами, схожими на жандармські кашкети, стрибає через парапет набережної і

летьти у хвилі, де паровоз і вагони, забуксувавши в піску, повільно лягають набік, як ото слони, коли їх спостигає смерть.

Мабуть, ніколи не вдалося б витягти з моря паровоз, який, мов потонулий корабель, невдовзі став би пристановищем для риби, крабів та креветок.

Невеличкий чорний вокзал скупо освітлювали жовті ліхтарі. На пероні Оділь наскрізь пронизали холодні струмені повітря. Покинувши затишну нору, якою дуже скоро починає здаватися купе вагона, вона сприйняла цю холодну й темну ніч як справжнє віпробування.

Другий пасажир, чорний, мов тарган, дріботів поряд з нею. Оділь неприємно було думати про те, що вона проїхала з ним у безлюдному поїзді із сотню кілометрів. Певно, то був якийсь комівояжер, чия машина застригла десь у дорозі. Він ледве ніс опуклу, перев'язану пасками важку валізу, що начебто була напакована здутими барвистими м'ячами, пластиковими відерцями із зображенням крабів, купальними шапочками, ляльками, що їх виготовляють з мушель у Женвільє, та всілякими іншими дрібничками, якими переповнені влітку базари.

Він мав сумний, пригнічений вигляд. «А може,— подумала Оділь,— це якийсь безробітний, що живе на саму тільки допомогу по безробіттю. Отримуючи відсотків тридцять жалюгідної платні, він згодився виконувати будь-яку роботу, аби лиш заробити хоч трохи грошей».

Гарденія, ще досить ставна жінка, стояла трохи позаду залізничника, який забирає квитки. Цей чоловік мав на великому пальці одну флангу — вугласту, рогоподібну й, мабуть, дуже міцну куксу. Він, певне, розбивав нею горіхи, а може, навіть відкривав скойки й душив тварин.

Гарденія мала блідо-зелений колір обличчя. «Може, саме через цей колір дядько Оділон і прозвав її Гарденією?» — подумала Оділь.

— Ну, як там мій дядечко? — спітала вона.

Гарденія закудкудала — це було вдаване схлипування — і сказала:

— Він від позавчора в лікарні.

Вона замовкла і важко зітхнула, хоч це зітхання нічого особливо-го не означало. Гарденія належала до тих жінок, які, почувши слова «лікарня», «хвороба», «смерть», — а іноді (коли вони надміру збуджені) і «новонароджений», «перше причастя», «шлюбна ніч», — розчулюються, ніяковіють, щуляться й скімлять. Це звільнняє їх від необхідності діяти й мислити. Вони плачуть — і цим виконують свій обов'язок чутливих жінок, створених, щоб тужити й зворушуватися до сліз.

Вони йшли по місту, що розкинулось між морем і полями, йшли дуже повільно, — мабуть, Гарденії було важко переставляти ноги. Оділь упізнавала знайомі звуки: вдалині шелестів вітер і хлюпотіло море, а зовсім поряд, на невеличкій площі, де миготіло світло трилампового ліхтаря,чувся плюскіт невеличкого фонтану.

Булиці, що під прямим кутом виходили на площе, де вітер не вщухав ні на мить, були майже безлюдні. Оділь і Гарденія зустріли лише двох жінок, які прогулювали своїх собак. Одна з них присвітила електричним ліхтариком на свого щуролова. Він був білий, і його було дуже добре видно. Жінка довго стояла, схилившись над ним.

Гарденія торохтіла не вмовкаючи:

— Я йому не раз казала: «Пане Фромаже, вам треба лікуватися, чуєте? Так більш не може тривати. Передусім вам слід кинути курити». Вже багато днів я чула зі своєї кімнати, як він тяжко дихає ночами. А стіна ж між нашими кімнатами товстелезна! В грудях у нього так хрипить, наче в ковальському міху.

Гарденія захрипіла, наслідуючи дядька: «Хр-р, хр-р!» Її бронхи, як і дядькові, мабуть, також були не в найкращому стані.

— Іноді я стукала в його двері й питала: «У вас усе гаразд? Може, вам чогось треба?» — «Я почиваю себе добре, дайте мені спокій!» — відповідав він. Ви знаєте його не гірше за мене, він не дуже люб'яз-

ний... Завжди бурчить, а відтоді, як йому погіршало, взагалі став нестерпний...

Оділь її більше не слухала.

«Що буде з Філіппом? Сподіваюся, коли я повернусь додому, він уже подолає свій розпач. Однак треба вже знайти якийсь вихід з цього безробіття, яке надто затяглося і, мабуть, триватиме ще не один місяць. Атож! Він зовсім погруз у домашній роботі. Треба вивести його з цього стану. Але як? Він страшенно впертий і ніколи не згодиться, щоб йому допомагала служниця. Та конче потрібно шукати вихід. А то він перетвориться на хвору людину, на хронічного безробітного, який утратив надію знайти роботу, і чим далі, тим важче йому буде повернутись до активної діяльності. Те, що Філіпп отримує грошову допомогу по безробіттю, заспокоює його, але водночас і розбещує».

— Потім,— правила своєї Гарденія відсапуючись,— однієї ночі напад ядухи в дядька тривав довше, ніж будь-коли. Груди йому мовби кліщами здавило. Дихання ставало дедалі судомнішим. Стискало в грудях. Аж тоді він покликав мене: «Гарденіє, ідіть-но сюди, мерщій!» Я вже схопилася з ліжка, бо й сама чула його хрипіння. Я, як ви можете здогадатися, давно сплю дуже чутко. Я прибігла до нього, і цього разу він уже не сказав: «Дайте мені спокій!» — а, навпаки, попрохав: «Бога ради, Гарденіє, зробіть щось, бачите, я конаю». Тоді я не стала крутити, а сказала йому навпростець: «Є тільки один вихід — лягти до лікарні! Тут я нічим не зможу допомогти вам». Він спершу простогнав: «Ніколи, чуєте, ніколи! Я хочу здохнути вдома! У своїх стінах, під своїм дахом! Прошу вас тільки про одне: покличте лікаря!» Я послухалася його, не мовивши й слова. Лікар прийшов одразу ж. Тільки-но побачивши його, ваш дядько став наче маленьке хлоп'я: «Гаразд, гаразд, лікарю, я ляжу до лікарні, коли ви вважаєте, що так треба!»

На якусь мить запала тиша. Було чути тільки їхні кроки на вимощеному камінням тротуарі. Вітер, здавалося, вщух.

— Ми вже підходимо. Це отам, на першій вулиці праворуч. Упізнаєте? — спитала Гарденія.

— Звичайно!

Жінки звернули на коротку вулицю, що круто бігла вгору. По обидва боки стояло з десяток вигадливо збудованих вілл із ганками, дашками над вікнами та ворітми, а одна навіть була з бійницями й бічною вежкою — витвір уяви якогось мрійника або людини з претензіями.

— Чимало прикрошів завдає цей схил,— знов озвалася Гарденія.

— Поки виберешся на нього, геть засапаєшся. А ваш дядько має грудну жабу, астму та ще й діабет!

— Усе виліковується, треба тільки дотримуватись режиму!

— Авжеж, але саме в цьому його слабина! Він страшено любить солодкі страви. Я теж їх люблю, і, не стану хвалитися, вони вдаються мені.— Гарденія засміялася, щоб загладити свою нескромність.— Дуже важко вмовляти дядька не їсти солодкого. У своєму віці він наче дитина. Отож я потай приношу йому солодощі й до лікарні, інакше він сердився б на мене,— закінчила Гарденія і засміялася тонким голосочком, мов дівчинка.

«Чи Філіпп стежить, як Жан-Крістоф чистить зуби? Один зуб у нього вражений каріесом — звісно, через оті цукерки, що їх Філіпп дозволяє йому смоктати цілими днями».

— Ось ми й прийшли.

Над ганком неяскраво освітленої вілли нависав дашок із скляних напівпрозорих пелюсток.

Гарденія понишипорила в своїй сумці, бурмочучи:

— Щодня кажу собі: треба вийняти ключі з цього бісового шкіряного футлярчика, в якому я ніколи не можу їх намацати. Коли вони будуть голі, то досить мені буде потрясти сумкою, і я відразу почую, де вони бряжчать.

Увесь дім пропах потом і смаженою цибулею; обидва ці запахи, змішавшись із духом погано вичищеної лульки та в'гкості, здавалося, були споріднені між собою. Кожен будинок має тільки йому притаманну суміш домашніх запахів, так само як кожна людина має лише її властиві відбитки пальців.

— Занесіть, як хочете, своє валізку до кімнати, що виходить у садок, саме там я приготувала для вас ліжко. Пан Тьєррі поселиться в дядьковій кімнаті,— похмуро мовила Гарденія.

— Ви послали телеграму й Тьєррі?

— Авжеж! Ваш дядько сказав мені: «Повідомте небожа моєї дружини й мою небогу, що я лягаю до лікарні». Я й уволила його волю.

Коли Оділь піднімалася сходами, що вели до кімнат, Гарденія гукнула їй, уже люб'язнішим тоном:

— Через чверть години зустрінемось у їдалні! Вже пізно, але ви все ж таки з'їсте тарілку супу, правда? Я також, до речі, повечеряла дуже легенько ще о сьомій годині!

В кімнаті, яку відвела для неї Гарденія, минуло дитинство Оділь. Її вікно виходило в малесенький садок, де серед високої трави росло кілька плодових дерев і стояли вишикувані в ряд вазони від квітів, у яких, висохиши, поосідала земля. З вікна було видно море, а за ясної погоди маячив у далині й мис, завжди огорнутий туманом, через що він здавався меншим, ніж насправді.

Оділь сіла вечеряти в просторій старомодній їдалні, переповненій усілякими статуетками, ліпленими або вирізьбленими з мармуру химерними фігурками, що переходили в спадщину від покоління до покоління. Всі вони здавалися хворими на артрит, і мимоволі думалося, що вночі в них похрускують суглоби.

З люстри — засидженої мухами рожевої скляної чаші — сіялося скуче світло.

«Відколи я поїхала з Парижа, мене весь час супроводжує тьмяне світло: на вокзалах, на рівнині, в місті, в будинку», — подумала Оділь, на мить перенісши до Філіппа в їхній хмарочос, який уловлював найменші відтінки неба, в помешкання, де кожен предмет, осяяний світлом регульованого світильника спрямованої дії, міг блищати м'яко або сліпуче, залежно від часу та настрою мешканців квартири. «Як вони там обидва? Чи вчасно Жан-Кристоф лягає спати, чи батько не дозволяє йому занадто довго дивитися телевізор?»

Гарденія, що сиділа навпроти Оділь, запросила її зачерпнути собі ополоником суп із супниці.

Опасиста Гарденія марно силкувалася ковтати картопляний суп із крес-салатом безгучно, і це її приглушене хлебтання було куди непримішне слухати, ніж коли б вона відверто съорбала, щоб аж луна йшла довкола.

«Невже вона єсть разом з дядьком? І він отаке терпить?»

— Щовечора суп! — пояснювала Гарденія між двома ложками. — «Як я не їв супу, то й не наївся!» — завжди каже пан Фромаже. До речі, я теж. Я знаю, що в Парижі вже майже не їдять супу. В жінок немає часу. Всі вони працюють. Не можна розірватися на частини!

— А таки правда.

— Отож ви із задоволенням єсте його сьогодні?

— З великим задоволенням.

Запала довга мовчанка. Оділь якусь мить думала про подрібнюювальні машинки своєї фірми, — мабуть, тому, що картопля в супі була погано покрищена. Вона забула сказати своїй секретарці, щоб та зустріла важливого клієнта, який приїздить із Ріо-де-Жанейро. «Треба буде зателефонувати їй завтра вранці, коли дзвонитиму Філіппові».

— Вам тарілку змінити? — спитала Гарденія.

Вона сказала це таким тоном, що було ясно: Гарденія не бажає змінювати Оділь тарілку.

— Ні, прошу вас, не турбуйтеся!

Розмовляючи, Гарденія відщипнула шматочок м'якуша від своєї скибки хліба і стала повільно витирати ним зеленуватий осадок, що налив на квітчасті стінки глибокої тарілки.

«Мабуть, мені слід було б зупинитися в готелі. Хоч би Тьєррі приїхав», — подумала Оділь.

Гарденія підвелася і, взявши супницю, мовила:

— Ваш дядько теж не хоче, щоб я змінювалася йому тарілку. Він знає, що в мене хворі ноги, що мої ступні набрякають, коли я довго тупцюю, і що, як я бовтатимусь руками у воді, мені не минути екземи. Тож розумієте, зайвий раз мити посуд...

Оділь наслідувала приклад Гарденії і вимочила хлібом залишки рідини кольору свіжої цвілі. Але вона не стала їсти цей шматочок м'якуша, а склава його під своєю тарілкою.

Гарденія, ступаючи перевальцем, швидко повернулася з кухні, принісши якісь ковбаси, що зовні мали звичайнісінький вигляд.

«Вона не перетрудилася, — подумала Оділь. — А я розраховувала на добру вечерю. Ще одна легенда: провінція, де визрівають і старіють на диво вправні куховарки, що володіють кулінарними таємницями, які передаються від матері до доньки. Це скоріше парижанки знемагають, готуючи вишукані страви».

Оділь з'їла шматок м'якої і рожевої, мов обморожене місце на тілі, ковбаси з часником у целофановій обгортці та скибочку звичайної свинячої ковбаси. Їй до вподоби була тільки свиняча ковбаса, яку виробляли в Гемене. Філіпп розшукав неподалік від їхнього будинку бретонську продуктову крамничку, звідки він приносив ту свинячу ковбасу з темно-рудою шкуринкою, що пахла димом. «Він уже кілька тижнів нічого не купує! — згадала Оділь зітхнувші. — Нехтує їжею, домашньою роботою, Жаном-Крістофом і, звісно ж, своєю дружиною!»

Оділь їла й роздивлялася Гарденію. Сукня на тій була з глибоким викотом, з якого визирало її брезкле тіло. Між її схожими на груші грудьми, що мовби злиплися докути, висів на грубому ланцюжку важкий, звичайно ж, золотий медальйон із зображенням святої діви. Коли Гарденія обернулася, щоб узяти на десерт сиру, Оділь побачила на її оголеному гладенькому передпліччі три сліди віспи — широкі й зубчасті, наче накривочки на пивних пляшках.

Проковтнувши останній шматок зморщеного козячого сиру, що залишив у неї в роті такий присmak, ніби вона з'їла якусь тухлятину, Оділь пішла з ідаліні, залишивши Гарденію саму.

Простирадла були холодні, начебто навіть вогкі.

— Мазут тепер дорогий, — сказала їй Гарденія замість «на добранич», — і дядько розпорядився якомога менше палити ночами. А втім, це корисно для шкіри, легенів та горла. Коли надто тепло, вони пересихають.

Оділь згорнулася клубочком на високому берестовому ліжку і знову стала думати про Філіппа.

Вона згадала, як веселився він у тому алжірському ресторані одразу після перших годин розpacу, коли, прагнучи почути від неї слова розради, твердив, що йому соромно бути безробітним.

Наступного дня він уже зовсім заспокоївся, переконаний, що його безробіття триватиме не довше за відпустку.

Після від'їзду Анни, коли закінчився термін, який надали Філіппові перед звільненням, і почалося його справжнє безробіття, вечері в їхній родині стали своєрідними святами тихої радості. Слухаючи свого сина й чоловіка, Оділь забувала про гори подрібнювальних машинок та кавників виробництва фірми «Мулімаксі», де, незважаючи на кризу, вимагалося будь-що підтримувати виробництво на належному рівні й гарантувати робітникам зайнятість.

Жан-Крістоф розповідав батькам про шкільні події, про які ще зовсім недавно він розповідав служницям.

— Сьогодні вранці несподівано чую: «Ланглуа, до дошки, відповідати урок з граматики!» Я спершу чомусь страшенно злякався, а потім усе згадав. Треба було розповісти про сурядні сполучники. Пам'ятаєш, тату, позавчора ти перевіряв, як я їх засвоїв. Учителька сказала, що я роблю успіхи.

Потім оживався батько:

— Повертаючись сьогодні з ринку, де купив на три дні сиру й м'яса, я зайшов до басейну. Яка розкіш! Нас там плавало всього четверо.

То був іще час сподівань.

— Я натрапив на чудове оголошення в газеті «Монд» і відгукнувся на нього негайно. Ця п'єсада цілком підходить мені, і, якщо мене не зраджує пам'ять, я, здається, разів зо два зустрічався з генеральним директором тієї фірми. Якщо за тиждень не отримаю відповіді, то наберуся зухвалиства й піду сам відрекомендуюся їм... А, мало не забув, мені дзвонив один мій однокурсник із фірми «Дюруш». Він сказав, що на великому підприємстві по виготовленню підйомних механізмів, яке очолює його двоюрідний брат, через кілька тижнів виходить на пенсію комерційний директор. Він запевнив мене: «Ти саме та людина, яка їм потрібна. Негайно надіши своє автобіографію прямо моєму братові, а решту я беру на себе».

Це піднесення, ця радість очікування нової роботи поступово згасали. Але вперше Оділь відчула, яких душевних мук завдає чоловікові безробіття, тільки того вечора, коли побачила на подушці свій ліфчик і відірвану від нього бретельку.

«Я пришивала її надто вже безсоромно,— докоряла собі Оділь.— Навіть іронічно насвистувала. Пригадую, він кинувся на кухню й там зігнав усю свою злість на каструлі. Мені не слід було так хизуватися, пришиваючи ту бретельку. Або навіть удастися до дипломатії, сказати, що цей ліфчик уже замалий на мене, мабуть, сів від прання, отож не варто з ним морочитись, я однаково його викину!»

Підігнувши в холодному ліжку коліна майже до підборіддя, Оділь і далі докоряла собі: «Я не вмію з ним поводитися! У мене надто багато клопоту, і я забиваю, що мені слід би тактовніше ставитися до нього. Мабуть, він почував себе страшенно приниженим, коли намагався полагодити той ліфчик і в нього нічого не виходило! На ліфчику лишилися його великі стібки. Мій любий бідолаха! — Оділь випростала ноги й торкнулася ними холодного краю постелі.— А втім, велике діло! Хіба жінка почуває себе приниженою, коли пришиває гудзики або застібку на штанах свого чоловіка?»

Гарденія кашляла. Можливо, вона перейняла цю звичку в дядька Оділона. На горищі попискували миші. Чути було іхню метушню. Що вони там роблять — паруються, граються чи б'ються між собою?..

Завтра, сподівалась Оділь, у суміжній кімнаті, цебто в кімнаті дядька Оділона, поселиться Тьєррі, небіж дядькової дружини. Оділь чекала на нього з деякою цікавістю. Вона пригадувала його ясні очі, білявий чуб. Він був молодший від неї на три роки. Певно, ще не одружений, інакше Гарденія сказала б їй про це.

Її постіль поступово нагрілася. Тепер Оділь могла випростатись у ній і розслабитись. Вона заснула, коли вже звернуло за північ. Миші затихли, і чути було лише, як хропе Гарденія.

Коли Оділь прокинулась, вікно сяяло золотом. День обіцяв бути ясним. Передусім вона навідається до виробника дерев'яних муфточок для руків'їв машинок. Попрохає дозволу в Гарденії скористатися дядьковим автомобілем.

Оділь підвела, розчинила вікно. На неї війнуло холодним повітрям. Вона стояла, мовби прикипівши до місця.

Будинок навпроти був замкнений, його гратчаста огорожа поіржавіла, тиньк на стінах здійнявся пухирями, схожими на пухирі, якими береться ошпарена шкіра. Влітку, коли наставала пора відпусток, цей будинок відчиняли. І щодня тут у своїй кімнаті грав на контрабасі блідий мрійливий юнак, на очі якому спадало жорстке від себореї пасмо волосся; він не покидав тієї кімнати навіть у найпогожіші дні, коли всі тимчасові жителі міста висипали на пляж.

Він грав погано, з якоюсь сумною впертістю. Та музика була просто нестерпна.

Оділь зачинила вікно, від холоду в неї аж затверділи груди. Чи Гарденія вже встала? В домі, де Оділь почувала себе мовби стороною, їй незручно було спускатися вниз і першою нишпорити в ньому.

В її кімнаті біля вікна стояв умивальник. Над ним висіло всіяне рудими цятючками старовинне дзеркало, обрамлене коричнюватою смугою, на якій блищають срібні лусочки. В дзеркалі виднілися всілякі нарости й мережива, що їх утворила здувшись і химерно пожолобившись амальгама. Справжній шедевр!

Оділь швиденько вмилася і причепурилась. Вона навчила не гаяти надто оагато часу перед дзеркалом, руки її були точні й вивірені.

Туалетна рукавичка, що здавалася чистою, відгонила поношеною, погано прополосканою тканиною, як казали в їхній родині, «собакою». На щастя, Оділь привезла з собою свої серветки та рукавички з губчастої тканини, що їх наготовував Філіпп.

Залишена за кранами ганчірка, якою начищали раковину умивальника і яку останнього разу викрутили, не прополоскавши як слід від пасті, перетворилася на каменюку. На ній збереглися глибокі сліди чотирьох пальців, що належали, безперечно, Гарденії,— навряд, щоб то були сліди пальців тітки Аліни, залишені десять років тому.

Мабуть, було б добре зберігати в такий спосіб відбитки жіночих рук, які стільки разів умочали в масну воду або в розчинники всілякі ганчірки, а тоді викручували їх.

Оділь підняла суху, сірувату з жовтим візерунком ганчірку. З неї випала щипавка. Всередині ганчірка була ще трохи вогка — отже, виходить, нею зовсім недавно користувалася Гарденія. Оділь не стала роздушувати рудувату комаху. Щипавка перетнула навскоси умивальник і спустилася по трубах униз, де в неї були інші сховки.

Оділь колись боялася цих членистих комах, бо вірила, що вони залязають людям у вуха, коли ті сплять, і впинаються в барабанні перетинки.

Невдовзі Оділь почула, що Гарденія почала ходити туди-сюди по своїй кімнаті. Не чекаючи, коли служниця вийде, Оділь застелила ліжко («Не хочу, щоб Гарденія сказала, ніби я завдала їй багато клопоту»), потім відчинила шафу. Шафа була з гарного ґоріхового дерева, вона мала різьблені дверцята й ніжки, схожі на круглі буханці хліба. Із замкової шпарини, що з часом стала надто велика, мов недокурок із брезкліх губ, звисав ключ. У шафі висів якийсь одяг з поморіщеними на згинах ліктів рукавами. На полиці лежали два чоловічі сірі фетрові капелюхи, що їх за часів дядькової молодості називали «м'якими». Між капелюхами лежала руда лисиця тітка Аліни, задерши вгору чорну мордочку. Оділь узяла її за голову, а хвіст опустила вниз. Лисиця пахла нафталіном, але крізь цей запах пробивався, спершу ледь чутно, а потім виразніше, дух лісової фіалки. Жовті скляні очі з чорними зінницями були пришиті надто близько до носа, тому здавалося, що лисиця косувала ними й була дуже лута. Оділь погладила її аж до пухнастого, з білим кінчиком хвоста. Мабуть, дядько Оділон часто голубив цю лисицю і розмовляв з нею, так ніби із своєю небіжчицею дружиною. Лисиця лежала на полиці надто зручно, завжди напохваті, і навряд щоб дядько цілих десять років обминав її, таку гарну, не поглянувши на неї, не погладивши її.

Обидві жінки сіли в кухні снідати.

Гарденія їла із задоволенням, жадібно кусала хліб, світячи жовтими зубами.

— Люблю вранці попоїсти!

Вона ще не накрутила свій шиньйон. Її темне, з ледь помітною сивиною волосся розсипалося на атласному комірці вишневого кольору, що обрамлював викот її бордового пеньюара. У викоті виднівся медальйон з образом святої діви, що лежав між її грудьми, лискучими, наче перса годувальниці або шкіра в повненьких немовлят. Мабуть, цей медальйон був теплий, а іноді й вогкий. Цікаво, скільки років він уже не лишав свого відбитку на чоловічих грудях?

— Певно, сьогодні вранці приїде пан Тьєррі,— мовила Гарденія, намащуючи маслом тартинку.— Чує мое серце.

— Він приїздить сюди поїздом?

— Як коли. Чим уже він тільки не приїздив. Залежно від свого настрою і від того, як пощастить. Не здивуюся, коли одного дня він спуститься на пляж вертолітом або на парашуті. Від Тьєррі можна чекати всього,— говорила далі Гарденія із захватом у голосі. — Він уже приїздив у гості до дядька й у шикарному автомобілі, запрошуав нас,— авжеж, і мене запрошуав, я певна, він мене любить,— на обід до великого ресторану на березі моря, а через місяць підкочував на мопеді й жадібно, наче сто років не єв, накидався на мої тістечка. Це дивовижний хлопець! Чарівний!

Після сніданку Оділь зателефонувала Філіппові. Вона відчула, що він знервований, якийсь відчужений. Увечері його батьки мають прийти по Жана-Крістофа, і хлопець буде в них до післязавтра, до середи. Так вони робили часто. «Філіпп почуватиме себе ще самотнішим, ще неприкаянішим. А що, як мені повернутися сьогодні ж увечері, після того, як навідаюсь у лікарню до дядька? Якщо дядько хоче щось сказати Тьєррі й мені, то він скаже це нам сьогодні»,— розмірковувала Оділь, перш ніж подзвонити своїй секретарці, яку вона попросила зустріти південноамериканського замовника.

Гарденія дала Оділь — хоча й не без вагання — ключі від дядькового автомобіля.

— Мені треба залагодити деякі справи у ваших краях,— сказала їй Оділь. — В обід я щось перекушу в дорозі, повернуся сюди пополудні, і ми підемо до лікарні.

Перш ніж поїхати в глиб суходолу, Оділь завернула привітатися з морем.

Кафе, кондитерські, крамнички, що стояли понад берегом, були ще замкнені. В нових будинках, повернутих фасадами до моря, за винятком двох-трьох, віконниці були зачинені. Оділь уявила собі подружжя похилого віку, які, починаючи з жовтня, самотньо живуть у цих напівпорожніх будинках, що їх довгими місяцями шмагають вітри і обсипають бризки морського прибою.

Оділь не вийшла з автомобіля, лише спустила шибку.

На свіжоприлизаному відливом пляжі рябіли під легесеньким вітерцем посмуговані сонцем калюжі. Далі починався неосяжний морський простір. Оділь довго дивилась на нього, потім увімкнула мотор і, перетнувши місто, поїхала на північ.

І одразу ж почалися поля та садки. Парижани завжди дивуються, коли так швидко, тільки-но проминувши забруковані вулиці передмістя або містечок, опиняються в полі.

За десяток кілометрів од узбережжя землю вкривала паморозь, і на ріллі, наче на молодих вепрах, видніли каштанові й білі смуги. Дороги були майже порожні, лише зрідка проїздили фургончики місцевих торговців та підприємств.

У довколишньому краєвиді Оділь не помітила істотних змін.

З'явилося лише кілька нових будинків, що височіли на околицях сіл, а також кілька заїздів. Серед заїздів їй упав у око один досить великий, повитий диким виноградом, над яким виднілася металева вивіска, схожа здалеку на клапоть пергаменту.

— В мене сяйнула одна думка, яка тобі, звісно, відасться безглаздою,— сказав їй Філіпп якось уранці. Була неділя, вони стояли поряд у ванній перед подвійним умивальником. — Отож слухай. Чи тобі ще не остогид цей Париж, де ти вічно надриваєшся, де тобі не вистачає часу, щоб жити? Чи ти не втомилася від нежитю, запалень вуха та бронхітів, на які так часто хворіє Жан-Крістоф? І все через паризький клімат і тутешнє забруднене повітря. Скільки вже разів казав про це лікар!

«Зараз він запропонує мені: «Спродаймо все! І їдьмо до якогось коррезького села вирощувати кіз або норок, займатися гончарством або ткацтвом».

Оділь саме розчісувала щіткою волосся і на хвильку застигла з рукою на голові, але не озвалася й словом.

Філіпп вів далі. Електрична бритва дзвижчала на його щоках.

— Отож, маючи мою компенсацію за звільнення, а ще продавши свою квартиру та художню майстерню в Ла-Плані...

— Не забувай: ні за те, ні за те ще не виплачено до кінця!

— Але продати однаково можна. Одне слово, ми збили б чималенький капіталець. І я вже уявляю собі, як поживаємо ми обоє, тобто всі троє... — Філіпп лагідно подивився на неї своїми зеленими очима, в яких спалахнули оранжеві вогники. — Поживаємо, придбавши собі готель-заїзд десь на березі річки. В якомусь туристичному краю або неподалік від моря! Три місяці на рік напруженої роботи, а решта часу — цілковите дозвілля, яке ми проводили б у полі або на морі. Я вже уявляю собі наш чепурний заклад, вишукану клієнтуру, екскурсійний автопоїзд. Я закуповую все необхідне для заїзду, а ти сидиш за кінською і приймаєш постояльців. З тебе вийшов би чудовий, просто-таки блискучий адміністратор! Що ти скажеш на це? — Філіпп обняв її за плечі й додав: — І, нарешті, ми більше не розлучалися б, я начхав би на безробіття, на газетні оголошення й на агентство по працевлаштуванню, на тих негідників, які не відповідають на мої листи або викликають мене, аби сказати, що я їм не потрібен.

Оділь припала устами до його напахчених лосьйоном щік і просто повторила, що ні до чого не зобов'язувало її:

— І ми більше не розлучалися б...

Чи хотілося б їй день і ніч бути поряд з ним? Чи могла Оділь уявити собі, як вона прикрашає столи квітами, куштує пиріг, усміхається до клієнтів і вислуховує їхні скарги? Чи могла вона уявити себе десь у селі? Три місяці пекельної праці, а решта часу — нудьга, тумани, тиша... Ні, їй аж ніяк не хотілося забиватися в глушину.

Оділь проїздила гарними затишними селами, де, здавалося, панували мир і спокій. Але чи добре в них жити? Чи життя в цих селах не схоже на кипіння каструль, у яких на повільному вогні гушкуються злоба й байдужість, гостро присмачені нудьгою?

Власник деревообробної фабрики прийняв Оділь у кабінеті, звідки видно було трав'янисті луки, на яких сонце вже розтопило розкішні гірлянди інею, кучеряві дерева на тлі неба, гайок тополь на самому обрії.

Оділь залагодила справу дуже швидко. Власник фабрики, приязнений і веселий товстун, сказав, що він став жертвою поганого постачання: «Мені не привозять того що слід. Нині нікому не можна вірити!» Але він запевнив Оділь, що знищив усе непридатне дерево в себе на складі й надалі постачатиме тільки доброкісні вироби.

Господар запросив її на обід. Мовляв, він знає тут одну чудову місцинку, де в усі пори року годують стравами з пташиного м'яса.

Оділь відмовилася. На неї чекали Гарденія й дядько, до того ж вона не любила пташиного м'яса, яке подають у маленьких глиняних мисочках, лише трохи більших за сині скляні чашки для промивання хворих очей; з цих мисочок визирають для більшої наочності пташині черепи кольору слонової кістки й стирчать лапки з гострими кігтиками.

— Оде так! — вигукнула пані Ланглау, Філіппова мати, прийшовши у вівторок надвечір по свого онука. — Вже п'ята година, а ти й досі не заспокоївся. Ходиш мов неприкаяний! Занудьгував, бач, за дружиною! А вона ж поїхала тільки вчора ввечері!

— Я не нудьгу, мамо.

— Та хіба ж я не бачу? Он які в тебе сумні губи, очі твої згасли, ти згорбився й навіть розмовляєш приглушеним голосом. Ну ж бо, мій любий, випростайся, розворушися! Засмійся, як ти вмів смітися!

— Ти хочеш, щоб я веселився й кричав «ура», майже цілий рік просидівши без роботи! Для цього треба втратити здоровий глузд, ти й сама докоряла б мені за це.

— Прошу тебе, не вимагай від життя надто багато.

— Що ж мені робити? Піти жебрати, вступити до Іноземного легіону? Чи ходити по вулицях із транспарантом: «Я, Ланглау, тридцяти п'яти років, безробітний інженер високої кваліфікації, людина бездоганна з усіх поглядів, хотів би найнятися на роботу»?

— Я не вимагаю від тебе цього! Але, може, тобі варто було б згодитися на якусь скромнішу посаду, тільки для того, щоб не нудитися без діла й звільнитися від домашньої роботи, яка тебе так гнітить. Це ж не завадить тобі й далі підшукувати собі щось краще.

— Ще недавно ти мені радила зовсім інше: «Будь вимогливий! Ти ж не опинився на вулиці! Можеш дозволити собі зачекати. І ні в якому разі не згоджуйся на нижчу, ніж ти мав досі, платню. Витримай принаймні з рік!» Ти повторювала мені це сто разів. І я слухався тебе, до речі. Пригадую, я відмовився від посади заступника директора на заводі сільськогосподарського реманенту. А то була, як добре подумати, не така вже й погана посада!

— Час примушує нас змінювати свою думку. Те, що не підходило три місяці тому, може цілком підійти тепер.

Мати пішла на кухню і стала чистити картоплю: перш ніж забрати на середу Жана-Крістофа в своє передмістя, вони з чоловіком завжди вечеряли тут, у домі сина та невістки.

Настала тиша; Філіпп, спершись на холодильник, повернувся думками в минуле.

Коли він, стримуючи тремтіння в голосі, сказав матері: «Знаєш, я втратив роботу. Щойно скінчилися ті три місяці, ішо їх надали мені перед звільненням. Тепер я зможу приходити до тебе щотижня», пані Ланглау почевоніла, аж на щоках у неї виступили фіолетові плями. Мати докірливо глянула на сина, що так осоромив її, і з рук у неї рипала газета з кросвордом, який вона розв'язувала. Мабуть, пані Ланглау почувала себе так, як ото жокей, що виплекав і вимуштуровав коня для перегонів і раптом бачить, як після перемоги на змаганнях його кінь ламає бабки й тепер годиться хіба для того, щоб збути його на фарш.

Мати повільно скинула окуляри, поклала їх у зелений шкіряний футляр з карбованими золотом візерунками, що його привіз її син з Марокко, і сказала:

— Безробітний! Ти жартуєш! І скажу тобі, твій жарт не такий уже й дотепний.

— Це не жарт.

— Отже, ти справді залишився без роботи? І тепер, як і всі інші, ходитимеш відмічатися? Як і всі інші!

— Авжеж. Чом би й ні? Ти хотіла б, щоб для мене одного збудували окрему контору, куди я ходив би, немов у кафе, і подавав свою картку чарівній секретарці, з якою весело розмовляв би і до якої — а чом би й ні, якщо вона гарненька? — ще й залишався б!

— Атож, я майже такої думки, бо вважаю, що інженерно-технічних працівників слід би звільнити від такого принизливого обов'язку. Але розкажи мені, як це сталося. Твоє підприємство збанкрутувало? Звільнено всіх, чи це якийсь підступ, спрямований проти тебе одного?

— Скорочення штатів!

— І це скорочення цілком випадково зачепило й тебе. — Мати пильно подивилась на сина й різко мовила: — А знаєш, сину, ти таки дуже змінився після свого одруження. Ще вчора ввечері твоя сестра сказала мені це по телефону... До речі, я попрошу її не телефонувати мені так часто з Бордо! Вона збанкрутує через ці телефонні розмови... Так от, вона сказала мені: «Мамо, дивна річ, Філіпп уже не такий, яким він був колись, навіть голос його утратив упевненість».

— Вона не бачилася зі мною півроку, то як же могла сказати тобі таке вчора ввечері? Я знаю, ти любиш залучати її в спільники, коли тобі хочеться покарати мене, та все ж таки...

— Її просто приголомшив твій вигляд: кваша та й годі. Колись ти був задерикуватим хлопцем, тобі завжди хотілося з кимось побитися. Ти прагнув усе вхопити, усе проковтнути. А потім одружився з Оділь — і почав розкисати, аж поки зовсім розклейвся, і ось тобі бліскучий наслідок — ти безробітний! Звісно, не той безробітний, що не має жодного су в кишені, бо, гадаю, згідно з новими законами ти отримуватимеш майже повну свою платню, та все ж таки безробітний!

— Але ж я не один такий! Нас понад мільйон, і ти чудово знаєш, що тут ні до чого мої професійні здібності.

— Згодна, безробітних багато, але, на щастя, не всі чоловіки лишилися без роботи. Більшості з них, хвалити бога, якось щастить уникнути цього лиха. І це, пробач мені за брутальність, люди заповзятливі й енергійні. Тобто найкращі!

— Гадаєш, про людей можна судити тільки з того, як вони намагаються догодити своїм роботодавцям і утриматися на посаді?

Він сказав те що думав, але водночас запитував себе, чи його мати не має рації. А що як і справді підприємства звільняють з роботи тільки посередніх фахівців, користаючись з економічної кризи, щоб спекатися тих, кого вважають «кривенькими каченятами»? Може, і його, Філіппа Ланглау, виставили за двері лише тому, що мали за посередність?

Здавалось, мати не чула того, що сказав Філіпп, і вела далі, бажаючи викласти йому головне:

— А знаєш, чому ти пішов на дно? Ні? Що ж, я поясню тобі: тому, що твоя дружина багато заробляє, що вона обіймає високу посаду. Отож навіщо тобі надто старатися, коли пані здатна утримувати сім'ю без допомоги чоловіка? Вся причина криється в цьому. Ти ніколи не відчував повної відповідальності за свій дім. Ти ніколи не утримував його сам-один. А якраз це з давніх-давен надає чоловікам агресивності, розворушує їх і сприяє їхнім успіхам. Без цього ніхто не став би великим і знаменитим! — закінчила вона пишномовно, піdnіssши вгору, наче прapor, газету з кросвордом, яку підняла з підлоги.

Філіпп, що спершись на холодильник, прикурював сигарету від недокурка, нараз опам'ятався, коли мати різко сказала:

— Вже час ставити курча на вогонь. Твій батько любить рано вечеряти. — Тоді подивилася на нього, витягши шию й примруживши очі, і додала: — У тебе справді втомлений вигляд. Мабуть, тобі слід сходити до лікаря. Хочеш, я поговорю з доктором Мішле? Він тебе знає, він лікує тебе відтоді, як ти занедужав на коклюш.

— Та я не хворий, мамо, зовсім не хворий! Дай мені хоч трохи спокою! Ти безперестану вичитуєш мені! А я вже давно не хлопчик!

Філіпп відійшов від холодильника, викинув недокурок, узяв ніж і заходився допомагати матері чистити картоплю на пюре.

— Ти завжди берешся допомагати мені тоді, коли я вже закінчує роботу! — зауважила мати. — Але ти добре чиши картоплю. Чоловіки звичайно чистять її вкрай погано. Наче навмисне зрізають товстелезні лушпайки й залишають вічка.

— Вони справді роблять це навмисне, щоб жінки більш не просили допомагати їм.

Цієї миті батько гукнув з вітальні:

— Я йду по малого. Чи нема яких доручень?

— Є, принеси, будь ласка, два батони хліба. Сходи до булочника на вулицю Віктора Гюго. Це далеченько, але тісто в нього куди краще сходить, ніж у інших булочників, — сказав Філіпп.

Потім він звернувся до матері, яка підвелася, щоб помити почислену картоплю:

— Ти стойш біля раковини, нахились і візьми казанок, отам унізу, в стінній шафі.

Мати взяла казанок і зітхнула:

— Почути таке від сина, задля якого ти довгі роки зі шкури пнулася, аби він міг учиться! Почути від нього: «Подай мені казанок, він отам, у стінній шафі» або щось подібне... Ні, я ніколи з цим не змирюсь. Це щоразу завдає мені болю. Подумати тільки, як я пишалася, що в мене народився син!

— Я все не можу збегнути чому?

— Тобі ж бо судилося носити наше прізвище!

— По-перше, це не твоє прізвище! Та ще й не дуже рідкісне прізвище Ланглуа! Скільки їх у одному тільки довіднику «Весь Париж»!

— Уявляю собі, як би зрадів твій батько, всі твої пращури по його лінії, почувши твої слова! Правда, твій батько більше мовчить, він чоловік стриманий, замкнутий, але твоє становище завдає йому болю. Я боюся, щоб його знову не обсіли гнійникові лишай, як бувало щоразу, коли ти складав іспити. Особливо, коли ти складав свій іспит на бакалавра. Пам'ятаєш?

— Авежеж. Він наївся тоді несвіжих мідій. Ну то й що?

— Це ти так вважаєш! А мені й досі вчуваються його слова: «Кожен Філіппів іспит укорочує мені віку!»

Поки мати, нарешті замовкнувши, мастила й приправляла курча, Філіппові, що знову прихилився до холодильника, пригадалась його двоюрідна бабуся з села, яка, стукнувши костуром кролика по голові, чіпляла його за задні лапки за дверима стодоли й видовбувала йому очі. Потім вона збирала кров із очниць у кухоль, куди перед тим вливала ложку оцту. Цією кров'ю вона присмачувала підливу для рагу з кролика, коли він засмажувався.

Відтоді як Філіпп став куховарити, він не раз обіцяв собі: «Якось приготую для Оділь справжнє рагу з кролика. Але де в Парижі дістати свіжої крові? Може, якісь торговці птицею зберігають її в колбах під прилавком, і, коли попросити їх, вони зі змовницьким виглядом продадуть її тобі? Треба буде дізнатися».

Повернувшись батько з Жаном-Крістофом. Хлопчик сказав, що в четвер уранці він повинен прочитати напам'ять вірша, отож хоче ви-

вчити його сьогодні ввечері, щоб завтра мати змогу досхочу погратися в діда й бабусі.

Хлопчик пішов у свою кімнату. Старий, залишивши дружину й сина в кухні, повернувшись до вітальні милуватися величезним, немов приплюснутим золотавим містом, яке завжди дивувало його й трохи нагонило на нього страх.

Після виходу на пенсію — на це вже остаточне безробіття — пан Ланглуа, здавалося, поменшав. Тиждень за тижнем його шкіра наче стягувалася довкола кісток. Пан Ланглуа був того самого віку, що його дружина, але, в той час як вона ще більше розквітала, оглядніша, зовсім не знала втоми й ставала дедалі агресивнішою, він за кілька місяців страшенно постарів і висох: руки й ноги в нього схудли, руки стали мляві, голос потонув і почав третіти, думки зубожіли.

Безперечно, пані Ланглуа, як і багато інших жінок, овдовівши, не дуже жалкуватиме. Мабуть, усі жінки, свідомо чи ні, прагнуть удівства, бо часто-густо виходять заміж за старших чоловіків або за своїх ровесників, а відомо ж, що в них середня тривалість життя вища, ніж у чоловіків.

Батьки прощалися з сином у квадратному передпокої, стоячи перед розпростертою на підлозі пофарбованою сталевою статую жінки з покрученими руками, з потворними стегнами й сідницями, з маленькою голівкою, з видовженою й хвильстою, наче в динозавра, шиею.

Пан Ланглуа намагався не дивитися на цю статую, а пані Ланглуа щоразу глумилася з неї, штурхаючи її ногою під зад, від чого глухо дзвенів метал.

— Ти не боїшся, що хлоп'я перелякається цієї потвори або вона навіє йому непристойні думки? Якщо комусь із вас захочеться побачити нічний кошмар, то не треба й засинати! Ходімо звідси, мій хлопчику, ходімо скоріше. В нашому садочку насипали свіжу купу піску, щоб ти міг гратися.

Філіпп пригорнув сина, поцілував матір, в якої на верхній губі росла волосинка. Потім дбайливо загорнув шарф із торочками, що його батько просто накинув собі на шию, і сказав:

— У нас надто тепло, не застудись, коли вийдеш звідси. Надворі вогко. Стережися грипу!

Мати здивовано поглянула на сина. Він зроду не був таким уважливим до батька.

Коли батьки й Жан-Крістоф пішли, Філіпп відчув себе покинутим, зовсім крихітним у довколишній порожнечі.

Йому зовсім не хотілося прибирати в домі. («Даремно я не дозволив матері зробити це. Вона ж сама хотіла.») Філіпп узявся був до якоїсь роботи, але не закінчив її, погрався з паперовою торбинкою, наповненою картопляними лушпайками, яку мав би викинути в сміттєпровід, залишив посеред кухні сміття та хлібні крихти, які щойно змів на купку, а тоді, сам того не помітивши, розтоптав ногами. Потім, стоячі перед захаращеним столом, випив просто з пляшки решту вина і, спорожнивши її, подув у неї, мовби у вівчарський ріжок.

«Що зі мною? Через свій клопіт я починаю молоти нісенітниці, у мене тъмариться розум. Я занепадаю духом, і все тому, що матеріальне становище мое безхмарне. Мене підточує це золоте безробіття. Коли б мені доводилося турбуватись про те, як нагодувати сім'ю, то я б не так поводився. Я б видряпався. Треба вижити, а ті, хто хоче вижити, зціплюють зуби й тримаються з усієї сили. Це ота жінка в Національному агентстві по працевлаштуванню так зіпсувала мені сьогодні настрій. Я тримався перед матір'ю, завжди тримаюся перед Оділь, але от тепер, залишившись на самоті, розкис. Це природно».

Пляшка була порожня. Філіпп пішов по іншу.

Відкорковуючи її, він заспокоївся. Воно таки й справді заспокоює, оце повільне чаклування зі штопором, який спершу підтягує корок

угору, а потім вириває його із шийки з приглушеним звуком, схожим на грубий поцілунок.

«Та мегера — справжня психопатка. Мабуть, мені треба було осадити її як слід, а не втікати, мов кролик».

Коли того ранку, як звичайно, стукнули печаткою в його реєстраційній картці безробітного та в списку навпроти його прізвища Й Філіпп уже збиралася йти з агентства, до нього підійшла низенька жінка з колючими очима. Вона пильно подивилась на нього. Філіпп зупинився й уже наготовувався членкою запитати її: «Чого вам, пані?» — як вона, відвернувшись, закричала:

— Люди, ви бачили, як цей панок вирядився? — Репетуючи, вона перебирала в руках, наче рахувала банкноти, вилоги його пальта, пошитого з чорного кашеміру фірми «Лапідюс». — Оце вам суб'єкт із тих, хто отримує по десять тисяч франків на місяць і вважає себе безробітним, як отой, що його якось показували по телебаченню, і він вихвалився своєю платнею, одне слово, плюнув просто в обличчя робітничому класові. Від цього безробітного тхне гусячою печінкою, це через таких, як він, ми здихаємо з голоду!.. І тобі не соромно ходити сюди хизуватися перед бідолахами, що отримують мізерну платню? Це ж вони сплачували й сплачують членські внески, щоб ти гладшав.

Філіпп утік під загальний свист. Жінка й далі кричала навздогін:

— Іди роби свої дорогі покупки у Фошона! Чого ти не посилаеш відмічатися замість себе свого камердинера?

Виходячи, Філіпп дав стофранкову асигнацію худому бороданеві, що жебрав біля дверей агентства.

Він почував себе присоромленим, винним.

Та жінка почасти мала рацію.

В кого забирають ті гроши, що їх дурно платять йому? В усіх! «Держава — це ми» — втвркмачували йому ще в початковій школі, але, по суті, він грабує людей похилого віку, бідняків, удів і сиріт.

«Коли б я був нездарою, то вже знайшов би собі роботу, найнявся б куди завгодно, а не паразитував би за рахунок своєї країни...»

Збуджений, знервований Філіпп довго йшов містом; нарешті зайдов до церкви, що трапилася у нього на дорозі. У Філіппа раптом виникло невиразне бажання висповідатися перед священиком, але він стримався. «Чи цинішніх духовних пастирів цікавлять такі проблеми?»

Філіпп отямився й заспокоївся лише перед статуєю святого Михаїла, що звалив на землю губатого сатану.

«А чого я маю соромитися отримувати гроши, призначені мені законом? Хіба можна всім виплачувати однакову допомогу по безробіттю? Певно, що ні. Так само, як не можна давати кожному однакову платню! Не слід так перейматися словами якоїсь навіженої відьми, так побивається й каратись!»

І вже остаточно заспокоївся Філіпп, коли, виходячи з церкви, опустив ще одну стофранкову асигнацію в шпарину кварти з мідною, добре начищеною табличкою: «Для бідних».

Вечір, що надходив дуже повільно, нічого доброго не обіцяв. Філіпп відставив пляшку, вийшов у вітальню й знову ліг на канапу.

У сусідній квартирі раз по раз дзвонив телефон. У котрій же це квартири він дзвонить — у тій, що збоку, вгорі чи внизу Він не знав цього, так само як не знав в обличчя своїх сусідів. Телефон дзвонив через рівні проміжки часу, але, звісно ж, там нікого не було. Філіпп уявив собі впертого закоханого, який, тримаючи в руках телефонну трубку, каже собі: «Я дзвонитиму через кожні десять хвилин і щоразу не кластиму трубки, поки не пролунає десять гудків. Так дзвонитиму цілу годину».

Це дзеленчання, таке далеке, але таке чутне, ще дужче посилило його самотність, нагадавши йому про світ, що тримтить від безлічі звуків, світ, який ось уже півроку не належить Філіппові.

Він подумки поринув — і це була гірка втіха — в той світ праці, що тепер був недосяжний для нього.

«Хто забрав у мене кабінет? Хто ходить по тому новісінькому ліловому килиму? Скоротили чи не скоротили штат, але кабінет не може лишитися порожнім. Хто дивиться з моого крісла на черепичні дахи проспекту? Під ким воно крутиться, коли він роздивляється графіки й статистичні дані? Хто розчавлює недокурок у кришталевій попільничці, яку подарував мені один постачальник? (До речі, мені слід було б забрати її, коли я йшов з роботи.) Хто цілими годинами сидить з притисненою до вуха телефонною трубкою, аж поки вухо розпечеться й набрякне, як сидів я? «Алло!.. Авеж, зробимо негайно!.. Дуже добре! Я зателефоную вам завтра о першій!.. Згода! Зроблю все необхідне!.. (Ну й робота, сьогодні мені навіть не було коли вийти до клозета!) Гаразд, що ви мені скажете, Дюріф?.. У Трефілері страйкують? Це там, де склади?.. Гаразд, записую!» Що ж тепер занотовує він у своєму записнику, цій забавній іграшці (гротесковий птах з аркушками паперу в дзьобі), почепленій у кухні? «Не забути купити пасту «Аріель», подушечку для натирання меблів, білий крем для взуття, туалетний папір, пральні порошки».

Простягшись на канапі, Філіпп, щоб зміцнити черевні м'язи, виконав кілька вправ ногами.

«Знаю, коли лежиш на м'якому, такі вправи майже не дають користі, та краще це, ніж нічого. Колись згодом, мабуть, тоді, коли я не буду більше безробітним, куплю собі один з тих електричних апаратів, які кладеш собі на живіт, і вони самі примушують працювати твої м'язи, так що тобі навіть не доводиться докладати зусиль».

Підіймаючи вгору ноги, Філіпп помітив, що він не скинув кухонний фартух. Звичайно він скидав його, тільки-но виходив із кухні. «Як же цього не помітила моя мати?» То був квітчастий фартух. Справжній слинявчик. Оділь, завжди сповнена доброї волі й ладна на все, аби тільки не вразити чоловіка, якось сказала йому: «Сьогодні ж піду накуплю фартухів, у яких ти виглядатимеш солідніше: щось на зразок спецодягу садівника або кухаря». Але він заперечив: «Та ні, ці що в нас цілком пристойні. Не треба робити непотрібних витрат, чуєш?» І Філіпп далі красувався в слинявчиках у вигляді серця, з кишенеками, прикрашеними фестонами, або з надрукованими на тканині кулінарними рецептами.

Чи Оділь ще кохає його, цього чоловіка у фартусі, який невдовзі размовлятиме тільки про ціни на антре-коти та на цибулю під час заморозків?

«Усе дуже просто, тепер за ці гроші я зможу купити лише одну цибулину. Вистачить тільки присмачити овочевий суп!»

Він почав проказувати цілі фрази, що їх чув від матері в дитинстві: «Сьогодні торговці мовби подуріли. День у день ціни на все зростають. Подумати тільки, я всі свої гроші викидаю на самі харчі! Вранці береш чималу банкноту, а ввечері від неї нічогісінько не лишається». Або ж замінював у тих фразах своє ім'я ім'ям сина: «Сьогодні Жан-Крістоф дістав тільки шість балів. А я ж його попереджав: якщо ти й далі ловитимеш гав, то скопиш погану оцінку, і це тобі так не минеться!»

Але чи може людина жити високими думками, мати широкий погляд, коли її гнітять приземлені дрібні турботи?

«Я людина низького польоту, — якщо мені можна так сказати про себе на своєму сорок третьому поверсі, — адже цілісінький день я тільки й повторюю собі: «Що ж мені зварити сьогодні на вечерю? Не забути б завтра купити ганчірку для миття підлоги й туалетного паперу». Але що вони роблять із цим папером рожевого кольору, який так подобається Оділь? Він у нас уже скінчився, а я ж лише два тижні тому купив його цілих чотири пачки. Чи вони його їдять, чи, може, роблять із нього пташок, папільотки або кораблики? Завтра ж почеплю в туалеті таке оголошення: «Увага! Обмежте свої потреби! Ви переводите ліс, зелене листя й хлорофіл!»

Щоб піднести над миттям посуду й пранням білизни, Філіпп сказав собі багато місяців чи, як йому тепер здавалося, багато років тому:

«Звичайно, спорт, відвідування виставок, малювання, курси підвищення кваліфікації, навіть читання — все це уже не для мене. Я ставлю на цьому хрест, бо мені важко — та й не хочеться більше — йти з дому на багато годин. Але, на щастя, існує радіо, і я можу слухати передачі «Французька музика», «Французька культура». А в музиці та літературі у мене чималі прогалини, можна навіть сказати — цілі провалля».

Майже три тижні він сумлінно слухав передачі про лютню, теорбу, віуелу та гітару в XVII столітті — їх вели Аарон Скітрі, Фаукі Сееб і Жерар Жей. Слухав музику ансамблю «Філідо» з Гааги. Концерт бароккової музики за участю Форкерея, Буамортьє й Куперена. Слухав огляд ділової преси, що його робив Жан-Поль Пігас, літературні ранки Роже Бріньї або симфонію для скрипки, альта та оркестру Ігнаца Плейеля.

Та одного грудневого ранку Філіппові все це остогидло. Того самого ранку, коли він знову вийняв з поштової скриньки самі тільки видруковані на глянсуватому папері рекламні листівки графіні Дю Баррі, що вихвалияли гусячу печінку, спокусливі проспекти круїзів, мисливських сафарі в Африці і рибальських — у Ісландії (це так може стати в пригоді «золотому безробітному»!). Тоді Філіпп узяв і перевів стрілку транзистора з передачі Анрі Жаккетона «Славетні голоси» на базікання якоїсь дикторки, що супроводжувалося більш або менш безглазими шлягерами.

Відтоді він слухав лише периферійні радіостанції, віддаючи перевагу масовикам, що вели жартівливі молодіжні ігри. Чманів від нікчемних пісеньок і поп-музики, переситився пережовоаною інформацією та заложеною реклами, що все вкупі нагадувало справжній вінегret, — проте ці передачі викликали в нього щиру цікавість до долі викрадених дітей і прагнення придбати зубну пасту «Флюокаріль», яка «зміцнить ваші зуби та ясна».

Якийсь час він відчував докори сумління, обзвивав себе «недоумком», переймався бажанням знайти П'єра Реверді або Бартока, але це бажання одразу ж розвіювалось.

Філіпп увімкнув телевізор, сів дивитися якийсь кінофільм. Була дев'ята година вечора. Нараз йому забаглося опинитись на Єлісейських Полях, в одному з тих ресторанів або кінотеатрів, що були так недалеко звідси.

Вони рідко ходили туди з дружиною.

— Мені так подобається проводити вечори вдома разом з вами, — запевняла Оділь.

«Звісно, чого б їй хотіти вечеряти в ресторані? Адже вона ніколи не обідає вдома і напевне не задовольняється самим тільки бутербродом, як каже нам. Безперечно, вона обідає зі своїми колегами, замовницями, постачальниками чи з ким там ще».

Як Філіпп жалкував за отими спільними чоловічими обідами на роботі! Завжди невигадливими, квалівими, що минали в нескінченних балачках у тісному товаристві колег.

Як йому хочеться знову піти на такий обід, заговорити там у голос: «Ну, хазяїне, що у вас сьогодні доброго? Глядіть, а то ми більш сюди не прийдемо!.. Голубе, в нас о чотирнадцятій тридцять нарада. Отож покваптеся, принесіть нам швиденько каву. Як звичайно, дуже міцну!..»

Згадка про ці банальні фрази, які він чув і сам вимовляв щодня, завдала йому гострого болю.

Якби Філіпп вибрався зі свого хмарочоса, може, він зустрів би якусь жінку. Філіпп не сказав би їй, що він безробітний. Вигадав би для себе посаду, розповів про свої відрядження. «Я оце щойно приїхав з Близького Сходу, з фантастичного міста Тегерана. До речі, завтра знову

туди повертаюсь. (Це — щоб запобігти неминучому: «А коли ми знову побачимося?») Там є чимало ринків, які ми маємо завоювати. А для цього треба знати місцевих жителів, країну й особливо мову. Скажу вам щиро, я справляюся з усім непогано: свого часу моя фірма відрядила мене на шестимісячні курси прискореного навчання...»

«На годину, тільки на годину!» (він наспівав слова з пісні Бреля) — переконати себе самого й переконати інших, що я й досі значна особа, яка розв'язує важливі проблеми, дає своїй країні валюту, людина, варта тих великих грошей, які їй платять.

«Я купаюся, голюся, одягаюся... Я купаюся, голюся, одягаюся...» Двадцять разів повторив він цю фразу, бавлячись нею, спотворюючи її: «Я купаюся, колюся, запрягаюся», — але навіть не ворухнувся.

Коли Філіпп нарешті підвівся з канапи, він відчув, що в нього затерпли руки й ноги. Кілька разів нахилився й пішов до кухні.

У нього вже зникло бажання податися на прогулянку. Він випив склянку вина й відчинив холодильник, майже порожній і брудний, з якого вже неприємно тхнуло («Треба б його почистити!»). Філіпп відірвав шматок білого м'яса, що лишилося від вечері на кістяку курчати, і великими ковтками випив крижане молоко з цупкого квадратного пакета.

— Як казала моя бабуся: «Молоко після вина — це отрута, ще й страшна!» — мовив він у голос, виходячи з кухні й поспішаючи припасті до шибки у вітальні; відчуваючи клубок під горлом, поринути подумки в місто, що іскриться, наче небо, всіяне зірками й переоране кометами.

Була десята година, коли Оділь покинула підприємство, що виробляло дерев'яні муфточки до руків'їв машинок.

Вона піде в лікарню до дядька Оділона аж пополудні. Йй не хотілося знову зустрічатися з Гарденією і вдихати прогірклій запах дядькового будинку. (Гарденія, мабуть, зараз солодить пироги, обливає кавовим кремом тістечка або збиває яєчний білок для безе, щоб понести все це хворому на діабет дядькові.) Отож Оділь поїхала вузькими путівцями, час від часу проминаючи приземкуваті хутори, щоб поблукати трохи полями.

Різке ранкове сяйво пом'якшував легенький туман. Воно єгортало наче німбом м'який краєвид, посмугованій кучерявими живоплотами, що їх залишили на місці, укрупнюючи земельне господарство.

То були справжні поля. Поля, на яких працюють люди, оруть їх, обробляють і засівають, а коли настає час, збирають урожай. Вони зовсім не схожі на поля, забудовані приміськими будиночками, в яких мешкають городяни, оздоблені садівницькими рукавицями, сапками, серпами, граблями, садовими ножицями з яскраво-червоними руків'ями й передусім машинками для підстригання газонів. Якщо тут не чути гудіння таких машинок, то це означало, що Оділь була не у володіннях отих маленьких ферм, а на справді корисній землі.

Чи можна уявити собі селянина, який косить траву, щоб потім викинути її, закопати в землю, маючи при цьому єдину мету — створити для себе зелений моріжок і милуватися ним? Чи є щось дорожче за траву? І їсть худоба, яка годує людей. Нищити траву — це однаково, що розкидатися м'ясом.

Оділь пообідала в сільській їдалні — звичайній низенькій хаті з написом над вхідними дверима «Кафе-закусочна». З'їла бутерброд із шинкою, смачнішою, ніж у Парижі: набагато світлішою, жирнішою, з товстою шкіркою.

Біля стойки сиділо кілька чоловіків, місцевих жителів, що з хвилину роздивлялися Оділь, а потім знову жваво загомоніли, попиваючи червоне вино.

— Вони хочуть збудувати в Сен-Мартені щось на зразок басейну. А знаєш, позавчора я дивився по телевізору передачу, в якій один відомий лікар розповів, що в такому басейні можна підхопити всілякі болячки: запалення печінки, дитячий параліч, бородавки на ногах і ще хтозна-що.

— Але молодь хоче мати басейн, і це цілком нормальну. Треба ж чимось її зайняти, інакше вона дурітиме.

— Молодь — завжди молодь! Нам не будували басейнів, але хіба ми кривдили старших, хіба грабували банки? Ті, кому хотілося плавати, ходили до моря. Воно не так уже й далеко! А вони ж тепер усі мають мопеди, а то й мотоцикли чи автомобілі!

— Аточ, Мішелю, саме це я й сказав Пернеку. Під час засідання муніципалітету! Чисту правду кажу, побий мене грім! «Ідіть ви, знаєте куди, зі своїм майданчиком для табору! Навіщо він нам?»

— Комерсанти, мабуть, іншої думки, ніж ти. Правда ж, Гастоне? А поки що долий нам склянки.

— Але ж постолярці табору все привозитимуть із дому, навіть сіль і вино. Все! Це ж кожному відомо!

— То, виходить, Мішар і Дюпюї матимуть у Ла-Созі нове поповнення.

— Тим краще! Принаймні не один безробітний буде цим задоволений. Мені шкода тих бідолах. Що там казати, не так уже й приємно цілими днями сидіти без діла.

— Смієшся ти, чи що? Чого б то ім не бути задоволеними? Звісно, не всі, але більшість із них вважають, що то райське життя — отримувати платню за байдикування! Ім платять стільки, що тобі й не снилось! З нами, бідолашними селянами, такого не трапляється. Будь певен, ми ніколи не сидітимемо без роботи!

— Я цілком згоден з тобою, не кажучи вже про те, що це розбещує людей.

— Якби я був членом уряду, я платив би безробітним, бо кожен має право істи й жити. Вони не винні, що настають кризи, а ця, судячи з усього, триватиме довго. Однаке я примусив би їх працювати, і це було б справедливо. Я б їх використав на важких роботах. Усіх: канцеляристів, інженерів, робітників! А не утримував би на народні гроші цю величезну машину, що плодить нероб!

— Твоя правда, в нашій країні ще чимало треба зробити, хай йому чорт! Чого доброго, а роботи вистачає! Чому б ім не допомогти хліборобам збирати врожай або не приходити по неділях доїти наших корів, щоб нарешті ми мали бодай один день відпочинку?

— Аточ, і я вже не кажу, що половина з тих, хто місяцями байдикує, нібито шукаючи роботи, насправді молиться, щоб її не знайти! Ледарі й волоцюги!

Оділь покликала господаря, заплатила й вийшла. Настрій у неї зіпсувався.

Гарденія зустріла її досить сердито.

— Ну знаєте, в мене уже терпець урвався! Через півгодини починається прийом відвідувачів, а ваш дядько не любить чекати!

Вона стояла в дверях, уже готова йти з дому. Біля її ніг лежала сумка, схожа на шкіряну диванну подушку, мабуть, наповнена солодощами. Повіки служниці, підфарбовані в мерехтливо-зелений колір, скидалися на цукерки «Вальда». Сьогодні її шиньйон, схожий на віслючий кізяк, був затягнутий тугіше, ніж учора ввечері. До того ж Гарденія вstromила у волосся високий, на іспанський зразок, гребінець із фальшивими перлами, один з яких випав із свого гнізда, і тепер на його місці зяяло чорне вічко.

В лікарні господарювали черниці з монастиря Сен-Венсан-де-Поль — у строгому вбрани, стримані й водночас із ласкавими голосами, привітними усмішками, приязнім поглядом.

Лікарня — велика будівля, що потроху руйнувалася,— стояла за кілька кілометрів од міста на схилі круглого пагорба, де починалися біленські літні вілли. Під час морського відпливу з деяких кабінетів і палат лікарні видно було піщаний пляж, а в години припливу — кораблі, малесенькі, мов ті моделі, що їх ставлять під скляні ковпаки.

Коли хтось дивився з вікон лікарні в бік суходолу, то його погляд губився в луках, садках і ріллі, що чергувалися між собою. Іноді в око впадав відблиск річки, що стелилась луками, наче срібний галун на тканині.

Дядько Оділон лежав у ліжку. З ним у палаті був ще якийсь червонопикий товстун, чий живіт випинається під простирадлом. Худюще дядькове тіло було зовсім непомітне під ковдрою. Вирізнялись тільки його широко розкинуті великі ступні.

Дядькова голова лежала на двох складених удвоє подушках, від чого його шия вигнулася, а підборіддя мовби потроїлось.

Біля дядька сидів Тьєррі, небіж його дружини. Він пояснив:

— Я щойно приїхав. І пішов просто до лікарні, не заходячи в дядьків дім.

Оділь подивилася на нього. Дивно, чому їй не запам'яталися ці його довгасті, зміщені до скронь очі бронзового кольору з ясно-зеленою оторочкою, яку можна побачити хіба що між скойками устриць?

Оділь підійшла й поцілуvalа спершу дядька — шкіра на його обличчі була гладенька, мовби витерлася й потоншала,— а потім цмокнула і Тьєррі в тугу, свіжу і трохи шорстку щоку.

Гарденія викладала в шухляду нічного столика з облущеною фарбою солодощі, які принесла з собою: помаранчевий торт із лискучим кремом і хрустке мигдалеве печиво — маленькі коржики на обгортковому папері, що подекуди, відвологнувші, поприлипали один до одного.

Дядько лежав нерухомо, поклавши на простирадло великі руки з довгими волохатими пальцями, які колись умочав у сметану. Він спітав-Оділь:

— Як тобі ведеться, люба? Як там твій чоловік, як син? Мабуть, уже став чималим хлопцем?

— Дякую, в них усе гаразд, а от як ви себе почуваєте, дядечку? Що кажуть лікарі?

Старий ледь помітно скривився, хрипко застогнав і засміявся. Та за цим сміхом він не зміг приховати своєї журби. Обличчю ще можна надати лицемірно-байдужого виразу, а от сміх, як і голос, змінити важко.

— Послухай-но, люба. Мене спіткало те, чим завжди закінчували люди, відтоді як хтозна-звідки з'явилася перша людина. З кожним днем я слабну. Коли б мені полегшало, то якраз це здивувало б мене й навіть збентежило. І марно весь той час, що я лежу тут, вони переливають мені кров, беруть у мене спинний мозок, примушують мене збирати харкотиння й здавати на аналіз сечу. Хоч я їм слухняно корюся, усе одно вони не повернуть мені ні мої дводцять, ні навіть мої п'ятдесят літ. А втім, я підозрюю, що ці гарні пани й дами тільки вдають, ніби вони лікують мене, аби очистити собі сумління й мати роботу. Якби не було нас, старих, то половина з них лишилася б без діла. Вони знають, що я вже стою однією ногою в могилі і що їхні приписи, заліковуючи одну мою болячку, викликають іншу. Жінки нашого часу, які латали поношений одяг, зрозуміли б, що я хочу сказати. Тож навіщо вся ця комедія?

— Щоб спробувати поставити вас на ноги або полегшити ваші страждання,— сказала Оділь.

— Дурниці! Коли ти віджив своє, ніякі обстеження, ніяке лікування нічого не змінить.

— Ну що ви, пане, не кажіть цього! — заскімлила Гарденія.— Вас поклали сюди для вашого ж добра!..

Тьєррі мовчки дивився на вікно. Мабуть, йому дуже хотілося підійти до нього й поглянути вдалину на море.

— Не треба рюмсати! — урвав служницю дядько Оділон, задихаючись, кашляючи й відхаркуючи. — Це ви наполягли, щоб я покинув свій дім, бо просто не хотіли доглядати за мною.

Він підморгнув Оділь.

— О ні, ні! — скрикнула Гарденія. — Ви не маєте права, чуєте, не маєте права таке казати, пане!

— Гаразд, я мовчу, не говоритимемо більше про це, але попереджаю вас: мені не доточать віку отими трубочками, устромленими в руки, в ніздрі чи ще кудись і всякими переливаннями крові чи хтозначого! Ніколи! Я маю трохи гідності, чорт мене бери! Я повириваю вночі все їхнє причандалля — і бувайте здорові! Вранці мене побачать з вибалушеними очима! Це не завадить вам поховати мене за церковним обрядом. Хоч місцеві священики й досі прискіпливі, ви поясните їм: «У сердечного старого бракувало клепки в голові».

Він покрутів указівним пальцем біля скроні.

Потім, без будь-якого переходу, дядько Оділон сказав:

— Сподіваюся, люба Гарденіє, ваше мигдалеве печиво не таке липке, як було того разу. Воно набилося мені в зуби. Я навіть не міг розтулити щелепи. Навіть подумав був, чи ви не навмисне захотіли склеїти мені рот!

Він сказав це так весело, що всі засміялися.

Оділь дивилася на старого. Він зовсім змарнів. На щастя (вона вже мала досвід зі своїм батьком, що помер кілька років тому), в її пам'яті збережеться не цей його образ. Вона пам'ятатиме кремезного чоловіка з дужими руками, бичачою шиею, здорованя, що підкидав її до стелі й ловив із веселим криком: «І — гол! Гол, гол, моя маленька красуне! Не бійся!» — буркотливого велетня, який люто висмикував волосся в себе з носа й бурчав: «Воно ж, кляте, ворушиться, коли я дихаю! Борониться! Треба затамувати дух, щоб упіймати його!»

Дядько Оділон якусь мить дивився на неї так само, як і колись, тільки тепер погляд його був трохи колючий. Потім із суворістю людини, котра тебе любить, але невдоволена тим, як ти живеш, він прошепотів до неї:

— Отже, моя люба Оділь, твій чоловік і далі виконує роль домашньої господарки? В останньому листі твоя мати написала мені, що він і досі без роботи! Ох, ця твоя свята матуся, яка вона живуча стала після смерті моого бідолашного брата! Вона цілісінський рік мандрує по світу. Надсилає тобі поштову листівку з Гонконга, коли ти думаєш, що вона у Венесуелі. Вона може дозволити собі такі мандри — мій брат залишив їй чимало грошей. А там, гляди, й знову вийде заміж, одружиться з якимсь молодиком. Жінки з натоптаним гаманцем, так само як і чоловіки, хоч би якого віку вони були, завжди знайдуть собі пару. От вам і рівність!

Якби дядько не був старий і не лежав хворий, Оділь неодмінно закричала б:

«Дайте спокій моїй матері! Тридцять років знущався з неї мій батько, і це справедливо, що хоч тепер вона трохи поживе по-людсько му. І не розумію, чому це мій чоловік не повинен робити домашні справи, — адже він сидить без роботи, а я працюю».

— Мабуть, йому дуже прикро, що його звільнили. Молода людина, яка втратила посаду, втрачає геть усе. Він більш ніхто, і на мою думку, то не дуже гарно, коли чоловіки, нехай навіть безробітні (можливо, люди до цього ще дійдуть, але не раніше як років через сто), виконують у себе вдома ту роботу, яку звичайно виконували жінки: шиють, доглядають дітей, штопають шкарпетки.

«І коли вже літні люди, — подумала Оділь, — перестануть вважати, що жінки й досі натягають панчохи та шкарпетки на дерев'яну кулю і цілими годинами тільки те й роблять, що їх штопають!»

— Хочеш ти цього чи ні, моя люба, але закони природи, справедливі там вони чи несправедливі, не так легко змінити. І повір мені, це

порушення, це відхилення від норми рано чи пізно позначиться на гармонії вашого подружнього життя, якщо цього досі не сталося!

— Помилуетесь, любий дядечку. Мені здається, що завдяки цьому відхиленню, як ви сказали, ми з кожним днем дедалі дужче кохаемо одне одного.

Здавалося, її слова збили з пантелику Оділона, очі його потъяніли. Він натягнув на себе ковдру, і голос у нього потоншав, став менш упевнений:

— Певне, ти маєш рацію, я живу застарілими звичаями. Ти, мабуть, подумала, що я мелю дурниці. Але не гнівайся на мене. Коли зважити на те, що люди моого покоління побачили й пережили на свою віку, то, повір мені, є від чого східнутися. Перевиховати мене — це те саме, що навчити рибу стрибати зі скакалкою. І тому мені остоють цей світ, і я хочу його покинути. Я більш не впізнаю його, не почиваю себе в ньому затишно. Мені залишилося тільки буркати й своїми наріканнями дошкуляти людям.

Черевань на сусідньому ліжку грубо зареготав. Гарденія тяжко зітхнула. Схрестивши руки на грудях, вона не зводила очей з Тьєррі. Той ще не промовив жодного слова й весь час дивився у вікно на море.

Оділь, уся напруженна, збуджена, опанувала себе й лагідно, наче вона розмовляла з Філіппом, сказала:

— Я не думаю, дядечку, що ви викликали мене з Парижа лише для того, аби поговорити зі мною про Філіппове безробіття й про порядки в моєму домі. Певне, для цього була й інша причина.

Оділон повернувся на бік, узяв з нічного столика склянку, на якій було намальоване під трафарет веселе каченя Дональд, і відпив ковток води.

— Бридота! — вигукнув він, скривившись і спльовуючи, ніби ковтнув отрути. — Я тільки захотів ще раз побачити вас обох, тебе й Тьєррі, востаннє помилуватись красою ѹ молодістю. Ви заміните сестер-жалібниць. Вони дуже чесні, але надто вже хворобливі, й до того ж у них на носі якісь чорні цяточки, а на підборідді волосся. Що ж до моого сусіда по палаті... Пробачте мені, чоловіче, — обернувшись він до товстуна, — але ви такий самий, як і я, тож на вас не дуже приємно дивитися!

Помовчавши, дядько Оділон заговорив до Гарденії:

— Завтра вам не варто приходити — адже вони обое мене навідають. Ви ж не поїдете сьогодні ввечері, правда, діти мої? Ви приїхали не на один-однісінський день?

Вони запевнили його, що ні. Тоді дядько Оділон прокашлявся й заговорив поважним тоном нотаря, який, стоячи за своїм столом, розпечатує заповіт перед спадкоємцями, що з напруженими обличчями й пересохлим горлом сидять на поставлених у ряд стільцях.

— Я маю поговорити з ними про деякі питання щодо моєї спадщини, отож нам треба побути самим.

Поки дядько Оділон говорив, Гарденія вийняла з-поміж своїх грудей медальйон з образком святої діви. Крутячи його між пальцями, вона розгнівало қинула Оділонові:

— Будьте спокійні! Я не прийду вам надокучати. Та й мене це влаштовує. Я теж маю справи, які мені треба залагодити.

Гарденія ступила крок до дверей, випустила з рук медальйон і схопилася за іспанський гребінець, устромлений у її шиньйон. Вона підняла його, пошкрябала ним маківку голови й спітала Оділь і Тьєррі:

— Вам готовувати вечерю?

— Гадаю, що не треба, — сказав Тьєррі. — Мабуть, ми підемо до ресторану. Ти згодна, Оділь?

— Чому б ні? — відповіла вона тоном, що видався їй надто напруженим.

Гарденія знизала плечима й вийшла з палати, погойдуючи стегнами. Безперечно, з кокетства, бо черевань мовив, коли вона зачинила за собою двері:

— Що не кажіть, а коли жінка гарна, то вона завжди гарна! Ласий шматочок!

— Не шматочок, а цілий шмат! — зауважив дядько Оділон. Він висунув шухляду свого нічного столика й узяв звідти аркуш паперу з розкладеним на ньому мигдалевим печивом. Потім старанно відлішив один коржичок і почав його гризти.

Тільки-но він скінчив їсти, його довгасті, темні й зморщені, наче жалюзі, повіки заплюшилися. Задрімав він насправді чи вдавав, ніби спить? У всякому разі, в цьому й полягає привілей хворої людини, яка лежить у ліжку.

Оділь і Тьєррі поцілували його. Він ледь розплющив очі й сказав:

— До завтра!

Вони швидко пройшли коридорами, майже збігли вниз сходами, поспішаючи вибратися з цього осередку тепла, неприємних запахів і людських страждань.

На хвилину вони зупинилися в садку, що розкинувся довкола лікарні, перед порослим папороттю штучним громом, де свята Тереза з Лізє сиділа, наче на горщику, на гіпсових трояндах.

Тьєррі й Оділь не промовили ні слова, лише засміялись — і одразу ж забули про недуги, старість і смерть. Вони сміялись від радості життя.

Ідучи до свого автомобіля, Тьєррі пояснював:

— Одинадцятисильний «сітроен», сто п'ятдесяти тисяч кілометрів на спідометрі, а він ще їздить як новісінький, наче тільки-но зійшов з конвеєра. Хочеш, я тебе покатаю? — раптом запропонував він. — Я кажу тобі «ти», як і колись. Це тебе не дратує? Ну, вибирай: берег моря, поля чи ліс?

— Як ти раптом розбалакався. А в лікарні був наче німий!

— Я завжди кепсько почиваю себе в тих місцях, де обмаль свіжого повітря й неприємно тхне. Я там задихаюсь! Якось я трохи не зомлів, навідавши свого товариша, якому вирізали апендикс. Отакий я слабак.

Він голосно засміявся, рот у нього був широкий, енергійний. Філіпп теж сміявся голосно, на повні груди. Раніше!

— Ідьмо в ліс, якщо ти так хочеш. Сьогодні вранці я ходила на пляж. Там було холодно!

— Парижанка! Бачу, ти не звикла до холоду!

— Що ти думаєш про дядька Оділона? Він не такий хворий, яким хоче нам видатися.

— Можливо, але гадаю — та й він сам так сказав, — що його вже більш ніщо не надихає, йому набридло жити. Отож він і скисає. Коли комусь десь не подобається, він прагне піти звідти. Це логічно!

Вони в'їхали в ліс. Дорога була поорана грузькими коліями. Тьєррі зупинив машину там, де відгалужувалась одна зі стежок.

Блякле сонце цідило нікелеве сяйво, підсвічуєчи насуплене небо. Ясного ранкового сонця не вистачило на цілий день.

Тьєррі не відчинив дверцят. Він обернувся до Оділь.

— Знаєш, я радий тебе бачити. Іноді я думаю про тебе, особливо тоді, коли приїжджаю сюди. Мені ти завжди нагадуватимеш про вакації.

«Гадаю, він не стане молоти мені нісенітниці, це було б безглаздо», — подумала Оділь.

Вона нахмурилась, і Тьєррі змінив тон.

— Скажи, мені хотілося б знати, як ти себе почуваєш, знаючи, що твій чоловік сидить у дома й витирає меблі або миє посуд, поки ти розважаєшся в місті з іншими?

— А я не розважаюся з іншими! Я жінка, на яку покладено певну відповідальність, і я беру її на себе. От і все! Мене дивує, що ти такий

молодий і, безперечно, намагається не відставати від моди, а за своїми поглядами такий самий старий шкарбан, як дядько Оділон.

— Старий я шкарбан чи ні, але є речі, яких я собі не можу уявити, а якби й уявив, то помер би зо сміху.

— Певно, ти й досі неодружений. Чи тримаєш ти служницю?

— Браво! Служне запитання! Звісно, що ні!

— То ти сам порядкуєш у себе?

— Дуже мало! В моєму домі справжній розгардіяш. Я їм з картонних тарілок, мое ліжко — справжній барліг, за винятком тих днів, коли якась дама, переспавши в ньому ніч, застелить його, а в моїх черевиках заводиться павутиння, якщо я три дні їх не взуваю!

— Пхе! Сподіваюся, ти не станеш мене запрошувати до себе!

— Зaproшуємо сьогодні ввечері до ресторану!

Вони вийшли з машини й звернули на стежку, обабіч якої височіли товстокорі дуби й білі берези, стовбури яких обвивали, закручуючись, мов стружки, вузенькі пасмуги атласистого лубу.

— Ти маєш сина, так? Дядько Оділон часто розповідає мені про нього, і ти, мабуть, дуже любиш його. Як же він сприймає ваше становище?

— Гадаю, він радий, що батько його має вільний час. Кажуть, діти страждають, коли батька майже ніколи немає вдома, а от про моого сина цього не скажеш.

Вона казала неправду, як і тоді, коли запевняла дядька Оділона, що відколи Філіпп не працює, вони ще дужче кохають одне одного.

«Мамочко,— якось заговорив до неї Жан-Крістоф,— коли мене запитують, що робить мій батько, то невже я повинен відповісти: «Він безробітний»? Мамочко, один товариш сказав мені: «А правда, що твій батько займається домашнім господарством, а мати працює?» Що я мав відповісти йому на це? Мамочко, я хотів би запросити друзів до себе на день народження. Будь ласка, залишся вдома на цей день, буде краще, якщо на стіл накриватимеш ти!»

Тьєррі й Оділь ішли між голими деревами, які на зиму поскидали з себе листя, і тепер на їхньому гіллі виднілися лише старі пташині гнізда. Деякі стовбури десь за метр від землі оперізувала схожа на бичачу печінку губка.

— Я запитую себе: що завтра збирається розповісти нам дядько Оділон? — мовив Тьєррі, копнувши ногою купку зіпрілого листя. — Про які останні розпорядження він говорив? Адже й так ми єдині його спадкоємці.

— Мабуть, він щось відкаже й Гарденії, і це буде справедливо!

— Безперечно. Вона доглядає його вже десять років! Мені навіть шкода її. Дядько має нестерпний характер. Чула, як він нагримав на неї, докоряючи їй за липке мигдалеве печиво?

— Можливо, вона мститься дядькові, загодовуючи його тістечками й цукерками, які йому заборонено їсти через діабет.

— Тож дядько сам цього домагається. Гарденія вся до його послуг, вона не може йому відмовити. А він, як видно, в такий спосіб хоче вкоротити собі віку. Уяви собі — самогубство за допомогою солодкого пирога! Але таке буває куди частіше, ніж нам здається. Я знав одного хворого на уремію, який доконав себе антрекотами, ростбіфом, ковбасою та сосисками. Йому дозволялося з'їсти п'ятдесят грамів м'яса за два дні, а він намидав його по двісті грамів ополудні й стільки ж увечері. Такого режиму він дотримувався півроку, аж поки напад уремії за три дні звів його в домовину — після того, як він поласував відвареною яловичиною з овочами та посмоктав мозкову кістку. Таке самогубство дає результат не зразу, як ото миш'як, газ або зашморг, зате воно куди приємніше!

Стежка дедалі звужувалася, стелилась поміж чагарником і високою сухою папороттю і нарешті вивела їх до зеленавого ставка, оточеного замшілими каменями.

Тъєррі пустив по воді плескатий кремінець, що полетів, підстрибуючи над племом, а сам став рахувати:

— ...Три, чотири, п'ять, шість... Усе, потонув! Якби мій кремінець був трохи менший, він підстрибнув би десять разів і долетів до того берега.

Тъєррі обернувся до Оділь і запропонував:

— Посидьмо трохи на каменях?

— Ні, краще ходити, надворі не так уже й тепло.

— Ми можемо погрітися,— вишкірив зуби Тъєррі.

Він сказав це тим грубим тоном, до якого іноді вдаються сором'язливі чоловіки, щоб підбадьорити себе, коли мають справу з жінками. Тъєррі подивився на неї трохи збентеженими мигдалеподібними очима, потім опустив голову, засміявся і став розгрібати ногою листя, а тоді підійшов до Оділь, узяв її за плечі й притиснув до берези. Вищий за неї на цілу голову, він схилився й притулившся чолом до її чола. Потилиця Оділь торкнулася крапчастого стовбура. Молодик збирався поцілувати її в губи, але вона рвучко відвернулась, штовхнула його і, ковзнувши вниз по дереву, вивільнилася з його обіймів.

Розгубившись, Тъєррі якусь хвилину стояв нерухомо, потім, сердито здерши з берези смужку кори, обернувся до неї. Оділь уже відійшла від нього на кілька кроків. У Тъєррі верхня губа легенько задерлася вгору, наче в роздражненого собаки.

— Ходімо до машини,— лагідно мовила Оділь.

— Я ніколи не думав, що ти будеш пручатися. Інакше не став би тебе чіпати,— сердито пробурчав він.— Ти здивувала мене. Звичайно я нюхом чую відмову, як надресирована свиня чує трюфелі.

Далі вони йшли мовчки. Тъєррі раз по раз підкидав ногами сухе листя.

Виводячи автомобіль на дорогу, Тъєррі спітав Оділь крізь зуби.

— Я тобі не подобаюсь, чи ти справді така вірна своєму безробітному чоловікові? Ти йому вірна через те, що в нього така приkrість і що лежачого не б'ють, еге ж? Чи повелася б ти так само, якби він жив нормальним життям?

Оділь не відповіла. Вона страшенно не любила, коли їй казали: «твій безробітний чоловік».

Виїхавши на дорогу, Тъєррі зупинив автомобіль. Він мовчки схопив зубами вже бруднуватий лейкопластир на вказівному пальці, здер його і пожбурив у попільничку. Потім помацав пальця, на якому був невеликий поріз.

— Я взагалі не зраджую свого чоловіка, не зраджувала його й тоді, коли він працював. Оце єдине, що я можу тобі сказати,— мовила Оділь трохи згодом.

— Навіть зрідка?

— Ніколи.

— А я гадав...

— Що ти гадав?

— Ну, мені здається, що під час відряджень ти могла б дозволити собі трохи розважитися зі своїм секретарем (певно ж, ти маєш одного чи кількох секретарів?), безтурботно собі, без зайвих комплексів: «До побачення, голубе, до нової зустрічі».

— Ти мислиш застарілими штампами. Мене дуже здивувало тільки те, що я впізнала в тобі ще молодого хлопця... Скільки тобі років? Двадцять вісім? Двадцять дев'ять?

— У травні буде двадцять дев'ять.

— ...Хлопця, вщерть напханого відсталими уявленнями. Ти справжній склеротик із зашкарблими поглядами. Я й не гадала, що такі досі трапляються, хай і в провінції.

— Я зовсім не ображаюсь на твої слова. Я люблю свої риси «ретро», розвиваю їх, намагаюсь закарбувати їх у собі.

Тъєррі не рушав з місця, сидів і мовчав.
Призахідне сонце, перш ніж погаснути за далекими пагорбами, яскраво зажевріло, розсилаючи навсібіч рожеві бризки.

Нараз Оділь охопив гіркий смуток.

Вони їхали до узбережжя. Ще не видно було моря, але вони вже бачили мінливе небо над ним, у якому клубочились і розплівалися перламутрові гори. Вони знали те місце, те перехрестя на вершині невисокого пагорба, де воно мало з'явитися, мовби постати в піднесеній на руці чаші,— і чекали тієї миті.

— Ось і воно! — прошепотіли вони разом, трохи урочисто, як завжди розмовляють люди, коли наближаються до моря.

Тъєррі й Оділь під'їхали до невеличкої затоки за кілька кілометрів від міста, коли над морем уже спускалися вечірні сутінки.

Хмари в небі наче позастигали на місці. Іноді наприкінці дня в природі настає такий спокій, така хвилина напруженого чекання.

Вони побігли вниз нагорнутими вітром дюнами, що були м'які й чутливі на дотик, мов ніздри в коней. Подекуди в дюнах виднілися нори, що їх вирили кролики. В жорсткій побляклій траві вилискували, наче присмачені локрицею цукерки, свіжі кролячі кізяки.

Хвилі лизали пляж, по якому безстрашно походжали перевальцем галасливі птахи, збираючи ютівні покідьки. Здавалося, на цей пісок досі не ступала людська нога. По ньому тільки петляла доріжка схожих на трилисники слідів, залишених великим собакою, який приходив у дюни полювати.

— Яке твоє діло в житті? — спитала Оділь.— Де ти працюєш? А то ми весь час говоримо лише про мене.

Тъєррі підняв якийсь чотирикутний коричневий пакетик завбільшки з обгортку для маленького бруска масла. То було гніздо, з якого вистрибнув, тріпочучи, мальчик ската. Таких гнізд лежало біля їхніх ніг цілі десятки. Погравшись своїм схожим на конверт пакетиком, Тъєррі пожбурив його в калюжу.

— Я живу за сто кілометрів звідси, на самісінькому узбережжі, в будинку, що дістався мені від батьків. Вони померли п'ять років тому, через півроку одне за одним.

— Так, я знаю.

— Там я торгую човнами, точніше вітрильниками. Після відпустки багато людей з різних причин продають свої вітрильники. Я їх скуповую, лагоджу, перефарбовую, замінюю взимку щогли й десь під великий день або на початку літа знову продаю. Це мені подобається. Кілька тижнів тому я придбав за невисоку ціну зовсім новісіньку яхту.

— Це вигідне діло? Одне слово, ти зводиш кінці з кінцями?

— Буває по-всякому. Бувають і злети, й падіння. Та головне, що таке життя подобається мені. Живу я біля моря з людьми, яким до душі те саме, що й мені: вода, човни, плавання. На все інше мені начхати.— Тъєррі зробив такий рух, ніби поправив шлейку в себе за плечем.— Поки що я маю змогу купити собі автомобіль або мотоцикл, пристойно вдягатись і частувати друзів!

— А як у тебе з жінками?

— Коли хочеш, я тобі про це розповім, але не тепер! Це зіпсує нам вечір. А ти любиш свою роботу?

— Звичайно!

— Роботу чи посаду?

— І те й те!

— Невже й справді може так захоплювати кухонна техніка?

— Тобі цього не зрозуміти!

— Хвалити бога, ні. Я не розумію цього. Я обходжуся спадком своєї бабусі. Маю тільки тертушку — ну, ото звичайнісінький бляшаний прямоугольник із дірочками різної величини,— та ще подрібнювач овочів. Надзвичайний прилад! Хоч здавай його до музею. На чотирьох

ніжках, трохи схожий на мініатюрного журавля. Накладаєш картоплю в щось таке схоже на кишеню, натискаєш на ручку, і машина викидає тобі картопляні кружальця. Я ладен щодня готувати собі пюре тільки задля того, щоб помилуватися цим видовищем.

— Мабуть, ти не дуже вибагливий до їжі. А знаєш, зроблено підрахунок, скільки протягом року вдається виграти часу завдяки нашим виробам. Ти здивуєшся...

— Мені до цього байдуже!

— Ми розмовляємо різними мовами.

— Еге ж, ласкова пані, зараз ви мені скажете: час, збут, рентабельність, баланси, а я вам відповім: дружба, морське повітря, ремесло, веселе дозвілля. Ми живемо в різних вимірах.

Тъєррі засунув руки в кишені своєї куртки і йшов, високо задерши голову, випнувши груди і впиваючись холодним морським повітрям, яке він цідив крізь зуби, а Оділь інстинктивно зсупулилася, втягла голову в плечі, мовби намагалась поменшати.

— А знаєш, що мені спало на думку? — озвався Тъєррі. — Чому би тобі не взяти свого чоловіка до своєї фірми? Ти ж займаєш високу посаду і, безперечно, легко могла б це влаштувати.

— Це неможливо! — глухо відповіла вона.

Оділь повернулася подумки до їхньої з Філіппом кімнати.

Вони збиралися лягти в ліжко — величезне, майже квадратне, з тютюнового кольору замшевою боковинкою завширшки зо дві долоні.

Філіпп скидав пошиті з набивної бавовняної тканини еластичні труси. Вона помітила, що в нього почало відвисати черевце, побрезкли м'язи на животі. «Йому не слід було кидати спорт і варто б обмежити своє харчування», — подумала Оділь і, лягаючи в ліжко, раптом запропонувала:

— Поки відповіді, на які ти чекаєш, трохи затримуються, поки тобі запропонують справді гідну тебе роботу, ти міг би...

— Що я міг би? — різко урвав її Філіпп, обернувшись до неї; він був голий, тіло його, засмагле під цейлонським сонцем, ще вилискувало бронзою, і лише низ живота білів.

— Ну чого ти сердишся, ще нічого не знаючи!

Філіпп надяг піжаму й похмурий ліг біля дружини. Оділь заговорила далі:

— Так от, нашому директорові по збути товарів у районі Парижа потрібен заступник. Робота цікава, ти засвоїв би її швидко. Я могла б тобі допомогти.

Філіпп довго мовчав. У душниках висотного будинку свистів вітер.

Оділь поклала руку Філіппові на стегно. Він одразу ж відштовхнув її і гнівно відрубав:

— Що ж, дякую за ласкову пропозицію, але я, на жаль, не можу її прийняти.

— Чому, любий, чому ж?

— Бо мені не хочеться тобі підлягати.

— Ну що ти, так міркували в іншу епоху, це не личить тобі, людині, яка...

— Людині, — перебив її Філіпп, — яка відкинула забобони, красномовним доказом чого є те, що, будучи чоловіком, вона стала домашньою господаркою. Проте я ще не зовсім утратив гідність. От і все! Я запитую себе, чому ти запропонувала мені посаду дрібного службовця в своїй фірмі, знаючи наперед, що я тобі відповім? Хотіла почути, як я відмовлюся, хотіла мене принизити, так?

— Та що ти! Я просто відчула, що ти розгубився трохи, став наче сам не свій. От і вирішила допомогти тобі.

— Ти гадаєш, мені буде приємно працювати в твоїй тіні, гадаєш, я почуватиму себе на сьомому небі, коли чутиму, як люди щепотіти-

муться: «Он пішов Ланглау, чоловік нашої директриси. Він може жити не тужити, знаючи, що на нього ніхто не підвищить голосу».

— Жінки, що працюють під керівництвом своїх чоловіків,— а їх чимало,— не думають про такі дрібниці!

— Тим краще для них. А я — думаю. Кожен чоловік, який опинився б на моєму місці, думав би так само. Жодному чоловікові не хочеться жити на світі з ласки своєї дружини. Якщо жінки часто,— і це, здається, завдає їм утіхи,— люблять похизуватися титулами своїх чоловіків: «Я дружина хірурга Ікс, а я дружина вчителя Ігрек», то чоловіки, як правило, не домагаються для себе такої честі.

— Є чоловіки, які пишаються успіхами своїх дружин.

— А чого ж, я теж пишауся тобою. Ти це хотіла почути від мене? Але я пишався б тобою ще дужче, коли б і сам був кимось. Через те мені й не хочеться працювати під твоїм керівництвом!..

Закричали чайки, пролітаючи над морем. Оділь знову побачила перед собою Тьєррі, який спитав її:

— Мовчиш, знову думаєш про свого чоловіка? Та що з ним таке? Він зраджує тебе? Чи, може, занедужав?

— Ні, не занедужав, але віднедавна він змінився, став надто дратівливим, засумував.

— Нічого дивного! Гадаєш, то мед — бути безробітним і сидіти вдома? Коли б оце я втратив роботу, я не робив би з цього трагедії. Для мене аби було вітрило, аби я міг гуляти біля моря з друзями. А він же належить до людей, які вміють лише працювати, досягати успіхів, яких із пелюшок дресиравали для цього, які тільки завдяки своїй посаді стоять на ногах. Тож він і почуває себе так, ніби раптом став безкостим!

— Можливо...

— До того ж йому не так уже й приємно бачити твої професійні успіхи, вони, мабуть, завдають йому чимало прикрості. Він, певне, помирає від заздрощів, коли ти, по вуха заклопотана своїми справами, йдеш на роботу. Він мов той наркоман, у якого відібрали наркотики й перед яким ти граєш роль особи, що день у день отримує свою порцію — навіть не порцію, а донесхочу,— і об'їдається, втішається ними!

— Ти нагониш на мене страх!

Вони піднялися на дюни. Великий собака, опустивши голову додолу, біг між будяками, зсуваючи піщаний схил.

Тьєррі, так само, як ото в лісі підкидав носаком сухе листя, тепер грубо чавив ногами фукусове руно, з якого розбігалися навсібіч маленькі кволі краби, схожі на бронзові монети.

Короткочасний рожевий сплеск світла одним розчерком проклав межу між днем і вечером. Усе довкола загойдалося. Зашуміло море. Злетіли в небо птахи. Тьєррі й Оділь мимоволі наддали ходи.

Ця середа почалася для Філіппа погано.

Він прокинувся із зліпленими повіками. Легким рухом пальців роз'єднав їх, проте від цього настрій його не поліпшився.

«На щастя, я сам у дома. Якби Оділь побачила, що мені зімкнуло повіки,— звісно, через звичайний протяг,— вона неодмінно стала б умовляти мене: «Сходи до окуліста, любий, сходи негайно!» Ії ніжність, її співчутливі усмішки страшенно мене дратують. Хай би вона краще сварилась на мене, як свариться моя мати. Та ні, вона сипле самими тільки солоденькими фразами. Мені стає страшно, коли Оділь отак стелеться переді мною: «Все дуже добре, просто чудово, любий!» Навіть тоді, коли мені не вдається вечеря, коли я застеляю ліжко зовсім погано, коли забиваю купити молока для Жана-Кристофа. «Все дуже добре, любий, ти робиш те, що можеш!» Оділь розмовляє зі мною так, як розмовляють з безвідповідальною людиною, недоумком, якому не слід

заперечувати. Невже вона й справді вірить, що кохання — це та підлесливість, те сюсюкання, та поблажливість, яку приберігають для недовіри? Невже думає, що безробітний — це хвора людина?»

Оділь подзвонила йому о дев'ятій.

— Я сподівалася повернутись додому сьогодні. Мені навіть хотілося приїхати вчора ввечері, але дядько Оділон хоче побачитися з нами наодинці, з Тьєррі й зі мною. Він сказав, що має повідомити нас про щось важливе. Це стосується його спадщини.

Філіпп навіть відчув полегкість. Отже, йому не доведеться через кілька годин удавати, щоб він такий радий знову бачити її, коли насправді цієї радості він не відчуває. Можливо, завтра настрій у нього зміниться, і він зустріне її як слід.

«Вона начебто досить весела. Той Тьєррі, звісно, в'ється коло неї. Може, навіть у цю хвилину вони фліртують між собою? Та ні, «фліртують» — не те слово!..»

Насправді Філіпп уже не ревнував Оділь, не підозрював її в чомусь поганому. Просто уявив собі, як вона й Тьєррі біжать по піску, тримаючись за руки, й сміються. Від цього йому стало холодно на душі. Він ще напружив уяву й побачив, як вони лягають у дюнах, обіймаються й припадають одне до одного устами. Далі він не пішов. Не тому, що пожалів себе чи йому забракло уяви, а тому, що втратив усяку цікавість до того, що могло бути далі.

Невдовзі їхній злитий образ зовсім зник з його свідомості.

Непогамовне, палке жадання, яке Філіпп відчував до Оділь майже десять років, уже згасало. Без будь-яких інцидентів, безболісно. Вона не докоряла йому. Ставилася до цього так, як вона ставилася до всього іншого: була лагідна, всміхалась.

Може, Оділь завела коханця?

«Тим краще для неї! Тим краще для мене! Досить з мене й того, що я готую їй обіди. А якби Оділь вимагала на додачу, щоб я дав про неї і в ліжку, то я міг би, як це роблять натомлені домашнім господарством дружини, сказати їй, що в мене страшна мігрень!»

Хто він, цей Тьєррі? Наскільки Філіпп знат, то був безтурботний і непутяний тип. Він належав до чоловіків, яких жінки залюбки обирають собі за коханців. І дуже рідко виходять за них заміж.

Побувши трохи у ванній, де він помив руки й хлюпнув собі в обличчя пригорщу води, Філіпп пішов до кухні, випив там, не підігріваючи, залишки кави й спустився вниз по пошту.

У поштовій скриньці лежав лист від товариша, який не раз казав Філіппові: «Дозволь мені поклопотатися про тебе. Побачиш, дуже скоро я щось для тебе знайду».

Філіпп зупинився прочитати листа в просторому вестибюлі, біля ящика, в якому буяли мініатюрні джунглі: справжні рослини впереміш із виліпленими з кольорового пластику.

«Мій любий друже!

З прикрістю повідомляю, що посада на підприємстві Дігуена, на яку я сподіався тебе порекомендувати, вже зайнята (мабуть, тут відіграв свою роль чийсь сильніший вплив, аніж мій) ...»

Філіпп не став читати далі, зім'яв конверт та аркуш паперу й пожбурив паперову кульку в урну.

Йому здавалося, що такі відповіді вже не зачіпають його за живе.

— Це удар кулаком по перині! — пробурчав він, виходячи з вестибюля. Швейцар провів його здивованим, як видалося Філіппові, поглядом.

Ступаючи мов сновида, Філіпп вийшов з будинку й рушив доріжкою, що розтинала газон.

Трава була ще молода, і стеблинки стирчали на привезеному сюди чорноземі, наче зубці на гребені. Росли тут і трояндovі кущі, на яких висіли жовті дерев'яні бирки з назвами.

Філіпп без особливої охоти прогулявся кількома погано забрукованими вуличками, купив трохи харчів на вечерю і — цілком машинально — газету «Фігаро».

Повернувшись додому, він ліг долілиць на палас і розгорнув газету на сторінці з оголошеннями.

Тепер Філіпп не читав нічого іншого, але вже давненько всі оголошення, які він перебігав очима, залишали його байдужим.

В перші тижні свого безробіття, коли він розгортає газету й буквально їв очима ті оголошення, він скидався на шанувальника мистецтва, що оглядає колекцію антиквара, сподіваючись натрапити на рідкісну річ.

Нині Філіпп уже не вирізав оголошення, не розкладав їх за спеціальностями в папці «Безробіття», як це він робив багато тижнів,— так рекомендувалося в брошурі, що її надіслала йому на його прохання одна ранкова газета: «Як підібрati собi посаду і як користуватися оголошеннями про найм службовців».

«Спершу,— радили автори брошури,— позначте всі оголошення, які могли б вас зацікавити, потім ретельно відберіть тільки ті, де, на вашу думку, ви маєте шанс сподіватися на успіх. Ви згаяли б надто багато часу, якби стали відгукуватися на всі пропозиції, чудово знаючи, що не підходите для посад, про які йдеться в оголошеннях.

Виріжте її розкладифікуйте оголошення, на які ви маєте намір відгуknуться, зазначивши при цьому дату публікації кожного й назву джерела. Цілком імовірно, що під час співбесіди особа, яка прийме вас, поцікавиться, що саме спонукало вас звернутися до їхнього підприємства».

«Вмійтe читати між рядками,— проповідував в іншому місці той високофаховий довідник для шукача роботи, а наприкінці давав таку пораду:— Не припиняйте своїх пошуків доти, доки вас не візьмуть на якусь роботу, навіть у той час, коли ви провадите переговори — і ці переговори йдуть успішно — з однією чи з кількома фірмами».

Нарешті в останньому параграфі автори довідника заспокоювали невдах:

«Не впадайте в розpac, поразки дуже повчальні для тих, хто вміє черпати з них користь».

Філіпп давно вже пожбурив цей довідник з усім його марнослів'ям у широку горловину сміттепроводу.

Велике оголошення, що одразу впало йому в око, було обрамлене жирною лінією. Його просто не можна було не помітити.

«*Велике кабельне підприємство шукає комерційного директора віком близько 35 років, енергійного й честолюбного.*

Кандидати повинні бути здатні допомагати директорові фірми як у технічних, так і в комерційних питаннях.

Великі можливості для підвищення на посаді.

На кандидата чекають численні відрядження».

Це вперше, відтоді як Філіппа звільнили з роботи, кабельний завод оголосив про пошук комерційного директора.

В обличчя Філіппові війнуло теплом. Він не знав, була то радість чи розчарування, бо водночас він прочитав наприкінці оголошення:

«*Тривале перебування в різних містах Чорної Африки, згодом постійне проживання в Дуалі, Камерун».*

Філіпп не міг покинути Париж. Через Оділь.

Він раптом зненавидів її за це, відчув до неї страшенну відразу.

«Це уже не вперше вона стає мені на заваді! Ще коли отої завод у Греноблі запрошуєвав директора по збуту... Ту посаду забрали в мене

з-під самісінського носа. І все через неї, через її кляту службу. А Гренобль — це лижні прогулянки, мальовничий краєвид, тиша. А що, як я поїду без неї?»

Філіпп поринув у мрії, уявив собі, як він прорубує собі дорогу в джунглях важким мачете, рибалить у великих річках, де веслюють на пірогах напівголі негри, як вирушає в захопливу мисливську експедицію.

Ополудні Філіпп знову зайшов до кухні й став жувати рублений біфштекс. Щоправда, йому дедалі менше смакувало м'ясо. Щоб розжувати поганеньке філе або шматок плеври, розгризти біфштекс завгрубшки зо два пальці або навіть свинячу поребрину, треба мати неабияке здоров'я й силу духу. В м'ясо завжди слід вгризатись, розривати його зубами, старанно пережовувати й вичавлювати з нього сік. А коли ти сумний і пригнічений, то тільки й можеш по двадцять-тридцять разів обертати кожен шматок між язиком і піdnебінням.

Поряд з його тарілкою стояв увімкнутий транзистор. Якраз передавали черговий тур радіовікторини. Той, хто правильно відповідав на певну кількість досить химерних запитань, як-от приміром: «Котра з трьох тварин живе найдовше: корова, пацюк чи їжак?» — мав отримати подарунок або грошовий приз.

Філіпп машинально відповідав подумки на запитання диктора і дуже часто — правильно. «Коли б я свого часу почав з первого туру, то без труднощів подолав би всі етапи й дійшов до фіналу. Треба було мені записатися. Я легко виграв би чималу суму. Ото Оділь здивувалася б».

Випивши чашку розчинної кави, Філіпп вийшов на вузенький балкон. Там можна було поставити тільки один стілець. Високі поручні досягали Філіппові до грудей.

Вітер забив йому дух. Волосся на його голові, що останнім часом почало випадати цілими пасмами, настовбурчилось і розкуювдалося. Щоранку Філіпп складав ті пасма волосся на рожеву раковину вмівальника, яку він уже три дні не чистив. Він дивився на них і думав: «Через рік-два я полисію». І не відчував ніякої прикрості. Зрештою, прикрість, яка постійно не полішала його, просто не могла далі збільшуватись.

Йому було холодно, він увесь трептів, але не ворушився. Втома, що гнітила його вже багато днів, тепер наче вп'ялася в нього гострими пазурами.

«Ця втома явно ненормальна. Тільки-но повернеться Оділь, я піду до лікаря».

У Філіпповій уяві зrinув млявий чоловік, що сидить за своїм письмовим столом з довгими долонями кольору клавішів старого піаніно. Філіпп почув його голос:

«Сідайте, голубе. Ну, що там у вас болить?.. Кажете, відчуваєте велику втому без очевидної на те причини? Гаразд, гаразд. Скажіть мені, від чого померли ваші батьки, ваші діди й бабусі, ваші близькі родичі?»

«Мій дід помер у шістдесят років від раку підшлункової залози».

«Ага, ага! Чи ви часом не блюєте, чи добре у вас травлення?»

«Ні, ні, дуже погане, і я втратив апетит. До того ж, мало не забув, у мене одна тітка померла від раку груді. Щоправда, в мене груді немає».

«Це може вчепитися до чоловіка в іншому місці. Роздягніться. Зараз ми вас оглянемо. А із завтрашнього дня почнемо низку аналізів...»

На потилицю Філіппові впала якась холодна крапля, така важка, що йому здалося, ніби це голубиний послід, який, падаючи з високості, встиг охолонути. Філіпп помацав потилицю пальцем, потім зітхнув із полегкістю. Голуби не наважувалися літати так високо. Вони трималися більше до землі, дерев і людей.

Під поривами вітру сипнули нові краплі дощу. Коли вони добряче скропили Філіппові чоло й шию, він зайшов до кімнати.

Тепер він почував себе краще. Холодний вітер уселив у нього бадьорість. Філіпп випив пляшку пива. Коли відкорковував її, відчув бажання рухатись, щось робити.

За дуже короткий час Філіпп застелив новим папером полички в стінних шафах кухні й поскладав на них посуд. Навіть здивувався, коли зловив себе на тому, що наспівіє одну з безглуздих пісень, які не раз лунали з транзистора. Потім він помив кахляну підлогу в обох ванних кімнатах, у вмивальні, в обох убиральнях. («У цих хмарочосах повний комфорт!») Дивна річ, але поки Філіпп працював у поті чола, поки прополіскував і віджимав насаджену на держак губку, його втому мовби вітром здуло.

Через кілька годин мати (батько по середах не приходив) приведе Жана-Крістофа. Філіпп радів з цього. Почував він себе цілком бадьоро. «Я приготую для них смачну вечерю! Що ж то було найшло на мене на балконі, з чого це я уявив собі, ніби в мене мало не рак? Божеволію я чи що? Рак! Ти ба, куди сягнув!»

Філіпп почував себе так добре, що знову згадав Оділь. Ту Оділь, яку він колись так кохав.

Вона постала в його уяві під стіною квітів, біля розкішних гвоздик і троянд.

«Відкрийте, будь ласка, мою сумку. Знайдіть у ній червоний гаманець і заплатіть. У мене зайняті руки».

Вона зникла з його уяви в ту саму мить, коли Філіпп нахилився над ванною, обприскуючи її аміачною речовиною, яка «стирає подряпини з емалі».

«Коли Оділь повернеться, я скажу їй, що я всім цим переситився, що я капітулюю й згоджуюсь, аби мені допомагали. Повісімо в більчих крамницях оголошення: «Потрібна служниця на кілька годин на тиждень».

Він згадав ті пожовклі, пожолоблені однаковісінські оголошення, що місяцями висіли в крамницях. Висотні будинки, споруджені за межами робітничого кварталу, вбиралі в себе служниць, як пісок убирає воду. Та все ж таки він спробує повісити своє оголошення в буличника і в бакалійника. Але ні в якому разі не в м'ясника, що на площі. Там його ноги ще довго не буде.

— Як, пане Ланглау, ви сьогодні не берете ягнятину? На неї нині найбільший попит!

— Ні, дякую, дайте мені шматок яловичої поребрини.

— Бач, як добре, коли людині випало щастя сидіти вдома — тоді вона має змогу вибрати собі щонайкраще.

Філіппові пригадалася ця розмова. З того дня він зненавідів м'ясника — рум'яного здорованя, схожого на інших своїх колег, наче викапаного.

«Можна подумати, від того, що вони постійно дивляться на м'ясо, вдихають його запах, рубають, продають і ідять цей концентрат білків, м'ясники стають енергійніші, просто-таки розквітають. Досить тільки поглянути, які рослини стоять у їхніх крамничках. Пишні, блискучі, буйні! Певно, вони також вдихають запах м'яса й від цього так добре розростаються. Може, рослинам цього досить, і тому вони живляться тільки власним перегноєм!»

Філіпп пішов від м'ясника засоромлений.

«Звідки він дізnavся, що я безробітний? Хто йому розповів? Мабуть, швейцар з нашого будинку — він не може не бачити, як я тричі на день бігаю до поштової скриньки. А може, він навіть викрадає мої листи?»

Повернувшись додому, Філіпп уявив собі, як домогосподарки зашепотілися між собою, коли він вийшов з крамнички:

— Авжеж, це безробітний, він мешкає в хмарочосі.

— Здається, його дружина має високу посаду.

— Коли когось утримує жінка, хай вона навіть йому дружина, то його називають...

— Утриманцем?

— Смієтеся?.. А ви знаєте, які гроші платить йому держава?

Помивши кахляну підлогу, Філіпп заходився чистити газову плитку. Справжнє чудо техніки із щитком регулювання температури й автоматичним рожном.

«Ну й бридота! І чому так швидко збігає вода, коли вариш локшину? Тільки відвернешся — і тут тобі на, вже збігло! Можна подумати, ця локшина не вміщається в каструлі, тому піднімає кришку і, наче мереживо, спадає з усіх боків. Я оце розмріявся... Ні, не буде в нас ніякої прислуги! Я й далі порядкуватиму в кухні сам! Поки що я отримую допомогу по безробіттю і можу платити за квартиру й за котедж у Ла-Плані, можу навіть дешо заощадити, але через якийсь місяць усе зміниться, і я муситиму першого числа кожного місяця лащинися до Оділь і шепотіти їй: «Люба, ти оплатиш мій скромний чек?»

Філіппа знову пригнітила втома й опосіли сумні думки. Він заходився чистити порошком посуд.

«Я продам свій «мерседес». Він мені більш ні до чого. На юїк-енди ми їздитимемо «фіатом» Оділь!.. Ну й бридка ж ця липуча рідина, що проникає в усі шпаринки й там гусне. Як гидко братися руками в цьому слизі. Проте я не стану надягати рукавички. Навіщо? Я ж бо користуюся кремом «Мір роз», а він «гарантує ніжні руки й після десяти років одруження».

Філіпп зареготав, потім мовив угорос:

— Клянусь! Урочисто клянусь! Надалі я щиро шануватиму жінок. Дивитимусь на них зовсім інакше. Як вони ще можуть усміхатись, вишукано вдягатися, кохати чоловіків після того, як щодня змивають бруд, лайн, шмарклі, загуслу підливу, сирні шкуринки, що прилипають до тарілки, краплі жиру, що розбризкуються на стіну й кахляну підлогу, сірі патьки на вмивальниках і ваннах, підбирають недокурки, перуть брудну білизну? Вони марнують своє життя, очищаючи світ від його нечистот, і все, що вони роблять, — а виконують вони свою роботу дуже старанно, — таке нетривке, воно одразу ж сходить наївець. А від них вимагають бути гарними, вичепуреними, бездоганними!.. На сьогодні з мене цілком досить. Я мав би ще почистити духовку, але годі! Вона ж бо «сама себе очищає». Пуста балаканина! Вона коптить і тому завжди брудна й масна! Я почищу її завтра вранці. Обприскаю отію новою речовиною з балончика...

«Ти дивишся на кораблі, і в келиху твоєму тане лід», — співав третмливим голосом популярний співак.

Ця пісня нагадала Філіппові сумні пляжі його дитинства, на яких іноді здригалися прозорі таріочки медуз. Оділь ніколи не казала йому, чи до «її» пляжу, що був за кілька кілометрів від «його», прибивалися ці драглисти створіння. Філіппові згадалися будинки, в яких поселялися на березі моря його батьки, а він під час кожного дощу тримтів від холоду, загортуючись у пошарпану ковдру.

Вони день у день їли молюсків-серцівок. Цілими кілограмами! Із салатом, у сухарях, зі сметаною, в сирі.

«Не піду ж я купувати інших молюсків, коли цих тут скільки хочеш безкоштовно», — казала його мати.

Було близько другої години. А що ж йому робити пополудні?

У препоганому настрої, що ні на мить не покидає його, Філіпп знову ліг на канапу. Раз у раз він поглядав на годинник. Через кілька хвилин по другій програмі почнеться передача «Сьогодні, любі дами...»

Ні, Філіпп не дивитиметься її.

На початку свого безробіття, коли дні здавалися йому чудовими,

коли він відкривав для себе радість ходити по крамницях і куховарити, коли пробував готувати білий соус та суфле й сміявся зі своїх невдач, Філіпп полюбляв дивитися цю передачу.

То був час, коли він радів, що цілими годинами сидить сам-один у своїй квартирі, розташованій так високо, де він міг о будь-якій порі дня милуватися неосяжним небом і хмарами. То був також час, коли Філіпп довірливо чекав, що йому неодмінно запропонують чудову посаду і він скаже: «В цьому безробітті були свої переваги. Я зміг дозволити собі тривалу відпустку, вона була конче мені потрібна, і до того мені не довелося скніти до самісінької пенсії в одній і тій самій фірмі. Змінити місце роботи означає помолодшати!»

В той час Філіпп і Оділь як ніколи кохали одне одного. Його любов до дружини була така велика, що, готуючи вечерю чи складаючи її одяг, він почував себе на сьомому небі. Від сліпучих спалахів щастя в нього паморочилось у голові, і Філіпп на якусь мить застигав на місці з тарілкою чи сукнею в руці.

Можливо, той піднесений настрій, те щастя тривали б на кілька тижнів довше, якби...

Вони запросили на вечерю своїх приятелів — подружжя Шуле. Поль Шуле був колишнім колегою Філіппа. Тепер Філіпп тільки з ним бачився постійно. Всі інші його колеги, які залишилися на своїх посадах, ніяковіли, співчували або нишком раділи, коли він їм телефонував після того, як пішов з Аквітанського кабельного заводу. А Поль Шуле повівся просто, він відверто й без зайвих слів сказав: «Мені шкода тебе. Це, звичайно, не жарт. Але я знаю тебе. Ти виплутаєшся. Можливо, це затягнеться. Але не втрачай віри».

Вечеря минула дуже весело.

— Це ти приготував цю страву, цю телятину маренго? Таке рідко готовують навіть досвідчені кухарі. Мій друже, ти вельми обдарована людина. А який стіл, яка сервіровка!

— Багатьом домашнім господиням бракує такої вишуканості, та кої легкості! — докинула пані Шуле.

Настала пора, коли гості, вгрузнувши в подушки крісел, попивають то каву, то спиртне, пора, коли розмова жвавішає.

— А знаєте, що мені спало на думку? — раптом вигукнула пані Шуле, погойдуючи бокату чарку з коньяком. — Ви, любий Філіппе, повинні виступити в передачі «Сьогодні, любі дами...» Вже оголошено спеціальну передачу про безробіття та його проблеми. Ви цілком підійдете для цієї передачі. Чому б вам не сходити на телестудію? Хочете, я напишу їм, що ви зацікавилися цією передачею й бажаєте взяти в ній участь?

— Авжеж, чом би й ні? Я маю що сказати! — весело підтверджив Філіпп.

— Звісно,— підтримала його трохи захмеліла Оділь.— І це було б так кумедно!

Коли приятелі пішли, Оділь, протверезівши, зауважила:

— Я знаю пані Шуле. Вона не звикла кидати слова на вітер. Вона справді доб'ється твоєї участі в телепередачі, і я не певна, чи ти правильно зробив, погодившись на її пропозицію.

— Чом би ні? Хіба можна втрачати нагоду розповісти мільйонам людей, що, ставши безробітним, я вважаю за цілком нормальнє займатися домашнім господарством, що чоловік і дружина повинні допомагати одне одному і що слова «ти — це я», такі дорогі для закоханих, можуть у нашому випадку набути свого справжнього сенсу. Я поясню їм, що байдуже, хто з подружжя — чоловік чи жінка — скаже: «Сьогодні я пересипав (чи пересипала) вовняний одяг нафталіном, бо побачив (чи побачила), як біля стінної шафи літала міль», — або: «З'явився один конкурент, який випустив такий товар, що не знаю, як і протистояти йому!»

Філіппа викликали на телестудію (вулиця Консьєк-Жей, четвертий поверх, кімната 210) за годину до початку передачі.

Він постукав у двері. Йому не відповіли. Тоді Філіпп зайшов. У кімнаті не було нікого. Філіпп відчув розчарування. Він чомусь чекав, що його радо зустрінуть: «О, це ви, пане Ланглуа? Ми дуже раді, що ви виступите в нашій передачі!».

Він ходив туди-сюди по просторій кімнаті, де стояв овальний стіл, а навколо нього з десяток стільців. Потім вийшов і спитав у коридорі в заклопотаного юнака, як пройти до вбиральні.

Там він поправив перед дзеркалом зачіску й краватку. В нього спіtnili ruki. Він помив їх і старанно витер.

«Мої батьки, друзі, колишні колеги (певно, Шуле їх попередив, і вони — я їх знаю — неодмінно залишать свої кабінети й підуть до кафе навпроти подивитись передачу) досхочу нарегочутися, слухаючи, як я племістиму нісенітниці. Чи не приготував я для себе пастку, чи правильно вчинив, погодившись прийти сюди?».

Коли Філіпп знову зайшов у кімнату 210, там уже були дві жінки. Вони щойно познайомились одна з одною, тому не дуже звертали на нього увагу. То були дружини безробітних чоловіків, чорнява й білява, обидві пухкенькі, збуджені, ретельно зачесані.

— Коли це вас спіtkalo? — запитала білява в чорнявої, в якої пропустив під носом піт, і тому вона махала в себе перед обличчям журналом.

— П'ятнадцятого буде півроку. Він мав золоту роботу. А потім почалася криза. Знаєте, в наших краях вона вже давно давала про себе знати у взуттєвій промисловості. Та коли ще торкнулося нас, ми зовсім занепали духом. За одним разом з роботи звільнили сто двадцять чоловік. Лише з нашого кварталу звільнено тридцятьох.

— А мій оце чотири місяці ходить по квартирі, як скажений. Він трохи допомагає мені, але ж ви самі знаєте, що то за допомога. Чоловік — він завжди чоловік...

Філіпп підійшов до жінок, бажаючи вступити з ними в розмову, пояснити їм, що він... Аж раптом зайшов ведучий передачі, а слідом за ним з'явилися ще дві жінки — лікарка й адвокат, — які також мали взяти участь в обговоренні.

Привітавшись з обома дружинами безробітних чоловіків, ведучий — живий образ сердечності, чарівливості й авторитету — підійшов до Ланглуа. Філіпп постарається дати вичерпні відповіді на кілька поставлених йому запитань. Розмова тривала недовго.

— Буде краще, коли все виглядатиме цілком природно, а не як заздалегідь підготовлене. Ось побачите, все буде добре, — твердив ведучий, заспокоюючи співрозмовників.

Далі все відбувалося дуже швидко. У Філіппа знову спіtnili ruki, але він не мав часу думати про це.

Незабаром їм сказали, що час гримуватися. Жінки, не замовкаючи, підвелися. Філіпп лишився сидіти, але йому гукнули:

— Вам теж треба йти гримуватися!

Вони пройшли довгим покрученим коридором, піднялися великим ліфтом. Коли вони йшли, жінка-адвокат із довгим носом, на якому сиділи схожі на крильця метелика окуляри, спитала Філіппа сухим різким тоном:

— Невже ви й справді ведете домашнє господарство, як оце щойно сказали?

— Так.

Настрій у Філіппа був уже куди гірший, ніж напередодні, ніж на віть уранці.

— Вам справді ніхто не допомагає? Адже існує чимала різниця між тим, коли чоловік часом допоможе жінці, сходить по покупки й на віть іноді зварить обід, і тим, коли він бере на себе геть усю домашню роботу!

— Моя дружина,— заперечив їй Філіпп і знову відчув упевненість,— внаслідок відповідальної роботи стала досить агресивна, і тепер, коли вона повертється додому, то, за усталеною звичкою, якої переважно дотримуються лише чоловіки, зразу сідає за стіл. І це нормальноЛ!

— І таке становище не створює ні для вас, ні для вашої дружини ніяких проблем? Ваше подружжя й далі лишається гармонійним?

— Звичайно!

— Чудово! Тоді ви становите виняток! Мушу визнати, досить рідкісний виняток, і я вас вітаю!

Вони зайдли до гримувальні. Жінки дозволили підфарбувати себе: повіки — голубим, губи — світло-коричневою помадою. Філіппові провели по обличчю губкою, покритою тоном іржі. Він зіщулився в своєму кріслі, що перекидалося, як перекидаються крісла дантистів, однаке не наважився сказати: «Облиште, люди ж побачать, що я загримований!»

«Моя мати має рацію, я схибнувся»,— подумав Філіпп, підводячись із крісла.

Їх посадили довкола низенького столу, на якому стояли наповнені оранжадом склянки. До вилоги його піджака почепили мікрофон. Навколо сяяли юпітери. Було приємно нудитися в чеканні на цій галевині сяйва й тепла. Мабуть, так почувають себе в своєму інкубаторі курчата, що вилуплюються у великих курниках. Збоку в тіні стояли телекамери й метушилися техніки.

Філіпп швидко отямився від свого забуття. Чи не почнуть вони розпитувати його першого?

«На щастя, Оділь сказала, що краще вона не дивитиметься на мій виступ! Мені слід прибрести якнайприроднішого, щасливого вигляду, не розсувати надто широко коліна й тричі глибоко вдихнути, щоб розслабитися».

Філіпп подумки повторив те, що збирався сказати:

«Коли я втратив роботу, ми з дружиною вирішили, що я повністю візьму на себе обов'язки по господарству. Це здавалося нам цілком нормальним, бо вона не буває вдома від ранку до вечора... Коли я втратив роботу, ми з дружиною вирішили...»

— Десять, дев'ять, вісім, сім, шість, п'ять, чотири, три, два, один, почали!..

Передача почалася. Музика, що супроводжувала заголовні титри, змішала Філіппові думки.

«Коли мене звільнили з роботи... це краще, ніж «коли я втратив роботу»... ми з дружиною вирішили, що обійдемося без служниці... Ні, краще я скажу: «...що я повністю візьму на себе обов'язки по господарству»,— подумки твердив і твердив Філіпп.

Спершу запитання були поставлені двом дружинам безробітних чоловіків, одягненим у строкаті сукні,— мабуть, щоб добре виглядати на кольоровому екрані.

Вони дуже невимушено розповіли про себе. Одна з них має троє дітей, друга — четверо. Одна з них працює: «Я касирка в універмагі». Друга — ні. Вони мали одну спільну рису: обидві всіляко підтримували своїх безробітних чоловіків, намагалися зняти з них комплекс вини, терпіли їхнє вередування й поганий настрій.

Вони дали — саме для цього й прийшли до телестудії — кілька порад усім жінкам безробітних чоловіків:

— Ніколи їм не перечте. Будьте з ними ще ласкавіші. Старайтеся підтримувати в своєму домі лад, щоб їм у ньому було приємно й вони не захотіли кудись піти.

Адвокат запитала:

— Я знаю, що одна з вас працює. Їй я хотіла б поставити таке запитання: чи ваш чоловік звільняє вас від домашньої роботи?

— Еге ж, звісно.

- Цілком?
- Звичайно, ні.
- Чому ви кажете «звичайно, ні»?
- Ну, не знаю, але мені здається, що є робота, яку чоловік не повинен виконувати.
- Яку саме, наприклад? — озвався Філіпп так тихо, що його, напевне, не почули.
- Чого ж, на вашу думку, не повинен робити чоловік? — упевненим голосом провадила адвокат.
- Ну, скажімо... — Жінка начебто замислилась. — Скажімо, я зовсім не уявляю собі свого чоловіка з шиттям у руках... або щоб він прав мої колготки. Мені здається, тоді я менше його любила б.
- Оsmілівшi, Філіпп збирався перебити її, але саме в цю мить ведучий, вважаючи, що настав час втрутитися в дискусію Філіппові, відрекомендував його.
- Перед вами пан Філіпп Ланглау, безробітний інженерно-технічний працівник високого рангу. Його дружина працює, і він сам-один веде домашнє господарство й без сторонньої допомоги доглядає свого дев'ятирічного сина.
- Фраза, яку Філіпп стільки обсмоктував, була тепер ні до чого, і він трохи розгубився. Повагавшись якусь мить, він усе-таки заговорив. Він не впізнавав власного голосу, але ж це вперше в своєму житті він так уважно прислухався до нього.
- Не розумію, чому чоловік має виглядати смішним, — почав Філіпп, — чи менш привабливим, коли він міє підлогу у ванній, або чому його треба зневажати, коли він виконує роботу, якої не цурається його дружина. Можете ви мені пояснити, чому?
- Тому, — рішуче відрубала білява, — що всяка робота, яка принижує чоловічу гідність, погано позначається на подружній гармонії.
- Чимало чоловіків працюють на очисних роботах, — кинув Філіпп навмання, — але їхні дружини не вважають, що вони цим принижують свою чоловічу гідність.
- То зовсім інша річ. Чоловіків використовують на важких роботах, яких ми, жінки, не можемо або не хочемо виконувати, до того ж це відбувається поза домом.
- Філіпп хотів сказати: «Мабуть, ви дотримуєтесь тієї думки, якої дотримуються декотрі чоловіки, що не хочуть бачити жінок за кермом ваговозів або літаків, вважаючи ці професії своєю святынею. Присутність ваших чоловіків на вашій території, у вашому ленному володінні завдає вам прикрості. Ви боїтесь, що вони впораються з вашою роботою не гірше за вас!..»
- Але слово взяла жінка-адвокат в окулярах у вигляді крилець метелика. Її гостре підборіддя тремтіло, наче ніздрі кролика.
- З папірцем у руці, називаючи точні цифри, вона заговорила про зростання безробіття серед інженерно-технічних працівників високого рангу, які, твердила вона, куди гірше зносять своє становище безробітних, ніж робітники й звичайні службовці.
- Філіпп знову хотів утрутитися. Але це було неможливо, бо одразу після адвоката слово взяла лікарка:
- Ми констатуємо розлад їхнього здоров'я. Вони занедужують, на всілякі психосоматичні хвороби: екзему, астму, вже не кажучи про серцеві напади, швидке ожиріння, імпотенцію та інші сексуальні відхилення. Я маю на увазі й тих, — вона зиркнула на Філіппа, — хто вважає, — до речі, помилково, — своє становище цілковитим крахом і впадає в алкогользм, отруює себе нікотином, а то й наркотиками. Я не згадую вже про неврози, жертвою яких вони стають. Нині кабінети психіатрів переповнені такими безробітними.
- Філіпп загасив сигарету й вигукнув так голосно, що його не стали перебивати:

— Я цілком здоровий як психічно, так і морально! Я не імпотент і не алкоголік!

— Що ж, тим краще,— зауважила адвокат,— але ж ми, як це завжди робиться під час таких дискусій, узагальнюємо, а ви — виняток! Тепер я хотіла б дещо уточнити з приводу деяких відомих мені проблем. З'ясувалося, що безробіття спричиняє розлучення. Чимало жінок не можуть терпіти роздратування, властивого в таких випадках їхнім чоловікам, а інші, якщо вони не працюють за межами свого дому, просто нездатні примусити себе день і ніч перебувати разом зі своїм чоловіком і вимагають розлучення!.. Ще одна серйозна проблема — це їхні діти. Ви, здається, маєте сина?..

— Так, маю.

— Скільки йому років?

— Дев'ять.

— Одна з моїх подруг, соціолог за фахом,— вела далі адвокат,— вивчила поведінку дітей безробітних. Це, як і у випадку розлучених батьків, важкі діти. Вони нестійкі, з неврівноваженим характером, вони відстають у школі; вони не можуть змиритися з тим, що їхній батько «пропав» — це слово я беру в лапки.

— Сподіваюся, ваш син поводиться добре? — спитав ведучий передачі.

— Звичайно, дуже добре!

Філіпп більш не був цього певен і відчув, як по спині в нього скотилася крапля поту.

— Ви щасливі, і він це відчуває, — не вгавав ведучий, який начебто вирішив прийти йому на допомогу.

— Ну звичайно, звичайно, — пробелькотів Філіпп.

Слово взяла дружина безробітного, звільненого із взуттєвої фабрики, що вже цілу хвилину не могла всидіти на місці.

— Я хотіла б відповісти пані, яка щойно говорила про жінок, котрі не можуть терпіти коло себе чоловіка протягом цілої доби. Мушу вам сказати, що це не в моїй вдачі. Я рада мати біля себе чоловіка від ранку до вечора, навіть якщо він іноді й бурчить, рада, коли не бачу, як увечері він повертається додому геть виснажений, здатний лише провіктнути вечерю й упасти в ліжко. Були вечори, коли він засинав перед телевізором. Це не життя для жінки! Звісно, я сподіваюся, що він знайде собі роботу. Безробіття — не вихід із становища. Я згодна, що воно деморалізує чоловіка, але в мене збережуться не такі вже погані спогади про цей час. Вважаю, що слід поліпшити умови праці. Ні — безробіттю! І ні — виснажливій праці! — закричала жінка, як ото вигукують політичні гасла.

Розмова пожвавилася. Безладно посиалися перехресні репліки. Ведучий, і далі так само уважний, з поблажливою посмішкою дивився на співрозмовників, але не перебивав їх. Мабуть, вважав, що такі хвилини стихійності, безладя роблять розмову більш невимушену й цікавою.

В якусь мить він знову дуже вміло перебрав ініціативу на себе і запитав Філіппа, чи домашня робота не вплинула на його здатність мислити, чи не змінився його погляд на світ.

Філіпп вирішив зінатися, що й справді буденні турботи часом заважали йому, скажімо, аналізувати й правильно розуміти політичне становище в світі і що в нього пропало бажання читати деякі книжки.

— Я захоплювався політекономією, а тепер...

Адвокат і лікарка зраділи.

— Жінкою не народжуються, як чудово сказала Сімона де Бовуар, нею стають! — зауважила лікарка. — Якби на передачу були запрошеної безробітну жінку, то нам не довелось би сперечатися з приводу деяких питань.

— Безперечно, — з іронією в голосі докинула адвокат, — бо безробітні жінки, на відміну від безробітних чоловіків, не слабують на ду-

шевні суперечності. Вони спокійнісінько, без внутрішніх драм повертаються до своїх домашніх турбот, із заводу — до плити, з фабрики — до брудної білизни, і перед ними не виникає ніяких психологічних проблем, тоді як чоловік, цей слабак, з котрим слід поводитись обережно, — екземпляр куди цікавіший. Присутні тут дружини безробітних це добре пояснили.

— Атож, нам, жінкам, завжди слід дотримуватись певного такту. Наприклад, ніколи не казати своєму чоловікові: я щойно зустріла такого-то, він знайшов собі добру роботу, — додала пухка білявка.

— Я вже казала й повторюю знову, — енергійно озвалася опа-систа чорнявка, — що не слід примушувати чоловіків виконувати деяку домашню роботу. Коли б я побачила, як мій чоловік міє вбиральню або пере мою спідню білизну, я більше не змогла б ставитись до нього так, як ставилася раніш.

— Я кохаю свою дружину і вона кохає мене! — заявив Філіпп. — Нам чужі ці сміховинні побоювання. Якби мої почуття до неї, а її почуття до мене були слабкіші, я не певен, чи мирився б з цим своїм становищем домашньої господарки.

На ці слова лікарка різко відповіла:

— Коли б на світі були самі тільки жінки, які живуть великим коханням, то було б багато чоловіків, що ходили б у брудних сорочках і їли б з брудних тарілок. Принаймні, якщо вони самі не пратимуть собі сорочки й не митимуть посуд.

Усі весело засміялись. Передача закінчувалася. Адвокат, який було доручено підбити підсумки, з поважним виглядом промовила:

— Нам треба усвідомити, що безробітний — не парія. Він не повинен соромитися свого становища й звинувачувати себе. Слід нехтувати давні забобони, а особливо потрібно, щоб суспільство, яке породжує безробітного, не відкидало, не зневажало його і підтримувало не тільки матеріально, а й духовно.

Філіпп утік з телестудії, покинувши жінок, що залишилися там ще трохи побалакати, — звісно ж, про нього, подумав він: так само, як ото домогосподарки перемивали йому кісточки в того м'ясника, що пропонував Філіппові ягнятину.

Філіпп повернувся у свій хмарочос. Ще тільки вийшовши з ліфта, він почув дзеленчання телефону в своїй квартирі.

— Ти виглядав чудово! — весело крикнув йому Шуле. — Це справжня сенсація! І уяви собі, тебе бачили всі з нашої фірми. Шеф, якого я попередив про твій виступ, узяв напрокат кольоворовий телевізор і о пів на третю покликав усіх нас до себе. («Негідник, — подумав Філіпп, — захотів поглумитися з мене!») Він навіть дозволив Дюrozua й мені залишитись у нього після передачі, щоб подивитися «Непідкупних»! Загалом наш шеф — добряк! Я навіть запитую себе, чи він не жалкує за тобою...

Філіппові подзвонили й кілька давніх приятельок. Вони майже всі були заміжні.

— Отже, ти без роботи? Дуже прикро. Ти надзвичайно фотогенічний. Я рада, що знову побачила тебе.

Жодна з них не спітала його: «Хочеш зустрітися зі мною?»

Тільки мати осудила його.

— Невже тобі й справді конче потрібно було отак блазнювати? — одразу ж різко запитала вона. — Та ще й перед мільйонами людей! Хто тебе підбив на це? Ти мазохіст чи що? Чому ти не порадився зі мною? Вдома роби як знаєш, то твоя справа, але ж не роззвонюй цього на весь світ! Ох, якби ти знов, що я пережила, слухаючи тих жінок, тих манірних нікчем, які не давали тобі слова сказати, перебивали тебе! А ти, як завжди такий чесний, давав їм змогу виговоритися, як ото дають змогу жінкам першими сісти в автобус!.. Ну, та що сталося, те сталося. Не говоритимемо більш про це. До мене вже прибігали су-

сідки, приходила навіть старенька пані Муазар, яка насилу переставляє ноги, і всі сказали, що ти виглядав гарно, що очі в тебе були виразні. Це так вони похвалилися, що кожна має кольоровий телевізор. Вони правду кажуть, ти таки виглядав гарно, хоча цей тон на обличчі був трохи різкуватий і старив тебе, але мені не треба дивитися на тебе по телевізору, я й так знаю, що ти в мене від народження гарний. Що ж до Жана-Крістофа, то я воліла б, щоб він не бачив, як тебе виставляють на посміх, і не чув базікання тих дамочок про безробітних та про їхні прикроці.

Того вечора, після виступу в передачі «Сьогодні, любі дами...», Філіпп видався Оділь неспокійним і засоромленим, але водночас він не приховував свого задоволення. Він скидався на злочинця-втікача, який переймається гордістю і страхом водночас, побачивши свою фотографію на першій сторінці газети.

Оділь поцікавилася, як минула передача. Філіпп відповів їй кілько-ма словами. Вона не стала допитуватися детальніше.

Наступного ранку дві щоденні газети, які стояли на протилежних політичних позиціях, попросили в нього інтерв'ю, а тижневик, що присвятів чималу частину одного із своїх номерів безробіттю інженерно-технічних кадрів, запропонував йому кругленьку суму за те, щоб він дозволив умістити свою фотографію на обкладинці.

Філіпп не дав ні інтерв'ю, ні дозволу надрукувати його фотографію.

«Я вже доволі накрасувався й нахизувався і не збираюсь починати кар'єру позера. Якщо й далі так триватиме, то ще почнуть обирати «містера Безробітного» й оголосять мене першим кандидатом на це звання. Я дефілюватиму в самих плавках і з номером на грудях перед жюрі, що складатиметься з найшанованіших осіб Парижа».

Однаке той день був для нього приємний. Наступного дня, коли посипалися свіжі новини і про нього забули, Філіпп відчув себе ошуканим і з приkrістю подумав, що йому слід було дати інтерв'ю і погодитися сфотографуватись. Може, хоч так пощастило б полоскотати нерви якомусь підприємцеві, бо навряд чи вони дивляться передачу «Сьогодні, любі дами...» — хіба що як занедужають на грип або зламають собі ногу.

Ще через день з телестудії йому переслали два листи від двох різних жінок.

Перша писала на чотирьох сторінках. Мовляв, оскільки Філіпп не працює, то в нього, незважаючи на його домашні обов'язки, мабуть, є досить вільного часу, а він припав їй до вподоби. («У вас очі кольору павичевого пір'я».) Отож вона хотіла б зустрітися з ним, щоб «потай палко кохатися в пообідні години, коли чоловіки звичайно працюють».

Друга пропонувала йому невелику платню («Це трохи поліпшить ваші справи»), якщо він згодиться вести облік у її торгівлі. «Я маю крамничку готового одягу. Вам не доведеться турбуватися про своє вбрання. Наприкінці кожного сезону я продаватиму вам з великою знижкою або навіть даватиму безкоштовно моделі, що припадуть вам до вподоби».

Хоч ці листи були принизливі для нього, саме від того дня Філіпп став mrіяти про неймовірні побачення, плекати сміливі плани.

Він уявляв собі, як одного ранку йому телефонує хтось із друзів, чийого імені та обличчя він виразно не пригадував:

«А знаєш, я тебе бачив по телевізору. Чудово! Ти добре відрубав тим дамочкам! А дзвоню я тобі ось чого: щойно помер один з директорів величезної фірми, котра має філіали в усьому світі. Інфаркт! А ти якраз та людина, яка їм потрібна».

Філіпп часто думав про інфаркти — вони траплялись, звичайно, в інших. «Хай йому чорт! — подумав він. — Треба б, мабуть, проглядати некрологи в «Монд» і «Фігаро». Хтось же повинен замінити фахівців, що помирають у п'ятдесят-шістдесят років, залишаючи чудові посади, і не завжди таку людину знайдеш на їхньому ж підприємстві!»

«Отож генеральний директор тієї великої фірми, пан Марзен,— говорив далі посланий провидінням уявний друг,— чекає на тебе. Він хотів би пообідати з тобою, а заразом і побалакаєте. Якщо ти згоден, приходь після завтра о першій до ресторану «В Лассерра»... (Іноді Філіпп змінював ресторани, надаючи, проте, перевагу «Лу Ланде», де йому особливо смакувала смажена качка.)

Далі Філіпп уявляв собі, як, збираючись на зустріч зі своїм майбутнім шефом, він надягає костюм фірми «Ланвен». Такого костюма в нього не було. Перед тим як Філіппа мали звільнити з роботи, він збирався замовити собі костюм цієї фірми. Але потім відмовився від свого наміру.

Оділь дорікнула йому: «Що з тобою, ти просто смішний, не мучся так, не будь дитиною!» Але Філіпп стояв на своєму: безробітний, навіть коли йому ще платять, не має права замовляти собі вишуканий костюм.

Точно о першій він подумки штовхав двері ресторану й питав пана Марзена, а той, прийшовши заздалегідь, уже чекав на нього і, побачивши його, йшов йому назустріч. З розкритими обіймами й широкорозгорнутим усмішкою.

І вже з першої фрази вони знаходили спільну мову, доходили згоди.

Філіпп ковтав човники із збитих білків, причалені до плавучого островця, або чорнослив, вимочений у старому арманьяку, і слухав співрозмовника, який пропонував йому чудову посаду з високою платнею.

Ввечері, перед поверненням Оділь, Філіпп щедро заквітчував квартиру квітами, навіть устромляв три троянди під кришку сміттепроводу й шість — між величезними пальцями ніг статуй, що лежала в передпокої. Біде він наповнював тюльпанами, а узголів'я ліжка прикрашав червоними гвоздиками.

«Люба, ми вже можемо шукати собі служницю. Ні, економку! — гукав він, тільки-но Оділь відчиняла двері. — І негайно! Мене взяли до фірми «Кофідор» на фантастичну платню! І я забираю в тебе свою валізу. Через кілька днів лечу до Сполучених Штатів».

Іноді Філіпп нікуди не виходив. Усе залагоджувалося по телефону.

Щоразу дзвонили зранку.

«Алло! Пан Ланглау?»

«Так, це я».

«Говорить начальник відділу кадрів підприємств «Лідекс і компанія». Кілька днів тому ви нам писали. Ви претендуете на посаду комерційного директора...»

(Філіпп ніколи не відгукувався на таке оголошення.)

«Атож, можливо... Здається, пригадую, — відповідав він. — Але після того я отримав чимало дуже цікавих пропозицій. Зараз я їх вивчаю. Повідомте мене про свої умови. Й дайте кілька днів, щоб я міг їх обміркувати».

Цей співрозмовник також називав запаморочливо високу суму.

«Ще ніхто ніколи не отримував такої платні на цій посаді! Ми пропонуємо її вам тільки тому, що ви саме та людина, яка нам потрібна. Ми будемо дуже засмучені, якщо ви відмовитесь».

«Я відповім вам через три дні, вас це влаштовує?..»

Іноді Філіпп уявляв себе засновником тижневика, присвяченого безробіттю й безробітним (з тиражем щонайменше трьста тисяч прімірників, бо, за його підрахунками, передплатників не бракуватиме). Національне агентство по працевлаштуванню забезпечить поширення тижневика. Він назве його «Світ безробіття» або просто «Газета безробітного». Ця газета буде переповнена оголошеннями: платними пропозиціями й безплатними запитами. Вона порушуватиме юридичні, соціальні та інші проблеми безробітних і, можливо, вестиме своєрідну

хроніку духовних і моральних проблем. Через кілька місяців Філіпп стане впливовим газетним директором.

Він намічав також створити аполітичну партію — Партію захисту безробітних, скорочено — ПЗБ. Філіпп очолить її, виставить свою кандидатуру на парламентські вибори й дуже легко стане депутатом.

Та останнім часом такі мрії вже не переслідували його, а якщо іноді й оживали, то лише на якусь мить. Тепер Філіпп куди частіше уявляв собі, як він згоджується піти на першу-ліпшу другорядну роботу, аби тільки не бути на утриманні дружини.

«Може, я стану потай працювати водієм таксі. Як отої кібернетик, що про нього розповідали по радіо: не маючи роботи цілих півроку, він почав заробляти гроші, возячи в години «пік» пасажирів на власному автомобілі до Опера або на Єлісейські Поля. Звичайно, без лічильника».

Було близько четвертої години дня. Саме о цій порі по телевізору показували кінофільми, в яких Меннікс або якийсь інший супермен бив черевиком у підборіддя своїх супротивників, потім вони його оглушували, зв'язували і замикали до в'язниці, але він одразу ж розплющував очі, опритомнював, спрітно вивільнявся з пут, вибирається зі своєї камери і знову йшов вершити свої благородні діяння.

Мабуть, ці кадри зачаровували Жана-Крістофа, який сидів перед телевізором у своїх діда та бабусі. Власне, інших людей, яких можна було б наслідувати, йому не показували, отож за взірець для нього правили Зорро, Тарзан, Меннікс, Кунг Фу або Шафт. Оті непереможні герої, які викликають захват і бажання бути схожими на них. А хіба можна перейнятись повагою до мийника підлоги, чистильника каструль, людини, яка просить у крамниці: «Зважте мені, будь ласка, кілограм ріпи»? Хіба можна, висловлюючись простіше, любити безробітного батька, який зовсім утратив авторитет?

Філіпп лежав на канапі, поринувши в свої думи.

Ранок цієї середи видався похмурий, але пополудні небо прояснилося; то був ранній прояв весни, від яких у людей паморочиться в голові. Хмари звисали з неба кетягами або шикувались шерегами, розливалися, потім тоншали, шматувались, і з прогалин між ними визирало сонце, щедро проливаючи на землю своє проміння й розітнувши кімнату навскіс вогненним мечем.

У сліпучому сяйві мерехтіли міріади порошинок. Філіпп, чиї ноги перетинала широка світляна смуга, став думати про Оділь. Відтоді як вона поїхала до свого дядька, він думав про неї набагато тверезіше. Час, коли Філіпп кохав її, як йому здавалося, навіть уві сні, відійшов у минуле. Тепер це йому було ясно як божий день. Правда, на мить Філіпп завагався: «Я іноді відчуваю пристрасть до неї, але ця пристрасть неглибока. Я більш не жадаю її: мабуть, даеться взнаки втома».

Філіпп підвівся, пішов до сусідньої кімнати й розсунув дверці стінної шафи з одягом Оділь.

Він подивився на сукні та пальта, що висіли на плічках, і на взуття, яке стояло рядочком на нижній полиці. Філіпп лагідно всміхнувся, згадавши, як ще зовсім недавно він розсував удень ці дверцята, щоб доторкнутися до цього твіду, цього шовку, цього крепу, цього кашемиру. Він вдихав запах цього одягу, міцний і ніжний, і щоразу обхоплював речі руками, пригортає їх до своїх грудей, занурював у них обличчя. Довго-довго Філіпп утішався отак запахом дружини і, збадьорившись, брався до своєї домашньої роботи. А тепер йому раптом захотілося пошматувати все це. Та він погамував своє бажання й тільки штовхнув одяг рукою. І зарипіли плічка, погойдуючись на поперечинах.

Філіпп випив дві чарки бенедиктину й знову повернувся до канапи.

Ось уже кілька тижнів він багато пив, але ще не обрав собі улюбленого напою.

Провівши рукою по щоках, Філіпп згадав, що того дня ще не головився. І після від'їзду Оділь ні разу не приймав душ, і ходив у тих самих шкарпетках. Їхні підошви вже скидалися на луб і почали тхнути потом.

Задзвонив телефон. Філіпп якийсь час слухав його деренчання, потім уявив трубку.

То була двоюрідна сестра, балакуча літня жінка. Вона хотіла дізнатись, якої думки Оділь про щойно випущений тостер. Чи в цей прилад можна класти брюші зі скоринкою?

— Я подзвонила б Оділь до її кабінету, але вона така зайнята. Не хочу турбувати її, то чи не могли б ви спитати в неї?

— Ну, звісно, спитаю,— відповів Філіпп і подумав: «Вона хоче дістати цей тостер безкоштовно».

Філіппові хотілось якнайшвидше урвати розмову. Він боявся звичних розпитувань про своє становище: «Ну, як там у вас справи, любий Філіппе? Чи щось уже прояснилося?»

Та вона нічого не спитала. Це було вперше. Отже, Філіпп став для неї, як і для багатьох інших, хронічно хворим, який так зжився зі своєю хворобою, що його вже ніхто не запитує при кожній зустрічі: «Ну, як ваш бронхіт (чи там радикуліт)?..»

Через деякий час Філіппові подзвонив його приятель Шуле. Шуле залишився єдиним вірним йому другом. Усі інші уникали контакту з ним, ніби боялися занедужати на безробіття так само, як занедужують на тиф.

— Може, сходимо кудесь повечеряти усі четверо? Ми вже кілька тижнів не бачилися. Згода? Давай домовимося про день.

— Моя Оділь поїхала провідати хворого дядька, до того ж я не знаю, коли в неї буде вільний вечір. Тільки-но вона повернеться, я дам тобі знати.

— Ти сам? Тоді ми могли б піти кудесь удвох. Моя дружина зараз у своєї сестри, яка щойно народила.

— Дуже шкода, але я не можу! Через дві години мати приведе моого хлопця.

— Попрохай її залишити його в себе на цю ніч. Правда, завтра зранку він пропустить уроки. Та це не так уже страшно у його віці!

— Отож і видно, що в тебе нема дітей. А то б ти знов, що не годиться давати їм привід не йти до школи.

— Тоді знайди няньку.

— Схаменися! Де це є няньки на один вечір? До того ж я взагалі не знаю, де їх шукати. Якби ти зателефонував мені сьогодні вранці або вчора, я якось улаштував би це. Ти просто береш мене за горло! Це безглаздо! Коли хочеш, щоб я кудесь пішов з тобою, то попереджай заздалегідь!

— Гаразд, гаразд, не гнівайся. Чогось ти сьогодні надто гарячий.

Коли Шуле поклав трубку, Філіпп пробурчав:

— Чортзна-що! Просити вже пополудні того самого дня провести з ним вечір! Він гадає, що я завжди до його послуг! Я все зрозумів: хтось, чоловік або жінка, з ким мій приятель збирався згаяти вечір, підвів його, от він і вирішив звернутися до мене.

Філіпп пішов на кухню, де вихилив чарку коньяку.

«В домі нема ні хліба на вечерю, ні фруктів. Треба йти купити. Якщо Жан-Крістоф не вип'є вранці й увечері апельсинового соку, то буде справжня драма!».

В ліфті йому неначе запаморочилося в голові й стиснуло шлунок. Перш ніж вийти з будинку, Філіпп якусь хвилину постояв у вестибюлі, прихилившись до стіни.

«Мабуть, як каже моя мати, з часом стає шкідливо для здоров'я отак швидко спускатися по три-чотири рази на день із сорок третього поверху!»

Філіппові більш не подобався ні їхній хмарочос, ні квартира, піднята нагору, наче ліхтар на стовпі, квартира, через яку вони з дружиною залізли в чималі борги.

«В такому будинку можна жити тільки тоді, коли ти дуже щасливий. Ми легко звикли жити під самісінським небом, далеко від землі. Ми відчували неабияку втіху, що до нашої квартири вливається так багато світла. Та коли стаєш безробітним і не бачиш кінця-краю цьому безробіттю, тобі хочеться сховатися за віконницями, жити в старих, затишних будинках. Звісно, є своя краса в цьому склі, в матовій, пофарбованій або хромованій сталі, в полірованих стінах, меблях і стінних шафах. Та коли тебе спостигає тяжке випробування, все це здається не дуже привітним, не дуже приємним, тебе просто відвертає від цього. На щастя, тут є канапа, де я можу сховатись. Та як би мені хотілося зсунути штори, відгородитись від довколишнього світу!..».

— Штори? — перепитала Оділь, коли Філіпп якось між іншим сказав їй, що, мабуть, було б добре вряди-годи ховатися від неба. — Навіщо вони нам? Хіба що почепити їх у спальні, щоб нас не будило сонце. А так до чого вони, коли ніхто не зазирає нам у вікна, і ми можемо донесхочу милуватися цими хмарними краєвидами, ясним днем чи темрявою ночі. Ти про це не подумав! Наша квартира — своєрідна пустеля. Мені іноді хотілося б, щоб тут пролетіла міль, пробігла щипавка чи нехай навіть тарган. Мабуть, слід було б вручати власникам цих квартир у день їхнього вселення коробку з кількома павучками, кількома мушками та іншими комахами. Пам'ятаю, в моєму дитинстві були такі сріблясті створіння, мигдалевидні рибки, які плавали вночі в ванні в домі моїх батьків.

Думаючи про тих крихітних істот, яких не було в їхній квартирі, Філіпп покинув вичепурений майданчик, де височів хмарочос, і по-простував у бік вузеньких вуличок. Уперше він пошкодував, що торговельний центр, який мав полегшити життя в їхньому будинку, ще не закінчений. («Тоді б мені не доводилося виходити надвір, і я менше стомлювався б».).

Філіпп анітрохи не шкодував, що не зміг піти повечеряти з Полем Шуле.

«Сам того не бажаючи, він би дратував мене. На початку, коли мене тільки звільнили з роботи, Поль був щирий, уважний, стриманий, але це тривало недовго. А тепер він забагато говорить про себе, хизується, хоч, безперечно, не має на думці нічого поганого: «Ми проведемо великдень на Сейшельських островах. Гадаю, це буде фантастично. Якщо тільки ми не поїдемо в Ірак». А він, Філіпп, — чи пойде він цього року з дружиною та сином на зимовий спортивний сезон до свого будиночка в Ла-Плані?

Якщо він захоче на якийсь час поїхати з Парижа, йому слід буде попередити про це білявку з бородавчастим обличчям у Національному агентстві по працевлаштуванню:

«Скажіть, пані, чи можу я виїхати з Парижа на два тижні? Я змушений буду пропустити одне відмічення. Чи це серйозно? Ви не покараєте мене?..».

І взагалі, чи має право безробітний виїхати в якусь подорож, іхати на відпочинок? Навіщо йому відпочинок? Від чого він має відпочивати, коли не працює?

«Ми залишимося в Парижі. От хіба тільки Оділь стане наполягати, щоб ми поїхали... Йі потрібен перепочинок. Але квитки в спальному вагоні коштують надто дорого, підйомник біля нашого будиночка в горах поламаний, у Жана-Кристофа нема спортивної куртки з капюшоном, лижних черевиків і теплого взуття».

Філіпп ставав скнарою, вдавався до сміховинної ощадливості: сипав менше порошку в пральну машину й посудомийку, видушував

менше зубної пасті на щіточку, засвічував світло в кімнатах лише тоді, коли там було зовсім темно, купував свинину або тельбухи, що коштували дешевше, ніж яловичина чи телятина.

«Коли мені зріжути допомогу по безробіттю, — розмірковував він, — я подамся в пошуки й згоджуся на будь-яку роботу. Стукатиму в усі двері. Принижуватимусь, піду до свого колишнього шефа. В нього знайдеться щось запропонувати мені, хоч, може, й не таке вже близьче. Я стану комівояжером — адже завжди запрошуєть на роботу агентів по продажу товарів з доставкою додому. Я підійматимуся сходами, переді мною відчинятимуть двері, взяті на запобіжні ланцюжки: «Що там у вас?» У щілині між стіною й дверима з'являтиметься частина щоки, пасмо волосся й око, а потім лунатиме відповідь: «Це мене не цікавить!» Ті, хто має у дверях вічка, стоятимуть за ними, не відчиняючи, і дивитимуться на моє спотворене обличчя, а я всміхатимусь, намагаючись прибрati такої пози, щоб мій вигляд справив на них якнайсприятливіше враження».

Філіпп зайшов до булочної — старовинної крамнички, де на шибках були намальовані снопи збіжжя на полі, маки й волошки, а трохи далі, на пагорбі, вітряк.

Незабаром ця булочна, як і інші будинки та крамнички довкола неї, затріщить і назавжди зникне. Одного ранку Філіпп побачить зі свого сорок третього поверху, як сюди підкотять бульдозери й екскаватори. Згори ці машини здаватимуться завбільшки із жуків-скарабеїв, що штовхають поперед себе кульки гною.

Хліб був перепечений. А його мати через свої зуби любила біуватий, з тонкою скоринкою!

Вона знову бурчатиме: «Ти ж знаєш мої смаки, сину! Можна подумати, ти це робиш навмисне, а може, просто не вмієш розмовляти з продавцями, надто сором'язливий з ними? Не забувай, що вони мають бути до твоїх послуг».

Коли Філіпп був малий, мати здебільшого посылала до крамниці його сестру, а якщо зрідка посылала і його, то щоразу була незадоволена. Йому доводилось вислуховувати від неї і таке:

«Ти забагато купив! Я ж казала тобі: купи тільки фунт! Вони перестаралися! Ти дав себе ошукати! Ті продавці побачили, що мають справу з дитиною, накинули тобі кота в мішку. Я просила купити виноградного оцту, а ти приніс оцет для корнішонів. Ти не слухаєш, коли я щось тобі кажу. Завжди витаєш думками над хмарами. Краще б я сама сходила або послала Софі».

Купивши хліба, Філіпп пішов по апельсини.

Тільки-но він повернувся додому, як йому подзвонила мати:

— В Жана-Крістофа підскочила температура, зараз у нього тридцять дев'ять. Звичайно, нема нічого страшного, але, гадаю, буде краще, якщо ми залишимо його в себе.

— Думаєш, справді нічого страшного?

— В нього потекло з носа. Це просто нежить, але треба бути обережними, бо чимало хвороб починаються саме з нежитю. Я подзвоню тобі завтра вранці близько дев'ятої. Якщо температура не впаде, я тебе повідомлю. Твоя дружина повертається сьогодні ввечері?

— Ні, дядько ще має щось їй сказати, вона приїде завтра пополудні.

— Ну гаразд. Тим більше слід залишити малого в нас. А то якщо він серйозно занедужає, а ти будеш сам цієї ночі... — І мати додала:

— А то прихой до нас на вечерю.

— Мені хочеться раніше лягти.

— Це непогано, але було б краще, якби ти сходив прогулятися чи в кіно, трохи розвіявся б.

— Я, мабуть, зателефоную Полю Шуле, він вільний сьогодні ввечері,

— От і добре! На добранич, синку, відпочивай і не турбуйся за малого. Я даю йому трубку, він уже чекає біля телефону.

— Добрий вечір, мій хлопчику. Ти нездужаєш?

— Еге ж.

— То зараз же лягай у ліжко.

— Гаразд, тату, на добранич!

Жан-Крістоф, звичайно говіркий, розмовляв по телефону, як і більшість дітей, досить відчулено й холодно.

Філіпп відчув якийсь дивний, ще не знайомий йому біль.

Він повечеряв грінками з маслом, випив чашку чаю.

Перед тим він зателефонував Полю Шуле, хотів сказати, що сьогоднішній вечір у нього звільнився. Поля вже не було вдома. Але це зовсім не засмутило Філіппа.

Того дня страйкували працівники телебачення, тому по всіх програмах показували старі кінофільми, кожен з яких Філіпп уже бачив двічі або й тричі. Він послухав кілька платівок: записи музики Баха, а потім — пісні Бітлів. Проте це не розвіяло його смутку. Філіпп заздрив тим, кого музика окриляє, заспокоює, надихає, в кому вона зворушує серце і будить почуття.

Піти на прогулянку або в кіно? Самому? Сміх та й годі! Звісно, людина, яка працює, може пополудні, в перерві між двома діловими побаченнями, забігти до кінотеатру. А ввечері самотню людину туди заганяє тільки смуток, безпорадність. Неважко здогадатися, що в кіно така людина мовби снить, плекаючи сміховинні надії і тамуючи в душі страшний розпач.

Послухавши дві години музику, яка тільки посилила його душевний біль, стисла йому груди й горло, Філіпп підхопився з канапи й пішов до бару в стінній шафі.

Взяв пляшку з ромом і мовив угоролос:

— Авежж, люба Оділь, твій чоловік п'є! Безробітний і п'яничка! Скарб, а не чоловік, правда ж?

Оділь і Тьєррі сиділи майже самі в ресторанчику, де стіни були обвішані ліхтариками та зблаклими гірляндами. Ресторанчик стояв на самому березі моря. В ньому було темнувато й холодно. З кухні долинав брязкіт каструль і столових приборів.

З моря віяв вітер. Коли вони піднімали штору з тканини «віші» в зелено-білу клітинку, то бачили за нею непроглядну крижану пітьму.

Тьєррі грався воском, що стікав по вstromлених у пляшки свічках. Він хапав м'які краплі, м'яв їх, намагаючись виліпіти з них троянди, або наліплював їх ще тепленькими на свій зап'ясток і потім відривав затверділе напівпрозоре кружальце й кривився, коли разом з ним виридав з руки кілька волосинок.

— Я проведу цілу ніч на постілці під твоїми дверима, якщо ти знову відштовхнеш мене, — запевняв її Тьєррі.

— Перед дверима моєї кімнати немає постілки.

— А я вигадаю її. Постілку з колючками, щоб ти відчула жаль до мене. Я хекатиму на ній до самісінського ранку, якщо буде треба. — Тьєррі висолопив язика, зображені захеканого собаку. — Якщо ти й тоді залишишся незворушною, я завиу як на смерть: «У-у-у! У-у-у!». Це виття розбудить Гарденю. Вона вийде зі своєї кімнати. Розпатлана, в нічній бумазейній сорочці з оборками. Я закричу із жаху: «Зглянься на мене, відчини! Врятуй мене від цього страховиська!». І отоді ти вже мені відчиниш, і я зайду до тебе. Будь певна, ніхто не довідається. Скажу тобі без хвастощів, я вмію зовсім нечутно відчинити двері й пересуватися в темряві, наче вуж у росі. А завтра вранці, якщо ти захочеш, я не пущу за сніданком і пари з вуст, навіть не

гляну на тебе або ж, навпаки, сваритимуся з тобою, щоб збити Гарденю з пантелику.

Тъєррі взяв пальці Оділь і поцілував. Оділь байдуже забрала руку.

- Я хотіла тебе спитати,— мовила вона.— Ти справді живеш сам?
- Що ти маєш на увазі?
- Ти добре мене розумієш. Чи є в тебе якась жінка?
- Немає.
- Дивно! І в тебе не буває ніяких пригод?
- Ет, нічого особливого! Хіба що вряди-годи. Влітку. З якою-небудь стереотипною кралею, що вдягається за останньою модою й фанатично стежить за своєю вагою. «Ні, дякую, я з'їм лише один млинечь, бо мушу дбати про свою фігуру!» А ще дужче дбає про засмагу. Ці кралі досить прісні, іноді котрась із них буває хитрувата, але через те своє прагнення якнайкраще засмагнути вони просто втрачають здоровий глузд. А втім, я щиро вважаю, що розум у них починає працювати лише тоді, коли вони перестають смажитися на сонці. Отож протягом пори відпусток, тобто в липні, серпні й вересні, в мене зрідка бувають такі пригоди, а коли настає мертвий сезон, про це годі й думати! Та дарма, я насичуюсь цією втіхою із запасом на цілу зиму!

Оділь мало не відрубала йому: «Бачу, ти не дуже вибагливий, задовольняєшся малим. Та й, до речі, цим неможливо запастися!» — але вона не хотіла підтримувати далі цю розмову, тому тільки сказала:

- На світі існують не самі лише кралі!
- Кому ви це кажете, пані!

Якась пара, покидаючи ресторан, пройшла повз їхній стіл. Допомагаючи жінці надягти пальто, чоловік поцілував її в шию.

— Ці двоє не нудьгуватимуть сьогодні вночі! — пробурчав Тъєррі, вишкіривши зуби.

Оділь відчула страшний щем у серці, воно заболіло в неї ще дужче, ніж тоді, коли вони виїздили з лісу.

«Чого я прийшла сюди з ним? Я мала б зараз бути вдома, біля Філіппа Жана-Кристофа, а я дозволяю Тъєррі залишатися до мене!»

Вона мимоволі відхилилась від нього.

— Що з тобою? Не будь така вперта! Якщо хочеш, поїдьмо на танці! Я знаю кілометрів за двадцять звідси одну дискотеку...

— Ні, я хочу додому. Ти дуже люб'язний, але мелеш дедалі нестерпніші нісенітниці, а я слухаю тебе. Даремно прийняла я твоє запрошення. Мені так прикро..

Коли наступного дня Оділь і Тъєррі знову прийшли до дядька Оділона, він видався їм жовтішим і ще більш зашкарублим, ніж учора, та й дихав він куди важче. Мабуть, ця ніч минула для нього тяжко. Тепер його голова лежала лише на одній подушці, тому підборіддя в нього розгладилося, але щоки, здавалося, ще дужче запали.

Вони принесли йому звичні ласощі. Гарденія передала шоколадний крем, про який дядько Оділон сказав:

— Цей крем не блищить. Він якийсь сумний. Гарденія забула покластися в нього масла!

Подивившись на сусіда, який, тихенько похропуючи, спав, дядько кивнув їм нахилитися до нього.

— Діти мої, вчора я вам уже казав, що смерть моя не за горами. Цього не варто заперечувати. Якщо я помру не через два тижні, то щонайбільше через місяць. І добре. Це мене не лякає. Смерть для християнина не страшна. Проте мені треба дати всьому лад, перш ніж піти на вічний спочинок. Цього вимагає звичайна людська порядність, а ще — мое професійне сумління. Все своє життя я радив іншим давати лад своїм справам до того, як вони простягнуть ноги. І було б дуже погано, коли б я не зробив так і сам.

Дядько подеколи затинався, на мить замовкав, ніби йому бракувало слів. Потім повторював уже скажане слово і старанно говорив далі.

Іноді в його мові несподівано, як ото золотий самородок серед каміння, раптом зблискував дотеп або лагідне слово.

Він переборював сонливість. Заплющував і одразу ж розплюшував очі, які колись були ніжно-зеленого кольору м'яти, а тепер стали схожі на потъмянілі скляні кульки.

— Гаразд, передусім розрахуємося з моєю любою Гарденією. Я думаю залишити їй свій дім, той, у якому вона живе вже десять років. Вона довікує там свій вік чи продасть його — як сама схоче... Ходімо далі! Тобі, Тьєррі, — я знаю, що це тебе зацікавить, — я відпишу велику ділянку землі на березі моря. Вона стане тобі в пригоді, якщо ти схочеш спорудити там ремонтну чи навіть будівельну майстерню, про яку ти давно мрієш. Але мені б не хотілося, щоб ти продав її якомусь сучому синові і той розбив би її на дрібні будівельні ділянки й опоганив усе те, що досі залишається чистим і незайманим на нашому узбережжі. Я дарую тобі своєрідний заповідник природи, і ти повинен захистити його від зажерливих ділків.

— Ви мене знаєте, дядечку, й здогадуєтесь, що я думаю про цих губителів природи.

— Авжеж, знаю. Ну гаразд... — Дядько ледь чутно засміявся й повів далі: — Колись мені розповіли історію про одного чоловіка, який у самісінькому центрі Манхеттена, незважаючи на запаморочливі пропозиції різномастіх хижаків, уперто оберігав свій сливовий садок. Мені подобається цей бідолаха. Звісно, він помер, і його садок забетонували, але я часто згадую про нього.

Дядько Оділон замовк і заходився смоктати різноманітні цукерки пастельних відтінків: зеленкуваті, лілові, рожеві.

— Я гадала, з вашим діабетом не можна їсти солодощі, — зауважила Оділь.

Дядько трохи підвів голову й прокашлявся.

— Це тобі сказала Гарденія! Мені навіть вчувається її голос: «У нього, бідолашного, діабет!» — так, ніби вона каже: «В нього холера!». Всі ці дієти ні до чого! Я люблю солодке й не стану відмовлятися від нього. Навіщо?

Дядько досмоктав цукерку й знову заговорив тихим голосом:

— Дивна річ, але якихось п'ять чи, може, десять років тому я терпіти не міг цукру. Щоразу замість солодкого наминає сир камамбер, або шмат баранини, або салат з часником. Ніколи й не доторкався до десерту! Не хотів псувати собі смак тими витребеньками. А потім поступово, — дядько махнув рукою, — завдяки Гарденії з її тортами й кремами, я призвичайвся до всіляких ласощів. Ласощі, ластівка, ласка — яка прекрасна наша мова!

Він усміхнувся, показавши зуби й ясна, до яких поналипали крихти цукерки.

Закашляв і прокинувся сусід. Дядько сердито подивився на нього.

Сусід дістав з-під подушки плиточку жувальної гумки, розгорнув її і зробив із сріблястої обгортки човника.

— Гаразд, — повів далі дядько ще тихіше, — справу з Гарденією і Тьєррі залагоджено. Що ж до тебе, Оділь, то, думаю, старовинна ферма, що за кілька кілометрів звідси, буде тобі до душі. Довкола неї є кілька гектарів саду. Ти зможеш разом зі своєю сім'єю проводити там відпустку. Будинок недавно відремонтовано. Це при в'їзді до Маклу, перший дім ліворуч, коли йти від моря. Мені лишається тільки сказати, — додав дядько, — що вже тепер, ще до моєї смерті, ви можете, якщо захочете, користуватися цією садибою, бо вона віднині належить вам.

«Оце те, — одразу ж спало на думку Оділь, — що я зможу запропонувати Філіппові під його омріяний зайд».

— Таким чином, головне питання розв'язано. Що ж до решти — акцій, житлових будинків, які є в мене у місті,— то тут усе буде просто. Ви мої єдині спадкоємці, і вам тільки залишиться прийти, коли настане час, до мого нотаря пана Піру; він живе на проспекті Генерала де Голля. Оділон замовк і похмуро поглянув на череватого сусіда.

Той жував свою жуйку. Він раз у раз виймав з-поміж масних і лискучих, мов сосиски, губів сірувату кульку. Розглядав її, потім клав між зуби, брав один її край великим і вказівним пальцями й тягнув, аж поки вона рвалася. Жуйка, витягнись у нитку, прилипала до його підборіддя. Черевань поволі відколупував її оцупкуватим великим пальцем і знову клав собі в рот, втішаючись цією грою, мов дитина.

— Присуньтесь до мене ближче, присуньтесь. Я ще не скінчив, а у мене вже заболіло горло.

Тъєррі й Оділь послухались дядька і підсунули свої стільці з обох боків ліжка майже до самого його обличчя.

Черевань, мабуть, зрозумів, що його присутність заважає дядькові, й відвернувся до стіни. Тепер видно було тільки його квадратну спину й товстий зад, обтягнуті сірою в рожеву смужку ковдрою.

— Ви самі знаєте,— прошепотів дядько Оділон,— скільки буває всяких поборів, коли небіж або небога отримують дядькову спадщину. Я захотів почасти звільнити вас від цього здирства й сховав для вас у дома тисячу шістсот сорок вісім золотих монет.— Він повторив, примруживши очі: — Тисячу шістсот сорок вісім.

Тъєррі й Оділь мимоволі ще ближче нахилилися до нього.

А що дядько смоктав цукерки, віддих його був солодкуватий.

— Ви зачекаєте, коли Гарденія піде з дому або буде чимось зайнята, і зайдете до кімнати Оділь. Ти ж спиш у своїй колишній кімнаті?.. Ну так от! У шафі ти побачиш лисицю тітки Аліни. Видереш її око, те, що ближче до середини, і під ним знайдеш ключик. То ключик від скриньки, яка стоїть у великому секретері в моєму кабінеті; ключ від секретера тут, в оцій шухляді. Самі розумієте, я не міг залишити його вдома. Тъєррі, візьми його. Тільки, дивись, не загуби. У тій скриньці лежать наполеондори — швейцарські золоті монети. Ви поділитеся ними. Вони належать вам.

До палати зайшла опасиста кульгава черниця в білому полатаному фартусі, надто довгі зсукані зав'язки якого звисали їй на сідниці. Вона принесла хворим по кухлю відвару.

— Ось вам липовий напій, панове!

Дядько Оділон скривився і спитав:

— Ця ваша бурда знову без цukru?

— Авжеж, і сподіваюсь, ви не кинете його туди, тільки-но я відвернуся?

— Що ви, матінко! Звичайно, ні! Нізащо в світі я не хотів би порушувати ваші приписи.

Мабуть, тут день у день розігрувалася одна й та сама сцена. Невже черниця така тупа, що нічого не розуміє, чи їй усе це вже обридло й вона співчуває хворим? Можливо, вона цілком серйозно вважає, що старі люди мають право померти, рано чи пізно піти на вічний спочинок, як вони самі того забажають.

Дядько Оділон не став пити схожий на сечу відвар, а коли сестра вийшла, попросив небогу:

— Любя моя Жанно, зроби ласку, вилий його в умивальник, щоб мені не йти туди самому.

Як і багато старих людей, він плутав імена своїх родичів. Жанною звали матір Оділь. Перед тим він уже назвав Тъєррі Жераром — ім'ям його молодшого брата, який у шістнадцять років загинув під час мотоциклетної аварії.

— Зараз я підіб'ю підсумок,— провадив дядько Оділон.—Щодо мого

нерухомого майна, моїх акцій, то ви все з'ясуєте в пана Піру, ну, а золоті монети самі поділіть на дві половини, цебто кожному по вісімсот двадцять чотири штуки. Матимете чималу суму, якщо продасте їх! Я збирав монети для вас, щоб ви могли бодай почасти уникнути зажерливості податкових властей. Ага, мало не забув: якщо вам припаде до вподоби щось із моїх меблів чи якась річ, що її ви хотіли б зберегти собі на згадку, забирайте її. Для Гарденії там цілком вистачить цього добра. І останнє: не завдавайте собі великого клопоту з моїм похороном. Мій нотар дасть вам усі настанови. Я вніс їх до свого заповіту: я хочу, щоб мене поховали поряд з дружиною. Я довго вагався, що вибирати — її могилу чи могилу моїх батьків. Та ось уже кілька місяців як зважився. Що ж до церкви, похованальної відправи та іншого, то вам усе скаже нотар.

Дядько взяв з нічного столика ще одну цукерку. Вона була кольору лаванди. Він не вкинув її в рот цілком, а тримав пальцями і смоктав.

Дядько Оділон зітхнув. Не зі смутком, а задоволено, як зітхають люди після тяжкої праці. Раптом він заплющив очі. Як і вчора, це означало, що Оділь і Тьєррі можуть іти. Та ось дядько знову розплющив очі й стомленим, кволим голосом мовив:

— Я дуже радий, що знову побачив вас обох. Дякую, що приїхали. А що я не знаю, чи ще побачу вас на цьому тлінному світі, то хочу попрощатися з вами.

— Я приїду ще, з Філіппом і Жаном-Кристофом,— схвилювано, зі слізами на очах запевнила дядька Оділь.

Очі в старого на мить спалахнули, пожвавішали.

— Я також скоро приїду,— докинув Тьєррі.

— Приїздіть, якщо вам захочеться. Але не дуже баріться. А тепер залиште мене. Зараз прийде сестра міряти температуру. Вона подасть мені термометр, усміхаючись,— наче цукерку. В такі хвилини я люблю бути сам-один.

Він знову склепив повіки. Тьєррі й Оділь поцілували дядька, але він не розплющив очей.

Перш ніж вийти, вони озирнулися. Дядько Оділон скидався на надгробок у вигляді лежачого тіла: він завмер горілиць, з випнутим підборіддям, схрещеними на грудях руками й застиглою на вустах усмішкою.

— Дядько незвичайна людина! — вигукнув Тьєррі, тільки-но вони вийшли з палати.— Ну, що ти скажеш про ці золоті монети, які впали нам наче з неба?

— Мене дуже зворушило те, що він давно вже думав про нас.

— А що, як Гарденія знайшла в лисиці ключик від скриньки, а може, й самі монети? Коли жінка починає прибирати й порядкувати в домі, вона стає страшенною нишпоркою!

— Спершу я хотіла б з'їздити до Маклу поглянути на ферму, яка випала на мою долю.

— Гаразд, тільки швиденько. Свою ділянку я вже бачив. Дядько й раніше казав мені про неї.

Вони пробігли коридором і спустилися по сходах, де стояв густий дух кухні, що ніколи тут не розвіювався.

— Ти ділова жінка й маєш знати, скільки тепер коштують золоті монети й що ми за них матимемо. Я зовсім не тямлю в таких речах.

— Я точно не знаю нинішнього курсу, але не турбуйся, ти будеш багатий. Однак ти дивуєш мене, я гадала, що гроші тебе не цікавлять.

— Не цікавлять! Але я хотів би знати, чи зможу придбати собі гончний катер. Мені хотілося б вирушити самотужки в кругосвітню подорож. Чи, скажімо, гайнути через Атлантичний океан. Це моя давня мрія!

Вони під'їхали до Маклу — села з білих будиночків, що горнулися до церкви, збудованої в романському стилі.

Будівля ферми була гарна, споруджена у вигляді літери П, всередині

дині якої розкинулось чимале подвір'я. Філіппові тут сподобається. Наступної суботи вони приїдуть сюди всі троє. Оділь обійшла будинок, оглянула город, пройшлась між кропивою, високими бур'янами й кущами шипшини, погладила здерев'яніле стебло гліцинії, пішла в яблуневий садок, що збігав униз пологим косогором, і раптом її опанувала радість, з якої вона сама здивувалася.

Коли вони повернулися додому, Гарденія поралася в кухні. Вони зайдли до неї.

— Ну, як він там? — пробурчала вона. — Сподіваюся, зумів розповісти вам усе, що йому хотілось. Я ж вам не заважала.

— Дядько хотів поговорити з нами про місце,— сказала Оділь,— де він хоче бути похованний.

— Я здогадуюсь: біля своєї дружини. Я вже цього наслухалася, це ніяка не таємниця!

— Дядько — людина сором'язлива! — озвався Тьєррі.— Він подумав, що це цікавить тільки нас.

— Аякже! Коли він помре, вас тут не буде. Тож, питаетесь, хто перший почне клопотатись його похороном?

— Не кажіть такого, він, може, проживе ще років із десять... Усі ми циніки! — вигукнула Оділь.

— Що ви смачного готуєте нам на вечерю? — спитав Тьєррі.

— Я купила гарного омара. Знаю, що ви його любите! — Гарденія зверталася до Тьєррі.— Пригадую той день, коли ви сам-один з'їли цілого омара! В пана Фромаже боліла печінка, а я, коли накуховарюсь, зовсім не хочу істи.

— Гаразд, тоді ми вас залишаємо. До зустрічі. Я не питаю, як ви готуєте омара. Я цілком довіряю вам, а крім того, люблю несподіванки,— мовив Тьєррі, і вони з Оділь вийшли із кухні.

Оділь вийняла око в косуватої лисиці й устромила в дірочку палець. Вона зразу намацала плескатий ключик з трьома нерівними зубцями.

Вони знову спустилися до Гарденії. Служниця рубала сікачем живого омара, гахкаючи, наче дроворуб.

— Омар по-американському! Страшенна смакота! — вигукнув Тьєррі.— Тільки якомога більше перцю й трохи сметани в підливу. Гаразд?

— Ви підете прогулятись перед вечерею? — спитала Гарденія.

— Ні, заглянемо на хвилину до дядькового кабінету. Хочу пошукати в його бібліотеці одну книжку з мореплавства.

— Ну то йдіть собі. Не люблю, щоб мене турбували, коли я куховарю.

— Гаразд, гаразд,— мовив Тьєррі.— Щоб не порушувати ваш спокій, ми навіть зачинимо вас. І клянуся, що до самої вечері більш не потурбуємо.

Певно, дядьків кабінет уже давно стояв замкнений, із зачиненими віконницями. Все тут припало порохом. Було холодно й вогко. Батарею, мабуть, не вмікали відгоді, як ця кімната стояла пусткою.

Чорні меблі відсвічували смутком. На ажурних книжкових полицях стояли потемнілі папки, наповнені людською пристрастю й пережитими почуттями.

«Беріть собі на згадку про мене те, що вам сподобається»,— сказав їм дядько Оділон.

Вони стояли з хвилину спантеличені. Оділь не бачила нічого такого, що могло б їй сподобатися. Хіба що оцей бронзовий краб, який правив за прес-пап'є, або розмальоване маками полив'яне відерце для печива, куди дядько складав свої люльки,— його можна було б використати для льоду. В ньому стояла люлька чашечкою вниз. Роз'їдений димом чубук стримів угору. Якби цю люльку закурити, то з кожною затяжкою, певно, чуті було б гучне сопіння.

Оділь і Тьєррі підійшли до секретера — величезного, зручного, хоч і незgrabного письмового столу на роликах.

— Ти відмикатимеш чи я? — спитав Тъєррі.

— Ти. Замки краще скоряються чоловікам.

Він легко відімкнув секретер. І перед ними постала біла дерев'яна скринька з намальованою на покришці розквітлою яблуною гілкою, на якій сиділи дві вільшанки.

— Він міг би покласти цю скриньку в банк! Яка необачність! — зауважила Оділь.

— Він держав ці монети вдома, мабуть, для того, щоб утішатися ними, дивитися на них, слухати їхній дзен'кіт. Ти читала «Скупого»¹?

— Мені хочеться замкнути двері. Гарденія може щось запідохрити й прийти поговорити з нами про свого омара, — сказала Оділь.

— Маєш рацію.

Вони порахували монети на стільниці, обтягнутій пошарпаною шкірою, склавши їх стовпчиками по двадцять штук.

— Можна подумати, вони фальшиві! Зовсім схожі на шоколадні медальки, що їх купували мені в дитинстві. В усякому разі, вони справляють на мене не більше враження, ніж справляли ті шоколадки! — сказав Тъєррі.

— Я зроду не бачила їх стільки!

— Я також. Моя маті мала тільки дві такі монети. Вона зробила з них собі брошку, я й досі її зберігаю. Уявляю собі, як дядько Оділон вечорами зі щемом у серці розкладав на столі свій скарб, — сказав Тъєррі й, трохи помовчавши, додав: — Як подумаєш, що це золото утворювалося сотні мільйонів років і лежало в землі ще до появи першої людини, аж моторошно стає, правда ж? А скільки пальців стискали, гладили ці монети, скільки мрій пробуджували вони в людей і скільки, можливо, злочинів спричинили...

— Заспокойся! Нині, думаю, не той час. Коли на них є попит, їх карбують щодня!

— Це просто шахрайство! Але тим краще! Коли я їх продам, то анітрохи не шкодуватиму за ними. Залишу хіба одну як талісман, на згадку про дядька. Решта перетворяться на вітер, на сонце, на хвилі. Сподіваюся, трохи й на штурм також. А ти що думаєш робити зі своїми monetами?

— Вони дадуть мені змогу привести до ладу будинок у Маклу.

— Для відпусток?

— Ні, ми переобладнаємо його на заїзд. Про це давно mrіє Філіпп. Спершу, коли він повів про це мову, я злякалася, а потім почала міркувати, особливо після того, як приїхала сюди, і може, саме завдяки тобі...

— Радий, що став у пригоді вашому подружжю! А це справді чудова думка. Я здогадувався, що ти не така вже невиліковна. Ось побачите, ви дуже скоро забудете Париж.

Філіпп цілісінську годину простояв біля вікна з пляшкою рому в руці.

Шибки були брудні, припалі порохом, з довгими, схожими на бурульки, патьоками, що позалищаються після дощу.

«Ну й бридкі ці шибки! Завтра я їх помию. Правда, це не моя робота, є фірма, що міє вікна у висотних будинках, але звідти уже три місяці ніхто не приходив. Отже, завтра вранці до повернення Оділь я займуся вікнами. У мене вже немає пасти «Глассекс». Та дарма. Тим краще! Я більш не хочу користуватися засобом, що ціниться на вагу золота. Я використаю, як це робили моя бабуся й моя маті, зіжмаканий і намочений у воді газетний папір. Я тільки протру шибки вогкими паперовими віхтями, як ото протирають коня, — зробити це легко, бо вони відкідні, — і вони заблищають знову. Отак і скінчиться історія оголошень про найм на роботу, ті газетні вирізки тільки для цього і стануть мені в пригоді!»

¹ Комедія Мольєра.

Думка проторти шибки, як ото протирають коня (це ж бо чоловіча робота!), підбадьорила Філіппа, і йому раптом захотілося вийти в місто.

Він не став голитися.

«Хто мене побачить? А як і зустріну когось знайомого, то скажу, що відпускаю бороду».

Пари! Повсюди пари! Безліч чоловіків та жінок — і майже всі парами! На тротуарах. У автомобілях. Перед кінотеатрами. На засклених терасах кафе й ресторанів. Цілі юрби об'єднаних у пари чоловіків та жінок підіймаються вгору, спускаються вниз, накочуються хвилями, течуть потоком, застигають на якусь мить і сунуть далі. Є серед них молоді й старі, гарні й негарні. Пишні й елегантні, звичайні й непримітні. Серйозні й усміхнені, закохані, байдужі або сварливі... Але всі вони йдуть парами. Ідуть попідруч, ідуть обнявшись або поклавши долоню на плече подругі, або просто прихилившись до неї, але всі йдуть парами. Одні наближаються до нього, інші — віддаляються, ступають під неоновими лампами, під яскравими рекламами, повз осяяні вітрини крамниць, плинуть у свіtlі автомобільних фар.

Ті, що, як і Філіпп, ішли самі, здавалися підо зрілими.

Іого мало не збив гурт з трьох парочок, що поспішали на якусь вечірку.

— Пробачте, пане! — весело гукнула йому молода жінка, з тих життєрадісних повнощоких чорнявок, від котрих, як декому здається, завжди пахне часником.

Вона повторила: «Ой, пробачте, будь ласка!» — з тією ноткою каття, яке бринить у голосі того, хто ненаро ком штовхає хворого або людину дуже похилого віку.

Сталося так, що молоді пари, які кудись поспішали, наштовхнулися водночас і на цю жінку, котра, після того як вони пройшли, опинилася, спантеличена, перед Філіппом. Вона всміхнулася йому. Незважаючи на свої сумні, трохи витрішкуваті очі, жінка була гарна. Філіппові хотілось вірити, що це була не повія, випадкова чи професіоналка. Вони з хвилини стояли нерухомо. Жінка всміхнулася йому ще привітніше. Філіппові хотілося заговорити до неї, але він стояв, мов заціпнілій. Може, через свою незголену щетину, яка нагадувала лишай? Та й про що розмовляти безробітному з жінкою? Лицемірити, брехати, вигадувати? Яка це мука! І що Філіпп робив би з нею, коли він уже не відчуває плотського бажання?..

Жінка пішла. Філіпп обернувся. Юрба поглинула її. Ця юрба нагадувала ту, в якій він колись спершу помітив, а тоді вистежував Оділь.

Філіппові захотілось випити — чогось міцного. Язык у нього пересох і здавався шорстким.

Він не став прогулюватись далі, а повернувся до свого автомобіля й поїхав додому.

Філіпп почував себе зовсім знесиленим; він випив бенедиктину просто з пляшки і, бажаючи пригасити солодкуватий присmak, запив його ромом.

«Я впадаю в алкоголь. Мабуть, лікар заборонив би мені так отруювати себе. Скажімо, ота лікарка, яку я зустрів на телестудії,— вона якраз займається хворобами безробітних. Я знаю, що вона сказала б мені: «Знайдіть собі роботу, не сидіть у дома, це єдині ліки для вас!» Щоб почути таке, не варто йти на консультацію. Я сам знаю, чого мені бракує».

Він знову відкоркував пляшку з ромом.

— Скажіть, пане Ланглуа,— голосно мовив він, ставлячи пляшку,— ви викликали Лондон? Іде папка з документами підприємств «Мірафер»? — («До речі, як же вони дали собі раду з тими документами, адже я один міг там зрозуміти деякі деталі, деякі тонкощі»)..

— Скажи, друже, ти маєш відомості про «Мінотекстиль»? — промовив він далі, підвищивши голос.

— Пане Ланглуа, ось вам банківські референції підприємств «Ріка»! — пропищав Філіпп, передражнюючи свою секретарку. («Як там вона, ця молоденька манірниця? Мабуть, так само крутить задком, але вже перед кимось іншим. Тим, хто сидить у моєму кабінеті!»)

— Ти знаєш, що незабаром «Содітро» проковтне «Равімекс»?

Філіпп пішов до своєї кімнати, горлаючи: «Ланглуа! Шеф на проводі!».

Він ліг із пляшкою в руці, заснув і проспав дві години.

Коли прокинувся, в нього розколювалась голова; він знову ковтнув рому й пішов, петляючи ногами, на балкон.

Над містом, у якому ніколи не гасли вогні, зависло оксамитно-синє беззоряне небо. Вітер завівав Філіппові під піжаму. Було холодно, але водночас і приємно. Хмарочос увесь двигтів. Філіпп заспівав і одразу ж усвідомив, що наспівує фразу з телевізійної реклами:

— Щоб нейлон був завжди білий — застосуйте «Корал»!

Він усміхнувся, потім силувано засміявся. Повернувшись до кімнати, причинив двері й сів перед ними навпочіпки, прихилившись чолом до шибки. Завтра рано-вранці він протре віхтями з газетного паперу всі вікна, а тоді, ще до приїзду своєї любої дружини, покірно піде по крамницях, штовхаючи поперед себе господарську сумку на коліщатах. «Кедді», як називають її служниці та домогосподарки. Філіппова «кедді» була з прогумованої тканини в червоно-білу клітинку.

«Hi, я не візьму «кедді». Цю штуку зроблено для жінок. Я зі своїм зростом метр вісімдесят мушу згинатися в три погиблі, щоб везти її. Мов старий дідуган! У моєму рідному передмісті був колись один дід, що ходив, штовхаючи поперед себе дитячий візок. «З ним мені легше ходити!» — казав він. З наступного тижня я перестану ходити по крамницях, замовлятиму покупки з доставкою додому. Продавці та служниці, з якими я зустрічаюсь у крамницях, дратують мене!».

Філіпп підвівся і стояв похитуючись. Раптом він відчув себе велетом, якого зсередини підточує щось, наче проказа.

Йому спав на думку син. Може, він і справді серйозно занедужав, може, його палить гарячка? Може, хлопчик марить і кличе його: «Тато... я хочу до тата!».

«Мені слід було б піти до батьків повечеряти. Я залишився б ночувати там, біля сина, у своїй дитячій кімнаті, де розкидано його та колишні мої іграшки. Це мене підбадьорило б. Мабуть, він справді дуже хворий. Цим і пояснюється мій неспокій, моя тривога — дає про себе знати батьківське чуття. Зараз я туди подзвоню».

Філіпп поглянув на годинник. Була третя година ночі. Він завагався: мати могла сприйняти його дзвінок по-різному.

«Що з тобою, сину? Що там сталося?... Ти тривожишся за Жана-Кристофа? Тобі не спиться? З ним усе гаразд! Лягай спати, але спершу випий велику склянку води, маленькими ковтками, з настоянкою м'яти». — То були її улюблені ліки.

Або ж вона сердито вичитує йому:

«Ти мене будиш серед ночі тільки для того, щоб дізнатися, як почуває себе малий, але ж я вчора ввечері сказала тобі, що в нього звичайнісінький нежить! Ти зовсім з'їхав з глузду! Знаєш, котра зараз година? Нікому іншому не спало б на думку турбувати людей о цій, порі. Ти зараз розбудиши свого батька й сина. Ти вилів зайве, занедужав, чи що з тобою?».

Йому не хотілося почути ні ту, ні ту відповідь, отож він лишився стояти біля вікна.

Напруживши слух, Філіпп почув якесь тихе човгання, зітхання, дихання, тремтіння — дивні й невиразні звуки, що долинали невідомо звідки. Він відчув себе всіма забутим, похованним, самотнішим, ніж коли б він опинився на дні провалля або в глибокій печері.

Він хотів би почути справжній шум: гудіння машин, чвакання колеса в калюжі, шарудіння кроків на бруківці, — або дзюрчання води з кранів сусідніх квартир, відлуння сміху й суперечок. Однаке тут нічого гісінько не було чути! Стіни в будинку були набиті скловатою, підлога застелена товстелезними паласами (із натуральної високоякісної вовни, на грубому фетрі, оброблені акарицидом), крани — всі мідні, на особливе замовлення,— зовсім не протікали; отож до Філіппа долинали лише деякі телефонні дзвінки, але такі приглушенні, що годі було збагнути, звідки їх чути.

«Мені б не завадило мати собаку або кота. Щось тепле, живе, м'яке, що нявчить, гавкає, але не ставить запитань. Треба буде піти до Товариства захисту тварин. І вибрати собі якесь сумне, упіймане в місті створіння. Всіма покинуте, як і я «bezробітне».

Але що це зі мною? Чого я так розкис? Пора змінити платівку! Я ж колись був людиною! Але тримався я тільки завдяки своєму службовому становищу. На щастя, я ще не втратив глузду!»

Філіпп повторив угорос:

— Я ще не втратив глузду! Я ще не втратив глузду!

«Якби я мав сноторнє! Але Оділь не хоче тримати його в домі. Вона вважає, що коли людина починає ковтати ті таблетки, то вже не може без них обійтися. Як мені остогидла Оділь! Оділь, що розповідає мені про свої успіхи вранці, коли біжить на роботу, наче на пожежу, і ввечері, коли, заклопотана, повертається додому. Як легко вона змирилася з моїм безробіттям! Чи не відчуває вона втіхи від того, що я тепер залежу від неї?..».

Філіпп і далі прикладався до пляшки з ромом. Він обрав саме цей напій із сонячним смаком і запахом. Може, Оділь перевіряє рівень у пляшках? Він уявив собі, як вона з кравецьким сантиметром нахиляється над пляшкою і замірює: слив'янки — вісімнадцять сантиметрів, портвейну — двадцять два, віскі — чотирнадцять з половиною, арманьяку й рому — по чотири. Вона записує все це до свого записника й порівнює з попередніми цифрами. Може, Оділь навіть накреслить графік, зробить справжній статистичний аналіз, як на своєму підприємстві: «Споживання спиртного від першого до п'ятнадцятого лютого».

Але цього разу посування кривої вгору не принесе їй радості.

Четверта година! Філіпп натиснув кнопку транзистора, зловив якусь чужоземну радіостанцію — далекий голос ледь долинав крізь потріскування в ефірі.

Для тих, хто втрачає глузд від самотності й нудьги, хто мучиться від безсоння на канапах і ліжках, слід би випускати платівки зі звуками цокання склянок, відкорковування пляшок, відрижок, дзеленчання велосипедних дзвінків, потріскування дров у каміні.

Камін! Якби Філіпп мав змогу розвести вогонь, погрітися біля нього, йому б одразу відлягло від серця. Він уявив собі високе полум'я, уявив, як погойдуються й розпливаються червоні язики.

Філіпп спробував узяти себе в руки розмірковуючи: «Завтра повернеться додому Оділь, Жан-Крістоф, безперечно, теж». Але він знов, що й далі почуватиме себе самотнім, як і цієї темної ночі. А може, ще більше.

«Мабуть саме такими темнimi ночами дехто вдається до рятівної «Служби SOS».

Він думав про це якийсь час, вагався, навіть сказав собі: «Ні, я ще не дійшов до такого!» — а тоді гарячково заходився шукати номер телефону в одному тижневику, де, здається, недавно бачив його.

Ага, ось він: 825-70-50.

Філіпп почув лагідний і спокійний, трохи штучний жіночий голос — чи не актриси?.. Йому раптом захотілося побачити обличчя співрозмовниці.

Він швидко виклав їй свої печалі, хоча трохи підсолодив правду. Мовляв, він безробітний, але йому пропонують досить пристойні посади. («Я тільки ніяк не можу зробити вибір!»). І, мовляв, зателефонував він

лише тому, що його пригнітив поганий настрій, отож хай вона вибачить йому за цей дзвінок.

— Завтра повертаються додому моя дружина й син, і все стане на своє місце. Мені дуже прикро, що я забираю ваш час!

Філіпп трохи заспокоївся й ліг у ліжко. Йому вчувався жіночий голос, що заколисував його.

Він заснув, обхопивши руками подушку; голова в нього тріщала, язик і горло пекло вогнем, а ноги мовби свинцем налисилися.

Коли Оділь зійшла з поїзда, над Парижем сіялася мжичка і свистів вітер.

Філіпп не зустрів її на вокзалі. Вони давно домовилися, що ніколи не ходитимуть до літака чи поїзда зустрічати одне одного. Воліли зустрічатися в себе дома й, зачинивши двері, міцно обійматись під самісінським небом.

Коли Оділь вийшла з таксі, хирляві трояндovі кущі біля будинку хилилися під вітром до газонів, на яких тремтіла жалюгідна трава. Вимітій дощем асфальт, що своїм кольором нагадував цегляно-червоний тенісний корт, мовби посвіжішав.

Прямуючи до свого хмарочоса, Оділь підвела голову. Із синьо-зеленавого неба на обличчя їй упали краплі дощу, і вона не розгледіла як слід височений будинок із безліччю прямокутних отворів, що робили його схожим на перфокарту обчислювальної машини.

«Коли б ми жили в звичайному будинку,— подумала Оділь, — Філіпп побачив би мене з вікна».

Її валіза із золотими монетами була дуже важка. Бо в тій валізі вона, власне, несла ферму в Маклу — їхній майбутній заїзд. Їдучи поїздом до Парижа, Оділь подумки переобладнувала той сільський будинок, навіть обмірковувала деякі практичні деталі.

Через тиждень маснича, і Оділь разом з Філіппом та Жаном-Кристофом поїдуть провідати дядька Оділона. Може, заразом їм навіть удастся ввійти в контакт з будівельниками. Оділь порадиться з дядьком, до кого саме їм краще звернутись. А може, всупереч своїм словам, дядько проживе ще довго. «Сама думка про те, що ми збираємося постійно оселитися в Маклу, має додати йому сили й бажання жити», — думала Оділь, заходячи до великого вестибюля, обличкованого білим мармуром, що раптом відався її словісним.

Ще й не скинувши пальта, вона гукне Філіппа, який уже, певне, позирає на годинник і нетерпеливиться.

«Поглянь, любий, що я тобі привезла від дядька Оділона!».

Вона покладе валізу на ліжко й розкриє її перед ним. Потім візьме пуловер, у зав'язаному рукаві якого лежить золото. Оділь мовчки розв'яже рукав, підніме вовняний пуловер, і з нього посыплються монети й з дзенькотом покотяться в різні боки на покривалі.

«Ось тобі наш заїзд, мій любий. Дядько Оділон відписує нам чудову ферму, а за це золото ми зможемо переобладнати її».

Сьогодні Оділь не піде на роботу, лише подзвонить своїй секретарці.

Швидко мигтіли світляні номери на щитку над дверима ліфта, аж поки почувся м'який звук: ліфт зупинився.

«Це завдяки Тьеєррі я так швидко зважилася переселитися до Маклу. Він же допоміг мені зрозуміти, як ми занапащаємо своє життя. Тепер я знаю, що мені конче потрібно рятувати Філіппа від його безробіття й домашніх турбот. Ми з ним почнемо все наново. Я стану іншою жінкою, а він іншим чоловіком. Це буде щось наче перелюбство! Єдина незручність у тому, що доведеться розлучитися з Жаном-Кристофом, віддати його до пансіону. Але це буде краще для нього, ніж жити в родині, де все йде шкереберть. І, нарешті, ми житимемо далеко від свекрухи. О, ми швидко забудемо пані Ланглау! Раз або двічі на рік запрошувацімо її до себе в гості під час мертвого сезону. Певне, вона страшенно

обуритися, коли дізнається, що її син хоче стати господарем сільського заїзду!..».

Оділь тихенько встремила ключ у отвір замка. Двері безгучно відчинилися. Вона пройшла квадратним передпокоєм з оббитими оранжевим шовком стінами й погладила пальцем плече сталевої жінки з продажним виглядом.

Це так Оділь щоразу вітала свою оселю.

А що її кроки пом'якшував м'який палас і двері відчинилися й заспівали зовсім легесенько, то Філіпп не міг почути, як вона зайшла, і тому Оділь гукнула:

— Філіппе! Гей, Філіппе! Це я!

Вона стояла у вітальні. Вікно було відчинене навстіж, і до кімнати залітали дрібненькі краплі дощу. Вони засліпили Оділь, і вона квапливо заспівала вікно, тримаючись якомога далі від нього й водночас думаючи: «Його немає вдома. Філіпп не залишив би вікно відчиненим у таку негоду. А може, він спить після безсонної ночі?»

— Філіппе! Філіппе! — й далі гукала Оділь, повертаючи до спальні.

Скидаючи пальто, вона зачула запах рому й помітила біля розставленого ліжка порожню пляшку. Мабуть, Філіпп спав у ньому дуже спокійно (звісно, завдяки спиртному), бо простирадла й ковдра майже незім'яті.

Оділь застелила ліжко й пішла до кімнати Жана-Крістофа. Тут і досі зберігся солодково-солонуватий дух малої дитини.

Із синової кімнати Оділь пішла до ванної.

Там панував страшений безлад. Згорнуті в клубок рушники лежали на кахляній підлозі. З незакрученого до кінця крана капотіла гаряча вода. Штепсель електробритви залишився в розетці. («Філіпп голився на честь моого приїзду. Вже кілька тижнів він голиться лише через день...»)

Оділь закрутила кран, підняла рушники, кинула їх на підставку, висмикнула штепсель електробритви з розетки, поклала її на місце, потім поправила собі зачіску й підфарбуvala обличчя.

Вона вже починала сердитись.

«Він же знов, коли я приїжджаю. Міг би бути вдома».

Оділь подзвонила до себе на роботу. Секретарка коротко викладала їй найголовніше, що відбулося на підприємстві за три дні її відсутності. А загалом усе гаразд, нема нічого невідкладного. Ніяких негайніх рішень ухвалювати не треба.

Оділь повільно повиймала з валізи свої речі і поскладала їх на місця, але до пуловера з напханим монетами рукавом і не доторкнулась. Вона розв'яже цей рукав тільки тоді, коли прийде Філіпп.

«Але що ж він робить? Куди він міг подітися? Може, забув купити щось важливе на обід і спустився вниз саме тієї миті, коли я підіймалась угору?»

Оділь зайшла до кухні. Ніякої іжі приготовлено не було. Холодильник стояв майже порожній. На столі валялися старі газети.

Збігло майже півгодини, відколи Оділь повернулася додому. Вона дедалі дужче нервувала.

Щоб чимось зайнятися, вона таки висипала з рукава золоті монети і якийсь час гралася ними на ліжку. Тоді перенесла їх на стіл і склала у стовпчики, як це вони зробили з Тьєррі в кабінеті дядька Одіона. («Так вони більше вразять Філіппа».)

Та незабаром Оділь покинула свої наполеондори.

«А може, Філіпп отримав відповідь на листа, в якому просився на роботу. Негайний виклик. Атож, звісно, мабуть, так воно і є. Але ж він міг залишити мені записку. Спущусь-но в гараж і подивлюся, чи взяв він машину».

Оділь уже збиралася вийти, як задзвінчив телефон.

Вона кинулась до нього. Дзвонила її свекруха.

— Алло!.. А, це ви. Ви вже повернулися?.. Як почуває себе ваш дядько?

— Дякую, досить непогано.

— От і гаразд! Хочу вам сказати, що привезу Жана-Крістофа не о шостій, а о п'ятій годині.

— Ви залишили в себе Жана-Крістофа? Не привезли його вчора ввечері? А я думала, він у школі.

— Так, я залишила його в себе. В нього нежить... Ні-ні, нічого страшного! Хіба Філіпп вам не сказав?

— Філіппа немає вдома.

— Певно, пішов дешо купити. Може, він забув о котрій годині ви приїздите.

— Це дивно, якщо він забув.

— Я дзвонила Філіппові близько дев'ятої і розповіла йому, як почуває себе малий. Він сказав мені, що в нього все гаразд. Але голос у нього був трохи хрипкий.— Пані Ланглуа помовчала якийсь час, тоді кашлянула й повела далі:— Мені дуже рідко щастить застати вас у дома саму, тому я хочу скористатися з нагоди її спитати, чи ви не помічаєте, як мій син змінюється. Мені здається, він марніє на очах. Може, ви цього не бачите, ви так мало буваєте вдома, з ним, але вважаю, що вам слід серйозно зайнятися ним, простежити за його харчуванням. Хай він єсть краще!

— Ну звісно, звісно, обіцяю вам...— заспокоїла свекруху Оділь, послухаючись до невиразних звуків, якими повнився дім,— вони чулися з передпокою, від вхідних дверей.

— Як могло статися, що його нема вдома? Це здається мені дивним. Дуже дивним!

— Мені також, я починаю непокоїтись. Скажіть, чи йшов дощ, коли ви телефонували йому?

— Ні, дощ тут у нас почався близько одинадцятої. Чому ви про це питаете?

— Річ у тім, що я застала вікно у вітальні відчиненим. Краплі дощу залитали до кімнати. Отож він, мабуть, пішов з дому раніше.

— А може, в місті дощ почався пізніше. Він узяв свій автомобіль? Якщо ні, то він має бути на місці.

— Я збиралася спуститись у гараж, але тут подзвонили ви.

— Гаразд, ідіть погляньте її передзвоніть мені або хай Філіпп зателефонує, тільки-но повернеться додому. Я приведу вам малого десь після п'ятої. Я не даю йому трубки. Він грається.

Невдовзі після того як Оділь поклала трубку, телефон задзвонив знову.

Це вже Філіпп!.. Вона побігла і похапцем узяла трубку.

— Алло! Ви пані Ланглуа?

— Так.

— З вашим чоловіком стався нещасний випадок.

— Серйозний? — спітала Оділь жінку з похмурум голосом, яка мовби читала по писаному.

— Він випав з вашого вікна. Думаємо, ненавмисне. Слідом за ним упав тазик. Мабуть, він мив шибки.

— Шибки? Навіщо? — закричала Оділь.— У нас їх миє фірма. До того ж наші вікна відчиняються всередину, їх можна помити, не вдаючись до акробатичних трюків. Певне, ви помилились.

— У нього в кишенні лежала віписана на ваше прізвище квитанція з хімчистки. Завдяки цьому ми розшукали вас. Приходьте впізнати його...

В Оділь гуло у вухах, кров прилинула до голови і стугоніла в жилах.

Жінка, яка подзвонила їй, мусила кілька разів повторити адресу Інституту судової медицини.

«То не він. Мабуть, у нашому будинку є інші Ланглуа», — раз по раз повторювала Оділь, бігаючи по балкону мов знавісніла.

Дощ перестав.

Оділь наступила на паперові віхті і раптом побачила перекинуту табуретку.

Тепер у неї більше не було сумніву. Вона гірко заридала, все її тіло здригалося.

«Навіщо він поліз на табуретку? Він же такий високий, що легко міг помити вікна, навіть не стаючи навшпиньки. Мабуть, хотів щось перевірити — може, побачив якусь тріщину в стіні».

Вона підвела вгору очі й помітила тоненьку борозенку.

Оділь не зважилась нахилитися, прикинути на око ту запаморочливу віdstань, що віddіляла її від землі, побачиги на рожевому асфальті те місце, де...

Не тямлячи себе, вона накинула на плечі пальто і спустилася вниз, щоб узяти машину й поїхати за адресою, яку дала їй жінка з безвиразним голосом.

Спускаючись ліфтотом, вона весь час повторювала собі: «Мені слід було негайно повідомити його матір. Мені слід було негайно повідомити його матір...»

Біля виїзду з просторого, майже спорожнілого підземного гаража стояли двоє сусідів по будинку і, перш ніж сісти в свої автомобілі, перемовлялися між собою.

Іхні слова відлунювали в підземеллі, наче під склепінням собору.

— Здається, з верхніх поверхів упав якийсь чоловік.

Заціпеніла, не маючи сили пройти повз них, Оділь зупинилася і прихилилася до якогось стовпа.

Вони не помітили її.

— Самогубство?

— Кажуть, мив шибки.

— Але ж вікна в будинку відчиняються всередину, тому мити їх зовсім безпечно.

— Може, спіткнувся, а може, запаморочилося у голові. В мене самого іноді паморочиться, як погляну вниз. Не кажу вже про свою дружину.

— Не знаю, що там трапилося. Але вважаю, що за такі гроші, які ми платимо за квартири в цьому будинку, його мали б доглядати краще. Мийник вікон не приходить цілими тижнями, а то й місяцями. В сонячні дні, коли на шибках особливо виразно видно бруд, на них просто гидко дивитися.

— Я згоден з вами, але це дуже сумний випадок.

— Він одружений, має дітей?

— Не знаю. Моя дружина, яка випадково підійшла сюди, коли його забирала «швидка допомога» (на щастя, вона не бачила, як він падав, вона в мене така вразлива!), сказала мені, ніби швейцар гадає, що то був безробітний.

— Мабуть, у цьому й уся суть.

— Коли ми вже заговорили про безробіття, то скажіть, чи справи на вашому підприємстві йдуть на краще?

— Та не дуже, хоч і помітно деяке пожавлення. Воно ще не таке очевидне, але ним уже пахне в повітрі. А як у вас?

— Я теж, як і ви, сподіваюсь на краще, але, гадаю, нас чекає ще чимало прикроїв!

— Та певне. До побачення, хай вам щастить.

— Вам також. Думаю сьогодні ввечері написати про цю лиху пригоду з миттям вікон управителю будинку.